

VOLTAIRE

CANDIDE
VAGY
AZ OPTIMISTA VILÁGNÉZET

FORDITOTTA
KEMÉNY GÁBOR

TARTALOM

Néhány szó...

ELSŐ FEJEZET.

*Hogyan nevelték Candide-ot egy gyönyörű kastélyban
és hogyan kergették ki onnan.*

MÁSODIK FEJEZET.

Mi történt Candide-dal a bolgárok között?

HARMADIK FEJEZET.

Hogyan szabadult meg Candide a bolgóroktól és mily sorsra jutott?

NEGYEDIK FEJEZET.

*Hogyan találkozott Candide hajdani filozófia-tanítójával,
Pangloss doktorral s mi lett az utóbbi sorsa?*

ÖTÖDIK FEJEZET.

*Vihar, hajótörés, földrengés; mi történt Pangloss doktorral,
Candide-dal és az anabaptista Jacques-kal?*

HATODIK FEJEZET.

*Ünnepélyesen máglyát raknak, hogy eretnek-égetéssel
akadályozzák meg a földrengést; Candide-ot megbotozzák.*

HETEDIK FEJEZET.

Hogyan gondoskodik Candide-ról egy öreg asszony; hogyan találja fel kedvesét.

NYOLCADIK FEJEZET.

Kunigunda története.

KILENCEDIK FEJEZET.

Mi történt Kunigundával, Candide-dal, a nagy inkvizitorral és a zsidóval?

TIZEDIK FEJEZET.

*Mily nyomoruságos helyzetbe jutnak Candide, Kunigunda
és az öreg asszony Cadixban; hogyan szállnak hajóra.*

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Az öreg asszony története.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Az öreg asszony tovább meséli viszontagságait.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

Hogyan kellett Candide-nak elválnia a szép Kunigundától és az öreg asszonytól?

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

Hogyan fogadták Candide-ot és Cacambot Paraguayban a jezsuiták?

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

Hogyan ölte meg Candide a kedves Kunigunda bátyját?

TIZENHATODIK FEJEZET.

*Milyen kalandjuk volt utasainknak két leánnyal, két majommal
és az Oreillons-nevezetű vademberekkel?*

TIZENHETEDIK FEJEZET.

Candide és lakája Eldorádóba érkeznek; mit látnak ott?

TIZENNYOLCADIK FEJEZET.

Mit láttak Eldorádóban?

TIZENKILENCEDIK FEJEZET.

Mi történt velök Surinamban s hogyan kötött Candide ismeretséget Martinnal?

HUSZADIK FEJEZET.

Mi történt Candide-dal és Martinnal a tengeren?

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

Candide és Martin Franciaország partjai felé közelednek és folytatják az eszmecserét.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

Mi történt Candide-dal és Martinnal Franciaországban?

HUSZONHARMADIK FEJEZET.

Candide és Martin angol partokhoz érkeznek; mit látnak ott?

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET.

Raquette és Giroflée barát története.

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET.

Látogatás Pococuranté őnagyméltóságánál, a velencei nemesnél.

HUSZONHATODIK FEJEZET.

Candide és Martin együtt vacsorálnak hat idegennel; kik ezek az idegenek?

HUSZONHETEDIK FEJEZET.

Candide Konstantinápolyba utazik.

HUSZONNYOLCADIK FEJEZET.

Mi történt Candide-dal, Kunigundával, Panglossal, Martinnal és a többivel?

HUSZONKILENCEDIK FEJEZET.

Hogyan talált a meg Candide Kunigundát és az öreg asszonyt?

HARMINCADIK FEJEZET.

Befejezés.

Néhány szó arról,

amit tudnunk kell, mielőtt a »Candide« olvasásához fogunk.

Leibniz, az optimista világnézetnek egyik pregnáns hirdetője, azt állítja a mi világunkról, hogy az összes lehető világok között a legjobb. Ezt az állítását néhány ellenmondást nem tűrő apriori tétellel meg is alapozta a metafizikájára támaszkodva, - mely szerint a világot alkotó alapegységek (monaszok) istentől előre meghatározott összhangban (harmonia praestabilita) vannak egymással - kijelentette, hogy e világban tökéletes rend uralkodik.

Hogy maga a világ mit szól ehhez a kijelentéshez: azt mutatta meg Voltaire »Candide«-jában.

»Leibniz Theodiceájának - írja Schopenhauer - az optimizmus e módszeres és bő kifejtésének nem tulajdoníthatok ezen minőségében más érdemet, mint azt, hogy később a nagy Voltaire halhatatlan Candide-jára adott alkalmat, ami által persze Leibniznak annyiszor ismételt sántikáló kifogása a világ bajai ellen, hogy tudniillik némelykor a rossz a jót előidézi, ránézve váratlan bizonyításra talált. Már hőséneke nevével is rámutatott Voltaire arra, hogy csupán őszinteségre van szükség az optimizmus ellenkezőjének a felismeréséhez.«

ELSŐ FEJEZET.

Hogyan nevelték Candide-ot egy gyönyörű kastélyban és hogyan kergették ki onnan.

Westphaliában, Thunder-ten-tronckh báró ur kastélyában élt egy fiatal ember, kit a természet a legszelidebb erkölcsökkel áldott meg. Arcvonásai hiven tükrözték vissza jóságos lelkét. Elég józan ítélőképessége a legegyszerűbb szellemmel párosult, és úgy hiszem ezért nevezték Candide¹-nak. A ház régi cselédei úgy sejtették, hogy Candide a báró ur nővérének és egy környékbeli derék és tisztességes nemesnek a fia, akihez a kisasszony semmikép sem akart feleségül menni, mert a szerencsétlen férfi csak hetvenegy családfát tudott felmutatni a családfájának többi ágazatát elpusztították az idő viharai.

A báró ur Westphalia leghatalmasabb urai közé számított, mert kastélyának egy kapuja és néhány ablaka volt; sőt a nagy termet még szőnyeg is ékesítette. Házőrző komondorai szükség esetén kopófalkául szolgáltak; lovászai egyben vadászai is voltak, a falu vikáriusa volt egy-szersmind a nagy alamizsna-osztogató; mindnyájan nagyméltóságodnak szólították és nevettek az elmésségein.

A báróné asszony, ki körülbelül háromszázötven fontot nyomott, már ennek révén is nagy tekintélynek örvendett és még tiszteletre-méltóbbá tette őt az a méltóságos magatartás, mivel a ház ügyeit igazgatta. Leánya, Kunigunda, tizenhét éves, üde arcú, élénk, telt idomu, kíváncsi leány volt. A báró fia pedig minden tekintetben méltónak látszott atyjához. Pangloss,² a házi tanító valóságos orákuluma volt a családnak és a kis Candide korához és jelleméhez illő lelkesedéssel hallgatta tanításait.

Pangloss a metafizikai-theológiai-kozmológiai-nigológiát tanította. Bámulatra méltóan be tudta bizonyítani, hogy semmiféle hatás nincs ok nélkül és hogy ebben az elképzelhető legjobb világban a báró ur őméltóságának kastélya minden kastélyok közt a legszebb, valamint hogy az összes bárónők között is legjobb a méltóságos asszony.

»Nyilvánvaló, mondogatta, hogy a dolgok nem lehetnek másformák; mert minden bizonyos célra lévén alkotva, szükségképpen a legjobb célra is alkottatott minden. Ne feledjük el, hogy például az orr a pápaszem hordására való és hát ime - van is pápaszemünk; a lábak szemmel láthatólag arra teremttettek, hogy csizmát húzzunk rájuk, és viselünk is csizmát; a kövek azért vannak, hogy megfaragván kastélyokat építsünk belőlük, és lám a méltóságos báró urnak valóban gyönyörű kastélya van; a vidék legelső báróját a legszebb lakás illeti meg; a disznó arra való, hogy megegyük és esszük is egész éven át; mindezeknek következeként: aki azt állította, hogy minden jól van a világon, ostobaságot beszélt, azt kellett volna mondania, hogy minden a legjobban van.«

Candide figyelmesen hallgatta őt és ártatlanul hitt e tanításoknak; mert Kunigunda kisasszonyt elragadóan szépnek találta, habár sohasem volt bátorsága ezt néki bevallani. Meggyőződése szerint azon boldogság után, hogy valaki Thunder-ten-tronckh bárónak születik, a boldogság következő foka Kunigunda kisasszonynak lenni; a harmadik: őt mindennap láthatni, a negyedik: Pangloss mestert hallgatni, ki a környéknek s ebből kifolyólag az egész világnak legnagyobb filozófusa.

¹ Candide = nyiltszívű

² Pangloss = »csupa nyelv«, bőbeszédű, szörszálhasogató.

Midőn Kunigunda egy napon a kastély előtt sétált, azon a kis befásított helyen, melyet parknak neveztek, a lombok között Pangloss doktort pillantotta meg, amint épen kísérleti fizikából adott órát az édes anyja szobaleányának, egy szép és fogékony kis barna teremtnak. Mivelhogy Kunigunda kisasszony különösen érdeklődött a tudományok iránt, lélegzetét visszafojtva figyelte a többször megismételt kísérleteket, melyeknek véletlenül tanuja lett; világosan látta a doktor részéről az elegendő indokot, a hatásokat meg az okokat, és nagy izgatottsággal, tudni vágyással telten tért vissza, és eszébe ötlött, hogy ő is szolgálhatna elegendő indokul Candide-nak vagy Candide öneki.

A kastélyba visszatérve találkozott Candide-dal és elpirult; Candide szintén piros lett. Kunigunda elfogódott hangon köszöntötte őt és Candide beszélt hozzá anélkül, hogy tudná, mit mond. Másnap vacsora után, amint asztalt bontottak, Kunigunda és Candide találkoztak egy spanyol-fal mögött; a leány leejtette zsebkendőjét, Candide felemelte; Kunigunda egészen ártatlanul megfogta az ifjú kezét, a fiatal ember szintén ártatlanul, de mégis különös izgatottsággal, érzéssel és kimondhatlan bájjal kezét csókolt a fiatal lánynak; ajkaik találkoztak, szemükben tűz villant meg, térdeik megremegtek és kezük el-el tévelygett. Thunder-ten-tronckh báró ur történetesen a spanyol-fal mellett haladt el s látván ezt az okot és okozatot, Candide-ot szapora farba-rugások közepette kikergette a kastélyából; Kunigunda elájult; mikor pedig magához tért, a báróné-asszony alaposan felpofozta; és így minden fejtetőre állott ebben a lehető legszebb és legkellemesebb kastélyban.

MÁSODIK FEJEZET.

Mi történt Candide-dal a bolgárok között?

Kiüzve a földi paradicsomból, sokáig mendegélt Candide anélkül, hogy tudná hova. Sokat sirt, tekintetét az égre emelve és gyakran visszanézett az elképzelhető legszebb kastély felé, mely a báróleányok legbájosabbikát rejtette magába; vacsora nélkül a szabad ég alatt feküdt le, a szántóföld két barázdája közé. Nagy pelyhekben hullt a hó és Candide másnap teljesen átázva vonszolta magát a közeli városba, melyet Valdberghoff-trarbh-dik-dorffnak hívnak; nem volt egy garasa sem s majd eldőlt az éhségtől meg fáradtságtól. Szomorúan állt meg egy kocsmá ajtajában. Két, sötétkék ruhába öltözött ember vette őt szemügyre: »Pajtás, mondá az egyik, nézd milyen szép szál legény ez.« Közel mentek Candide-hoz és nagyon barátságosan meghívták őt vacsorára. »Uraim, mondá nekik Candide bájos szerénységgel, igazán nagyon megtiszteltek, de nincs miből fizessem a költséget. - Oh, uram! - mondá a kékruhások egyike, ilyen szép külsejű és ily érdemes egyének nálunk sohase szoktak fizetni; mert nem elég-e, hogy öt láb öt hüvelyk magas vagy? - Csakugyan uraim, ez a magasságom, mondá meghajolva. - Ül le komám az asztalhoz; nem csak a fizetéstől mentünk fel, de azt sem fogjuk túrni, hogy ilyen fickó pénz szűkében legyen; hiszen az embereknek mindenkor segíteniök kell egymást. - Igazatok van, felelé Candide, Pangloss ur is mindig ezt mondta s én magam is belátom, hogy minden a legjobban van berendezve ezen a világon.« Kérik, hogy fogadjon el néhány tallért; Candide elfogadja s nyugtát akar róla adni, de azok leintik, s asztalhoz ülnek.

»Nagyon szereted...? - Oh igen, felelte, nagyon szeretem Kunigunda kisasszonyt. - Nem róla van szó, mondá az egyik kékruhás, azt kérdezzük, hogy nagyon szereted-e a bolgár királyt? - Dehogyan szeretem, hiszen sohasem láttam. - Ugyan ne mondd, pedig ő a legszeretetre méltóbb király, ígyünk az egészségére. - Kész örömmel, Uraim!« És ivott. »Mostmár rendben vagyunk, mondták neki, e pillanattól fogva támasza, fenntartója, védője és hőse lettél a bolgár népnek; megalapoztad szerencsédet és biztosítva van dicsőséged.« Nyomban bilincsbe is verik lábait és így hurcolják a hadseregbe. Ott rászoktatják, hogy jobbra-át, balra-át, vállhoz a puskát, lábhoz a puskát, célozz, löjj, lépést szaporázz - s végül harmincat kap a fenekére; másnap már jobban végzi a gyakorlatot és csak huszat kap; a következő napon már csak tizet adnak neki és pajtásai úgy nézik, mint valami csodát.

Candide nagyon elcsodálkozott a történeteken és még nem igen értette, hogyan lett hőssé. Egy szép tavaszi napon sétára határozta magát s mindig egyenesen előre ment, mert meg volt róla győződve, hogy lábaiknak kedvök szerint való használata ép oly kiváltsága az emberi, mint az állati nemnek. Ám alig tett meg két mértföldet, midőn négy másik, hat láb magas hős utolérte, megkötözte, elhurcolta és tömlőcbevetette. A törvény előírásához híven megkérdezték, mit szeretne jobban: hogy harminchatszor megvesszőzze az egész hadsereg, vagy hogy egyszerre tizenkét ólomgolyót röptessenek a koponyájába. Hiába hangoztatta Candide az akarat szabadságát és hogy sem az egyikből sem a másikkól nem kér: választania kellett; végül a szabad akaratnak nevezett isteni adomány dicsőségére elhatározta, hogy kiteszi magát harminchatszor a vesszőfutasnak; kétszer ki is állotta a próbát. Mivel pedig a hadsereg kétezer emberből állott, ez négyezer ütést jelentett számára, amik nyakszirtjétől faráig záporként hullottak rá. Mikor a harmadik futásra került volna a sor, Candide úgy érezte, hogy ezt már nem bírja ki s azt a kegyet kérte, legyenek oly irgalmasak s zuzzák szét a fejét. Hajlandók voltak ezt a kegyet megadni; szemeit bekötözik, letérdepeltetik. E pillanatban megjelenik a bolgár király és érdeklődik az elítélt büne felől. Mivel pedig a királynak éles elméje volt, mindabból amit Candide-ról hallott, megértette, hogy itt egy fiatal metafizikussal áll szemben, ki nagyon tájékozatlan az igazi élet dolgaiban és szelid jóindulattal megkegyelmezett neki s irgalmas

szívét minden ujságban s még a késő századokban is dicsérettel fogják emlegetni. Egy derék felcser három hét alatt meggyógyította Candide-ot a Dioszkoridesz ajánlotta orvosszerekkel. Már egy kissé behegedtek sebei és már járni is tudott, midőn a bolgár király háborút indított az arab király ellen.

HARMADIK FEJEZET.

Hogyan szabadult meg Candide a bolgároktól és mily sorsra jutott?

Sehol a világon nem volt oly pompás, fürge, ragyogó és jól fegyelmezett hadsereg, mint ez a kettő: a sípok, dobok, harci trombiták, ágyuk oly harmóniában voltak, amilyen még a pokolban sincs soha. Először az ágyuk söpörtek el körülbelül hatezer embert mindkét részről; azután a muskétások szabadították meg ezt a legjobb világot vagy kilenc-tizezer bitangtól, akik rontották itt a levegőt; a szurony is elegendő oka volt néhány ezer ember halálának. Az áldozatok száma jóval túlhaladhatta a harmincezret. Candide, aki úgy reszketett, mint egy filozófushoz illik, a legjobb képessége szerint elrejtőzködött a hősi mészárlás alatt.

Végül, mialatt a két ellenséges király, kiki a maga táborában, a Te Deum-ot énekeltette, Candide arra határozta magát, hogy máshova megy elmélkedni az okok és okozatok felől. Keresztülvergődött a halottak és haldoklók tömegén és így jutott el egy szomszédos faluba; porrá volt hamvasztva a helység: arab falu volt ez, melyet a bolgárok a nemzetközi jog törvényeihez hiven felégettek; itt ütésektől elsanyargatott aggastyánok látták haldokolni a legyilkolt asszonyokat, kik gyermekeiket vérző emlőikhez szoriták; amott felkoncolt hajadonok hallatták utolsó sóhajtásaikat, miután néhány hős kielégítette rajtuk természetes vágyát; mások, kik félig megégtek, keservesen jajgatva kérték, hogy adják meg nekik a kegyelemdöfést; levágott karok és lábak között kiloccsant agyvelők heverték szerte a földön.

Candide, amily gyorsan csak tudott, egy másik faluba menekült: ez a bolgároké volt s az arab hősök hasonlóképen bántak el vele. Haldokló roncsok közt járva és romok közt bukácsolva, végre kijutott Candide a háboru szinteréről; tarisznijában volt még egy kevés élelmiszer és Kunigunda kisasszonyt még egy pillanatra sem feledte el. Mire Hollandiába érkezett, elfogyott az ennivalója, de mivel hallotta, hogy ebben a boldog országban mindenki gazdag és keresztény, nem kételkedett abban, hogy ép oly jól fognak vele bánni, mint a báró ur kastélyában, mielőtt Kunigunda kisasszony szép szemei miatt kiüzték onnan.

Alamizsnát kért több előkelő személytől, de valamennyien figyelmeztették arra, hogy ha nem hagy fel a koldulás mesterségével, javító intézetbe zárják s ott majd megtanulja, hogyan keresse meg a kenyerét:

Végül egy olyan emberhez fordult Candide, ki egy nagy gyülekezetben teljes óra hosszat beszélt a kegyességről: ez a szónok, átható pillantást vetve rá, ezt kérde tőle: »Minek jöttél? valami jó ügy hozott ide? - Nincsen okozat ok nélkül, felelt szerényen Candide; a dolgok mindég szükségszerűen kapcsolódnak egybe és minden a lehető legjobb célra teremtett; elkerülhetetlen volt, hogy elűzzenek Kunigunda kisasszony mellől, hogy vesszőfutásban legyen részem és kellett, hogy összekolduljam az ennivalómat, amíg nem tudom a kenyeremet megkeresni; mindez nem történhetett másképp. - Barátom, kérde a hitszónok, azon a nézetem vagy, hogy a pápa az Antikrisztus? - Még nem hallottam erről beszélni, felelé Candide; de akár az, akár nem, annyi bizonyos, hogy nincs betevő falatom. - Nem is érdemled meg, hogy jóllakjál, mondá a prédikátor; eredj, te gazfickó, pusztulj innen, te nyomorult, ne kerülj soha többet a szemem elé.« A prédikátor felesége, kidugván fejét az ablakon és elgondolván, hogy olyan ember áll előtte, ki kételkedett a pápa antikrisztusi mivoltában, hirtelen rázuditotta egy edény tartalmát... Ó egek! Milyen tulzásba ragadja a nőket a vallásos buzgalom!

Egy ember, ki nem volt megkeresztelve, egy Jacques nevű jámbor anabaptista, végig nézte, mily kegyetlen és csufondáros módon bántak el egyik testvérével, egy lelkes, kétlábu, tollatlan lénnel; hazavezette otthonába, megfürdette, kenyeret és sört tett elébe s még két pengő forinttal is megajándékozta, sőt munkát is akart neki adni gyárában, hol perzsa szőnyeget

készítettek, mi Hollandiában szokásos volt. Candide földre vetvén magát előtte, lelkesedéssel kiáltott fel: »Bölcsen mondá Pangloss mester, hogy minden a legjobb e világon; mert mondhatom hogy sokkal jobban el vagyok ragadtatva a te határtalan nemeslelkűségedtől, mint amennyire elkeserít annak a fekete palástos urnak és feleségének kegyetlensége.«

Másnap sétaközben egy koldussal találkozott, ki mérges kelevényekkel volt borítva, szemei fénytelenek voltak, az orra vége lerohadt, szája lefittyedt, foga fekete, hangja rekedt volt, heves köhögés kinozta és minden rohamnál kiköpte egy fogát.

NEGYEDIK FEJEZET.

Hogyan találkozott Candide hajdani filozófia-tanítójával, Pangloss doktorral s mi lett az utóbbi sorsa?

Candide, inkább a részvétől mint a borzalomtól indítva, a jámbor Jacques anabaptistától kapott két pengő forintját odaadta a borzalmas állapotban lévő koldusnak. A fantom mereven nézte őt és a nyakába borult; Candide ijedten tántorodott vissza. »Nagy ég! mondá a nyomorult a másik nyomorultnak, hát nem ismered fel a te kedves Panglossodat? - Mit kell hallanom? te vagy az, drága mesterem, te jutottál ily borzalmas állapotba? Mily szerencsétlenség ért? miért nem maradtál a világ legszebb kastélyában? mi történt Kunigunda kisasszonnyal, minden lányok gyöngyével, a természet remekművével? - Nem birom tovább, mondá Pangloss.« Candide rögtön elvitte őt az anabaptista istállójába és egy kis kenyeret adott neki; mikor Pangloss kissé erőhöz jutott, megkérdezte tőle: »Nos mi van Kunigundával? - Meghalt, válaszolt a másik.« Ennek hallatára Candide elájult; barátja magához térítette csöppnyi romlott ecettel, melyet az istállóban talált. Candide kinyitá szemeit. »Kunigunda meghalt! Ó, hol talállak meg téged, elképzelhető legjobb világ? De vajjon mily betegség ölte meg? nem az-e, hogy szapora rugások közepette látott engem kikergetni atyja-urának gyönyörű kastélyából? - Nem, mondá Pangloss, bolgár katonák ölték meg, miután oly sokszor megbecstelenítették, ahányszor csak lehetséges volt; a báró urnak, ki védelmére akart kelni, kitekérték a nyakát; a báróné öméltóságát darabokra vágták; az én szegény növendékemnek is az lett a sorsa, ami a nővérenek; és ami a kastélyt illeti; kő kövön nem maradt, egyetlen csürt, egyetlen fát, juhot vagy rucát sem kíméltek: de alaposan meg is fizettek ezért, mert az arabok ugyanezt tették a szomszéd báróságban, mely egy bolgár birtokos tulajdona volt.«

Erre Candide ismét elájult; de amint magához tért és mindent elmondott, ami a szivét nyomta, az okról és okozatról kezdett kérdezősködni s elegendő okát kereste annak, hogy Pangloss ily szánalmas állapotba jutott. - Jaj! mondá amaz, a szerelem juttatott ide, a szerelem, az emberi nem vigasztalója, a világmindenség fenntartója, az érzékeny lények lelkesítője, a gyöngéd szerelem. - Jaj! mondá Candide, én is ismertem a szerelmet, a szívek kormányzóját, a lelkek lelkét; sohasem volt belőle több hasznom, mint egy csók és húsz farbarugás... És ez a szép ok hogyan szülhetett benned ily rettentő okozatot?

Pangloss így felelt: »Ó, kedves Candide-om, bizonyára emlékszel Paquette-re, a mi felséges bárónénk csinos komornájára; karjaiban a paradicsom gyönyöreit élveztem és e gyönyöröknek köszönhetem most a pokoli kínokat, melyeknek martaléka lettem: a lány meg volt fertőzve, talán bele is halt. Paquette egy tudós ferencrendi baráttól kapta a nyavalyát, ki a forrásig ment vissza, mert őrá meg egy vén grófnőtől ragadt, ki viszont egy lovassági kapitánynak köszönhetette; az utóbbi egy márkínőtől kapta, ez egy apródtól, emez egy jezsuita noviciustól, ki egyenesen Kolumbusz Kristóf egyik bajtársától szerezte. Ami engem illet, én már senkire sem származtatom, mert én belehalok. - Ó Pangloss! kiáltott fel Candide, milyen különös család! Biztosan maga az ördög ennek az őse! - Egyáltalában nem, válaszolá a nagy férfit, nélkülözhetetlen kelléke és szükséges alkotórésze ez a lehető legjobb világnak; mert ha Kolumbusz nem kapta volna meg Amerika egy szigetén ezt a nyavalyát, mely megmérgezi a nemzés forrását, sőt amely gyakran magát a nemzést is lehetetlenné teszi, mi világos ellentétben áll a természet nagy céljával, akkor nem lenne se csokoládénk se biborfestékünk; azonkívül figyelembe kell venni, hogy a mai napig csakis a mi földrésünkön terjedt el ez a betegség oly nagyon. A törökök, indusok, perzsák, kínaiak, japánok még nem is ismerik, de megvan rá az elegendő ok, hogy néhány évszázad alatt ők is alaposan megismerjék. Minálunk azonban bámulatosan felvirágzott, különösen a nagy hadseregekben, melyek jól fegyelmezett,

derék zsoldosokból állnak, kik kezükben tartják az államok sorsát; biztosak lehetünk benne, hogy ha harmincezer ember szép csatarendben ugyanilyen erővel szemben áll, akkor huszezren vannak megfertőzve mindkét részről. - Mily csodálatos ez, mondá Candide, de téged meg kellene gyógyíttatni. - Hogyan tegyem ezt, kérdé Pangloss, nincs egy árva garasom se, barátom; és az egész földkerekségen még eret vágatni vagy beöntést kapni sem lehet, ha nincs pénzünk vagy ha valaki más meg nem fizet érte.«

Ezek a szavak elhatározásra birták Candide-ot; a kegyes anabaptista Jacques-nak lábai elé vetette magát és oly meghatóan festette le előtte barátja szánalmas állapotát, hogy a jámbor férfiú habozás nélkül házába fogadta Pangloss doktort és kigyógyíttatta a saját költségén. Pangloss a kezelés alatt csupán egyik szemét és fülét vesztette el. A filozófus szépen tudott írni és kitűnően értett a számtanhoz, így hát az anabaptista Jacques könyvelőnek alkalmazta. Két hónap múlva kénytelen lévén ügyeinek elintézése céljából Lisszabonba utazni, magával vitte hajóján a két filozófust. Pangloss az uton megmagyarázta neki, hogy ezen a világon minden a lehető legjobban van elrendezve. Jacques nem volt ezen a nézetén. »Valahogy úgy kell legyen, mondá, hogy az emberek elhagyták eredeti természetüket, mert hiszen nem születtek farkasoknak és mégis farkasokká lettek. Isten se huszonnégy fontos ágyukat se szuronyokat nem adott az embereknek, és ők mégis szuronyokat és ágyukat gyártottak, hogy ezekkel pusztítsák egymást. Megemlíthetném még a csődbejutottakat és az igazság-szolgáltatást is, amely lefoglalván a bukott kereskedők vagyonát, megfosztja tőle a hitelezőket. - Mindezt elkerülhetetlenül szükséges, válaszolá a félszemű doktor, és az egyesek szerencsétlensége az általános jólét forrása; így aztán minél több bajuk van egyeseknek, annál nagyobb az általános jólét.«

Mialatt filozófusunk így elmélkedett, az ég elsötétült, a szélrózsa minden irányából hatalmas szél kerekedett és a hajót Lisszabon kikötője előtt rettenetes vihar támadta meg.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Vihar, hajótörés, földrengés; mi történt Pangloss doktorral, Candide-dal és az anabaptista Jacques-kal?

Az elgyengült utasoknak egy része, azon megfoghatatlan izgalom hatalmába kerülve, melyet a hajó hánykolódása okoz az idegekben és a test minden részecskéjében, már nyugtalankodni sem tudott a veszély miatt; az utasok másik része jajveszékelt és imádkozott; a vitorlák elszakadtak, az árbocok összetörték, a hajó léket kapott, dolgozott aki birt, egyik a másik szavát nem hallotta, senki sem parancsolt. Az anabaptista segíteni óhajtott valamit s a fedélzeten tartózkodott; egyszerre csak egy őrzőgő matróz durván meglökte s ő elterült a padozaton. De az erős ütéstől, melyet az anabaptistára mért, maga a matróz is annyira előre lendült, hogy fejjel lefelé kibukott a hajóból: megakadt és függve maradt egy törött árboc roncsán. A jámbor Jacques segítségére siet, kimentti őt, ámde a nagy iparkodás közben tengerbe pottyan a matróz szeme láttára. Ez veszni hagyja őt anélkül, hogy egy tekintetre is méltatná. Candide közeledik, észre veszi jótevőjét, amint egy pillanatra kibukkan a vízből, majd örökre elmerül a hullámokban: utána akar ugrani a tengerbe, de a filozófus Pangloss megakadályozza őt, bebizonyítván, hogy a lisszaboni kikötő egyenesen azért alakult, hogy ott ez az anabaptista megfulladjon. Mig Pangloss ezt apriori bizonyítgatta, a hajó teljesen elmerült és minden utas odaveszett, csak Pangloss és Candide menekültek meg és az a durva matróz, ki miatt a jámbor anabaptista a vízbe fullt: a gazfickó szerencsésen partra uszott, hova egy hajóroncsan Pangloss és Candide is kijutottak.

Kissé magukhoz térve Lisszabon felé vették utjukat: volt még néhány garasuk s remélték, hogy ezzel megmenekülnek az éhségtől, miután a vihart már kiállották.

Alig hogy a városba értek, siratva jótevőjük halálát, midőn egyszerre megrendült lábuk alatt a talaj; a tenger tajtékozva önti el a kikötőt, összetöri a partnál horgonyzó hajókat, hamu és lángfolyamok öntik el az uccákat és nyilvános tereket; a házak összeomlanak, a tetők a fundamentumokra fordulnak és a fundamentumok a földdel egyenlővé lesznek: harmincezer mindennemű és kora ember lelte halálát a romok között. A matróz füttyűrészve és káromkodva mondta: »Itt nyerhetünk valamit. - Vajjon mi lehet az elégséges oka ennek a tüneménynek? kérde Pangloss. - Ez a világ vége, kiáltott fel Candide.«

A matróz telhetetlenül jár-kei a romok között, felkutatja a halottakat, hogy pénzt találjon, ha pénzre bukkan, magához veszi, elissza; és miután lerészegedett, megvásárolja az első uccai lány kegyeit, akivel a leomlott házak, a haldoklók és holtak között találkozott. Pangloss meg-rántotta a kabátját: »Barátom, mondá neki, nem helyesen cselekszel; nem veszed figyelembe az emberiség érdekét, rosszul használsz fel az idődet. - Ördög és pokol, kiabált a másik, én matróz vagyok és Batáviában születtem, japáni utazásom alatt négyszer tagadtam meg a keresztet; bennem ugyan emberedre akadtál és jó helyen hangoztatod az emberiség érdekét!«

Néhány leomló kő megsebesítette Candide-ot; elterült a földön és majd eltemették a romok; így szólt Panglosshoz: »Ó jaj! adj egy kis bort és olajat, mert különben meghalok. - A föld-rengés nem új dolog, jegyezte meg Pangloss; Lima városában, Amerikában, a múlt évben ugyanilyen lökéseket tapasztaltak; ugyanazon okoknak ugyanazon okozatai voltak. Való-szerűleg egy kén-réteg húzódik el a föld alatt Limától Lisszabonig. - Ez nagyon valószínű, mondá Candide, de az Istenre kérlek, adj egy kis olajat és bort. - Mit? valószínű?! Azt állítom, hogy a dologhoz semmi kétség se fér.«

Candide elvesztette az eszméletét, mire Pangloss egy kis vizet hozott neki a közeli forrásból.

Másnap, a romokon átbetorkálva, némi kis ennivalóhoz jutottak és erejük visszatért valamennyire; aztán ők is, mint mások megpróbálták segíteni azokon, akik a halál torkából ki menekültek. Néhány polgár hálából, amiért kimentették őket, ebédet adott nekik, amelyet ebben a helyzetben adni lehetett: meg kell adni, hogy szomorú ebéd volt; a vendégek könnyeikkel öntözték kenyerüket, ámde Pangloss vigasztalta őket, meggyőzően bizonyítva be, hogy a dolgok folyása nem lehet másforma; »mert, mondá, mindez a lehető legjobb; mert ha egyszer Lisszabonban vulkán van, ez semmiképpen sem lehet másutt; mert lehetetlen, hogy a dolgok ne ott legyenek, ahol vannak, mert hiszen minden jól van.«

Egy kis fekete ember, az inkvizíció megbízottja, ki éppen mellette volt, udvariasan átvette a szót és ezt mondá: »Uraságod valószínűleg nem hisz az eredendő bűnben; mert ha minden a legjobban van, akkor nincs se bűnbeesés, se bűnhődés. - A legalázatosabban bocsánatot kérek méltóságodtól, mondá Pangloss még udvariasabban; mert hát az ember bűnbeesése és kiátkozása szükségképp hozzátartoznak e lehető legjobb világhoz. - Uraságod tehát nem hisz a szabad akaratban? kérdé az inkvizíció bizalmas embere. - Méltóságod meg fog nekem bocsátani, mondá Pangloss: szabad akarat létezhetik a feltétlen szabadság mellett is; mert elkerülhetetlenül szükséges volt, hogy szabadok legyünk, mert végül az akarat meg lévén határozva...«

Pangloss még be sem fejezte beszédét, midőn az inkvizíció embere jelt adott szolgájának, ki a portói és oportói borokat töltögette.

HATODIK FEJEZET.

**Ünnepélyesen máglyát raknak, hogy eretnek-égetéssel
akadályozzák meg a földrengést; Candide-ot megbotozzák.**

A földrengés után, mely Lisszabon városát háromnegyed részben eltemette, az ország bölcsei nem tudtak hathatósabb módot kitalálni a teljes pusztulás elkerülésére, minthogy egy szép eretnek-égetést rendeznek a nép megnyugtatóására. A Coimbre-i tudományegyetem megállapította, hogy néhány személynek fényes szertartások között, lassu tűzön való elégetése csálhatatlan titka annak, hogy a földrengést megakadályozzák.

Megfogtak tehát egy biscayai embert, ki szentül megvolt arról győződve, hogy feleségül vette tulajdon keresztanyját és két portugált, ki tyukevés közben kitepte a tyuk szalonnáját: ama ebéd után pedig megkötözték Pangloss doktort és tanítványát Candide-ot, az egyiket mert beszélni merészelt, a másikat, mert helyeslő arckifejezéssel hallgatta az előbbit: mindkettőjüket külön-külön jéghideg cellákba zárták, melyekbe sohasem tévedt be napsugár: nyolc nappal később mind a kettőt san-benitoba öltöztették és papírsüvegeket tettek fejükre: Candide süvegére és san-benitojára lefelé lobogó lángok voltak festve és olyan ördögök, melyeknek se karmaik se farkaik nem voltak... Ily öltözetbe bujtatva vettek részt a szent körmenetben s hallgattak végig egy nagyon szenvedélyes prédikációt, melyet szép egyházi ének követett. Az éneklés alatt Candide-ot ütemre megbotozták; a biscayait s azt a két embert, kik nem akarták megízlelni a szalonnát, megégették, Panglosst pedig felakasztották, bár ez ellenkezett az itteni szokásokkal... És csodálatos: ugyan e napon újból félelmetes dübörgéssel rendült meg a föld. Candide ijedten, a félelemtől csaknem eszt vesztve, vérbe borítottan, remegő szívvel mondá magában: »Ha ez az elgondolható legjobb világ, milyen lehet a többi? Az még csak hagyján, hogy engem megbotoztak, megtették ezt már a bulgárok is; de szegény drága Panglossom, a filozofusok legnagyobbika, mért kellett téged felakasztva látnom a nélkül, hogy tudnám az okát! Drága anabaptistám, emberek legjobbika, miért kellett látnom, hogyan fulladtál meg a kikötőben! Ó, Kunigunda, leányok gyöngye, miért lettél te kőgyilkosság áldozata.«

Visszatántorodott: alig tudott a lábán megállni; agyonprédikálták, megbotozták, feloldották kötelékeit és megáldották, midőn egyszerre egy öreg asszony surrant hozzá s ezt sugta fülébe: »Fiam, légy bátor és kövess.«

HETEDIK FEJEZET.

Hogyan gondoskodik Candide-ról egy öreg asszony; hogyan találja fel kedvesét.

Candide nem érzett bátorságot, de mégis követte az öreg asszonyt egy rozzant kunyhóba; ez adott neki egy tégely kenőcsöt, hogy dörzsölje be testét, gondoskodott enni-innivalóról; egy eléggé tiszta kis ágyat mutatott neki, mely előtt teljes öltözet ruha volt: »Egyél, igyál és aludjál, mondá neki és a mi atochai szent szüzünk, páduai Szent Antal atyánk és a mi urunk, komposztellai Szent Jakab viseljenek gondot reád; holnap vissza fogok jönni.«

Candide elcsodálkozva mindazon amit látott és mindazon, amit szenvedett és még inkább elcsodálkozva az öreg asszony kegyességén, kezet akart neki csókolni. »Nem az én kezemet kell megcsókolnod, mondá az öreg asszony; holnap majd vissza jövök. Csak dörzsöld magadat a kenőccsel, egyél és aludjál.«

Candide szerencsétlensége dacára is evett és aludt. Másnap az öreg asszony reggelit hozott neki, megtapogatta a vállát és sajátkezűleg bedörzsölte egy másfajta kenőccsel: azután ebédet hoz neki s végül este is visszajön, hogy vacsorával lássa el. Harmadnapra megismételte ugyanezt az eljárást. »Ki vagy te, kérdé folyton Candide: ki oltott szivedbe ennyi jóságot? Hogyan hálálhatom meg mindezt?« A jóságos asszony sohasem felelt semmit: egy este ismét visszajött és ezuttal nem hozott vacsorát. »Jöjj velem, mondá és ne szólj egy szót sem.« Karonfogja, átvezeti a mezőségen körülbelül negyed mértföldnyire, egy magányosan álló, kertektől és öntöző csatornáktól körülvett házhoz. Az öreg asszony kopogtat a kis kapun; kinyitják; elvezeti Candide-ot egy arannyal diszitett terembe, leülteti egy selyempamlagra, rázárja az ajtót és elmegy. Candide azt hitte, hogy álmodik s úgy tekintette eddigi életét, mint gonosz álmot s a jelent, mint kellemes káprázatot.

Az öreg asszony csakhamar újra megjelent, nagy fáradtsággal támogatva egy remegő, fenséges természetű, drágakövekkel feldiszitett és lefátyolozott nőt. »Huzd félre a fátyolt,« mondá az öregasszony Candide-nak. A fiatal ember közelebb lép, remegő kézzel felemeli a fátyolt. Mily tüneményes pillanat! Mily meglepetés! Kunigundát vélte látni; valóban őt látta, mert ő volt az. Ereje elhagyja és némán a lábai elé roskad, Kunigunda pedig a pamlagra hanyatlik. Az öreg asszony erre pálinkával élesztgette őket, mitől visszanyerték eszméletüket és beszélni kezdtek egymáshoz: először csak félig kimondott szavakat, kérdéseket, feleleteket suttoznak, majd sóhajok, könnyek, felkiáltások olvadnak össze. Az öreg asszony azt tanácsolja nekik, hogy csendesebben legyenek és magukra hagyja őket. »Hogyan? Hát csakugyan te vagy itt!? - mondá Candide; te élsz és itt vagy Portugáliában? Hát nem becsuteltettek meg s nem metszették fel a hasadat, mint a filozófus Pangloss állította? - De igen, felelte a bájos Kunigunda; de e két baleset nem okvetlenül halálos. - És atyádat, anyádat igazán megölték? - Meg bizony, mondá Kunigunda zokogva. - És a bátyád? - Őt is megölték. - És hogyan kerülsz Portugáliába? Honnan tudtad, hogy én itt vagyok? Mily különös varázslattal juttattál ebbe a házba? - Mindent el fogok mesélni, válaszolt a nő; de először neked kell elmesélned mindent, ami amaz ártatlan csók és az elszenvedett rugások óta történt veled.«

Candide a legmélyebb megilletődéssel engedelmeskedett; s ámbár elfogódott volt, hangja pedig zavart és remegő s ámbár gerincébe még éles fájdalom nyilalt, a legnaivabb módon elmesélt mindent, amit elválásuk pillanata óta tapasztalt. Kunigunda az égre emelte tekintetét: megkönnyezte a jó anabaptistának és Panglossnak halálát; azután ő beszélt Candide-nak és az ifju áhitattal figyelt minden szavára s majd elnyelte a leányt tekintetével.

NYOLCADIK FEJEZET.

Kunigunda története.

»Még ágyamban feküdtem s mély álomba voltam merülve, mikor az Ég akarata folytán a bulgárok gyönyörű thunder-ten-tronckhi kastélyunkba betörték; atyámat és bátyámat megfojtották és anyámat darabokra tépték. Egy hatalmas termetű bulgár, látva hogy e szörnyűség láttára elvesztettem eszméletemet, erőszakot akart rajtam elkövetni; erre aztán magamhoz tértem; visszanyertem eszméletemet, haraptam, karmoltam, a szemeit akartam kikaparni a nagy bulgárnak, mert sejtelmem sem volt arról, hogy mindaz, ami atyám kastélyában történt, nagyon megszokott dolog: s az istentelen bulgár olyat döfött törével a bal combomba, hogy most is ott vannak a nyomai. Istenem! Remélem, hogy megláthatom - mondá naivul Candide. Meg fogod látni, mondá Kunigunda; de hadd folytassam. - Folytasd, mondá Candide.«

Kunigunda újból felvette az elbeszélés fonalát:

»Aztán egy fiatal ember lépett be; látta, hogyan fekszem ott vérbe borítva, de a katonát ez egy cseppet sem feszélyezte. A kapitány haragra lobbant a gazfickó tiszteletlensége miatt és testemen ölte meg; aztán bekötöztette sebeimet és hadifogolyként vitetett szállására. Én mostam rá és én főztem neki: mondhatom, hogy nagyon szépnek talált; és azt sem tagadom, hogy neki is nagyon szép termete és finom fehér bőre volt; egyébként semmi szellemesség, semmi filozófia: könnyen észre lehetett venni, hogy nem Pangloss doktor iskolájában nevelkedett. Három hónap múlva, miután eljátszotta mind a pénzét és rám is unt, eladott egy don Issacar nevű zsidónak, ki Hollandiában és Portugáliában kereskedett és aki szenvedélyesen szerette a nőket. A zsidó nagyon ragaszkodott hozzám, de nem tudott rajtam diadalmaskodni; neki jobban ellentálltam, mint a bulgár katonának; egyszer meg lehet becssteleníteni egy nőt, de érénye annál jobban megszilárdul. A zsidó, hogy megpuhítson, ebbe a falusi villába hozatott. Eddig abban a hitben voltam, hogy nincs szebb a világon, mint Thunder-ten-tronckh báró kastélya; bevallom: csalódtam. Egyszer a nagy inkvizitor észrevett a misén; sokáig kacsintgatott rám s megizente, hogy titkos beszélni valója van velem. Palotájába vittek; feltártam neki születésemet; ő meg azt bizonyitgatta, hogy nagyon is méltóságomon aluli, hogy egy zsidónak legyek a szeretője; ajánlatot tett don Issacarnak, hogy engedjen át neki. Don Issacar, ki udvari bankár s mint ilyen, nagy tekintélyű ember, hallani sem akart a dolgról. Az inkvizitor máglyával fenyegetődzött. Végre zsidóm megfélemlítve belement az alkuba olyan formán, hogy a nyári lak is meg én is, mindkettőjüknek közös tulajdonai leszünk; hogy hétfőn, szerdán és szombaton a zsidóé leszek, a hét többi napján pedig az inkvizitoré. Hat hónapja van érvényben ez az egyezés. Igaz, hogy voltak civakodások is; mert gyakran nem tudták eldönteni, vajjon a szombatról vásárnapra virradó éjjel a régi vagy új birtokost illeti-e. Ami engem illet, mindkettőnek ellenálltam s azt hiszem, ennek tulajdoníthatom, hogy változatlanul szeretnek. Végül, hogy a földrengést elhárítsa és Don Issacart megfélemlítse, elhatározta az inkvizitor ur, hogy eretnek égetést rendez. Engem is megtisztelt azzal, hogy meghívott az ünnepélyre: nagyon jó helyre kerültem; a hölgyeknek frissítőket szolgáltak fel a mise és a kivégzés között. Mondhatom; borzalom fogott el, mikor kivégezni láttam azt a két zsidót és a derék biscayait, ki szentül meg volt róla győződve, hogy tulajdon keresztanyját vette feleségül; de mily nagy volt meglepetésem, ijedségem, önkívületem, midőn a san-benitoban és papírsüveg alatt egy Panglosshoz hasonló alakot láttam meg! Megdörzsöltem szemeimet, majd figyelmesen néztem őt és láttam, amint felakasztották; ekkor ájultan estem össze. Alig tértem magamhoz, midőn téged láttalak meg teljesen meztelenül; ekkor már a borzalomnak, meglepetésnek, a fájdalomnak, kétségbeesésnek tetőpontjára jutottam. Őszintén mondhatom neked, hogy a te bőröd még fehérebb és egy árnyalattal

tökéletesebb, mint az én bulgár kapitányomé; ez a látványosság megkétszerezte azokat a kinos érzéseket, melyek hatalmukba ejtettek. Kiáltani szerettem volna, azt szerettem volna mondani: »Megálljatok, barbárok!« De a szó torkomon akadt; és hiába is kiáltottam volna. Miközben téged alaposan megbotoztak, azt kérdezgettem magamtól: hogyan lehetséges az, hogy a szeretetreméltó Candide és a bölcs Pangloss Lisszabonba kerülnek, az egyik, hogy száz korbácsütést kapjon, a másik, hogy a főinkvizitor méltóságának, az én szeretőmnek parancsára felakasztassék. Pangloss tehát kegyetlenül megcsalt engem, midőn azt állította, hogy minden legjobb a világon. Felizgatva, elkábulva, majd az eszemet veszítve, majd a gyengeségtől csaknem elájulva elvonult lelkem előtt: atyám és anyám meggyilkolása, az én bulgár katonám szemtelensége, a tőle kapott tördöfés, szolgálósorsom, szakácsnői mesterségem, a bulgár kapitány, a hitvány Issacar, az utálatos inkvizitor, Pangloss doktor felakasztása, a szent mise a megbotoztatásod alatt és eszembejutott az a csók, melyet egy spanyolfal mögött adtam neked azon a napon, melyen utoljára láttalak. Hálát adtam Istennek, ki annyi megpróbáltatás után visszavezérelt téged. Megparancsoltam az öreg asszonynak, hogy viselje gondodat és vezessen ide, ameddig ez lehetséges. Rendelkezésemet pontosan végrehajtotta: megértem azt a kifejezhetetlen örömet, hogy viszontláttalak, meghallottam a szavadat és beszéltem veled... De te bizonyára nagyon éhes lehetsz, én is megéheztem, fogjunk a vacsorához.«

És mindketten asztalhoz ültek; vacsora után helyet foglaltak azon a szép pamlagon, melyről már beszéltünk. Itt lelte őket don Issacar, a nyári lak egyik tulajdonosa. Szombat volt; eljött, hogy jogait élvezze és gyöngéd szerelmét tolmácsolja.

KILENCEDIK FEJEZET.

Mi történt Kunigundával, Candide-dal, a nagy inkvizitorral és a zsidóval?

Ez az Issacar egyike volt a legharagosabb hébereknek, akik csak éltek eddig Izraelben a babyloni fogság óta. »Mit? te hűtlen kutya, tehát az inkvizitor még nem elég; még ez a fickó is osztozik velem!« Így szólván hosszú tört húzott ki, melyet mindég magánál hordott s nem gondolva arra, hogy ellenfelének is van fegyvere, rávetette magát Candide-ra. Ámde a mi derék westphaliai barátunk a ruházattal együtt egy szép kardot is kapott az öreg asszonytól. Kardot rántott, ámbár egyébként a legszelidebb természetű volt s a következő pillanatban az izraelita holtan terült el a szép Kunigunda lábainál.

»Szent szüz anyánk! - kiáltott a leány; mi lesz velünk? Egy embert öltél meg nálam! Ha a rendőrség belép, el vagyunk veszve. - Ha Panglosst nem akasztották volna fel, szólt Candide, biztosan jó tanácsot adna ebben a nehéz helyzetben, mert ő nagy filozófus volt. De ha ő nincs itt, kérjünk tanácsot az öreg asszonytól.« Ez igen okos nő volt és már el is kezdte véleményét nyilvánítani, midőn egyszerre egy másik kis ajtó nyílt meg. Éjfél után egy óra volt, a vasárnap kezdete: ez a nap már az inkvizitor urat illette. Belép és ott látja a megbotozott Candide-ot karddal kezében, egy halottal a földön elterülve, Kunigundát halálra rémülve és az öreg asszonyt, amint tanácsokat osztogat.

Ebben a pillanatban ily gondolatok cikáztak át Candide agyában: »Ha ez a szent ember most segítségért kiált, kétségtelenül máglyára fog hurcoltatni. Kunigundának is ez lenne a sorsa. Szívtelenül megkorbácsoltatott; ezenfelül vetélytársam is; megölöm őt habozás nélkül.« Ez az okoskodás világos és gyors volt; és időt sem engedve az inkvizitornak arra, hogy magához térjen meglepetéséből, keresztül szurja és odalöki a zsidó mellé. »Ime itt a másik is, mondá Kunigunda. Nem lehet már szó megkegyelmezésről; meg vagyunkátkozva, elérkezett utolsó óránk. Hogyan voltál rá képes te, ki oly gyöngédnek születél, hogy két perc alatt megöldj egy zsidót és egy főpapot? - Kedvesem, felelé Candide, ha az ember szerelmes, féltékeny és megvesszőztetésen ment át, akkor nem ismer többé magára.«

Ekkor az öreg asszony szólalt meg: »Három andaluziai ló van az istállóban, felnyergelve és kantározva. A derék Candide vezesse elő őket. Urnőmnek arany és gyémánt ékszerei vannak; ülünk gyorsan lóra, ámbár én csak az egyik faromon tudok ülni és menjünk Cadixba; gyönyörű idő van és nagy élvezet a hűvös éjszakában utazni.«

Candide tüstént felkantározta a három lovat és Kunigunda, az öreg asszony meg ő harminc mérföldet tesznek meg egy huzamban. Mialatt ők szöknek, a szent Hermandad megérkezik a nyári lakba: öméltóságát egy szép templomban temetik el és Issacart a szemétdombra vetik.

Candide, Kunigunda és az öreg asszony már a kis Avacena városkában voltak, a Sierra-Morena hegységei között és így beszélgettek egy korcsmában:

TIZEDIK FEJEZET.

Mily nyomoruságos helyzetbe jutnak Candide, Kunigunda és az öreg asszony Cadixban; hogyan szállnak hajóra.

»Vajjon ki lophatta el aranyaimat és gyémántjaimat? kérdé sirva Kunigunda; miből éljünk? mit tegyünk? Hol talállok még egy inkvizítort és még egy zsidót, ki ismét pénzhez juttat? - Istenem! sóhajtott az öreg asszony, erősen gyanakodom egy tisztelendő atyára, ki tegnap Badajozban velünk egy korcsmában lakott. Isten őrizzen meg attól, hogy elhamarkodott ítéletet mondjak, de amaz kétszer is bejött szobánkba és sokáig együtt jött velünk. - Istenem, sóhajtott Candide, a jó Pangloss gyakran bizonyitgatta, hogy a föld javai közös tulajdonaink, hogy mindenkinek egyenlően van joga hozzájuk. De ezen elvek értelmében a barátnak meg kellett volna annyit hagynia, hogy legyen miből folytatnunk az utazásunkat. Tehát semmid sem maradt, kedves Kunigundám? - Egy árva fillérem se, mondá a leány. - Mihez fogjunk hát? kérdé Candide. - Adjuk el az egyik lovat, mondá az öreg asszony; én a kisasszony mögött fogok guggolni, ámbár csak az egyik ülepemen tudok ülni s így majd eljutunk Cadixba.«

Ugyane szálláson volt egy benedekrendi rendfőnök, ez jó olcsón megvette a lovat. Candide, Kunigunda s az öreg asszony átmentek Lucenan, Chillason, Lebrixán s végre Cadixba érkeztek. Ott éppen egy hajót szereltek fel és csapatokat toboroztak, hogy becsültre tanítsák Paraguayban a főtisztelendő jezsuita atyákat, kiket azzal vádoltak, hogy egyik bandájukat Spanyolország és Portugália királyai ellen fellázították Szent-Szakramento városa mellett. Candide, ki a bulgárok közt katonáskodott, a kis hadsereg generálisa előtt annyi kellemmel, gyorsasággal, ügyességgel, büszkeséggel és szakavatottsággal mutatta be a bulgár fegyvergyakorlatokat, hogy azonnal rábízták egy gyalogos század parancsnokságát. Tehát kapitány lett; hajóra száll Kunigundával, az öreg asszonnyal, két szolgálival s a két andaluziai lóval, mely azelőtt Portugália nagy inkvizitorának a tulajdona volt.

A hajózás alatt sokat gondolkoztak a szegény Pangloss filozófiáján. »Más világ felé evezünk, mondá Candide. Ebben az új világban biztosan minden jól van; mert azt meg kell adni, hogy a mi világunknak úgy fizikai, mint erkölcsi állapota sok panaszra ad okot. - Szívemből szeretlek, mondá Kunigunda; de a lelkem még teljesen meg van rendülve mindattól, amit láttam és tapasztaltam. - Minden jóra fordul, válaszolá Candide; ebben az új világban a tenger is jobb, mint Európában, sokkal szelidebb és a szelek is állandóbbak: biztosan ez a lehető legjobb világ. - Adjá Isten, hogy úgy legyen! mondá Kunigunda; de én olyan rettentően szerencsétlen voltam amabban, hogy alig tudok már reménykedni. - Még te is panaszkodol, mondá az öreg asszony; oh Istenem, hátha még olyan szerencsétlenségeken mentél volna át, mint én.«

Kunigunda nevetésben tört ki és nagyon tréfásnak találta ezt a jámbor öreg asszonyt, ki azt állítja, hogy ő szerencsétlenebb nála: »Ugyan, ugyan! jószágos nénikém, hacsak nem két bulgár követett el rajtad erőszakot és nem kétszer szurt hasba, hacsak nem kétszer rombolták le kastélyaidat, ha nem két anyádat és két atyádat fojtották meg a szemed előtt és ha nem két szeretődöt láttad a máglya előtt megkorbácsolni - ha mindezen nem mentél keresztül, akkor nehezen versenyezhetel velem: gondold el még, hogy én bárónőnek születtem, és hetvenkét össel dicsekedhetem és hogy egészen a szakácsnő mesterségéig sülyedtem. - Kisasszonykám, válaszolt az öreg asszony, te nem is sejtéd az én származásomat; és ha megmutatnám neked az ülepemet, nem beszélnél így és nem hamarkodnád el a sorsomról való ítéletet.«

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Az öreg asszony története.

»Nem volt mindég ilyen szintelen és kivörösödött szemem, mint most; nem jártam mindég ily leeresztett orral; és nem voltam mindég szolgáló; X. Orbán pápának és Palesztrina hercegnőjének a leánya vagyok. Tizennégy éves koromig olyan palotában neveltek, hogy mellette a te német báróidnak kastélyai még istállószámba sem mehettek volna és egyetlen egy ruhámnak több értéke volt, mint Westphalia összes kincseinek. Így növekedtem szépségben, bájosságban, tehetségem kifejtésében, öröm, tisztelet és remény között; akkor már szerelmet keltettem; keblem is kifejlődött s milyen kebel! fehér és telt, mint a medici Vénuszé! és a szemeim milyenek voltak s a szempilláim és fekete szemöldökeim! milyen lángok lobogtak szemeimben, hogy elhomályosították a csillagok ragyogását is - így mondták vidékünk költői. Az asszonyok, kik öltöztettek és vetkőztettek, extázisban voltak, ha - akár elől, akár hátul - megtekintettek és minden ember szeretett volna az ő helyökben lenni. Menyasszonya lettem Massa-Carrara uralkodó hercegének. Micsoda herceg volt: oly szép, mint én, csupa kedveség, csupa báj, ragyogó szellemű és szerelemtől izzó; szerettem őt, úgy ahogy először lehet szeretni, bálványoztam őt, odavoltam érte. Már megvoltak a mennyegzőre való előkészületek: hallatlan pompával, fényesen ment volna végbe; fényes ünnepeket, lovasjátékokat rendeztek, szindarabokat játszottak a tiszteletemre, egész Itáliában szonetteket irtak hozzám s mondhatom, hogy egyik jobb volt, mint a másik. Már csaknem boldogságom pillanatához jutottam, midőn egy vén márkinő, ki hercegemnek szeretője volt, meghívta őt egy csésze csokoládéra: két óra alatt iszonyatos görcsök közt szenvedett ki a herceg: de ez még semmi. Anyám e kétségbeesítő helyzetben, bár nem volt annyira lesújtva mint én, menekülni akart egy időre a szomorúság gyászos színhelyéről. Gyönyörű birtoka volt Gaëta vidékén; egy hazai hajóra szálltunk fel, melyet oly dusan diszitett az arany, akár a római Szent Péter templom oltárát. Egy szalei kalóz üldözni kezd és utolér bennünket; katonáink úgy védekeztek, mint az a pápa katonáihoz illik; fegyvereiket eldobálva valamennyien térdre vetették magukat és könyörögtek a kalóznak, hadd vehessék fel a halotti szentségeket utolsó órájokban. Egykettőre meztelenre vetkőztették őket, mint a majmokat, anyámat és az udvarnőket is, engem hasonlóképen. Valóban bámulatos, mily buzgalommal tudták a kalózok az embereket levetkőztetni; de legjobban az lepett meg, hogy ujjait olyan helyre is bedugták, ahova mi asszonyok rendszerint csak apró csövecskéket engedünk betenni. Ez az eljárás nekem nagyon különösnek tűnt; lám, mennyire tudatlan az ember, ha még nem forgott a nagyvilágban. Csakhamar megtudtam, hogy azt akarták ily módon megvizsgálni, vajjon nem rejtettünk-e el ama bizonyos helyre néhány darab gyémántot; emberemlékezet óta ez a szokás azoknál a művelt népeknél, melyek tengerre szoktak szállni. Megtudtam, hogy a hithű maltai lovagok sem mulasztják ezt el, valahányszor törököket vagy török nőket ejtenek fogságba: oly követelménye ez a nemzetközi jognak, melyet sohasem sértettek meg. Nem is akarom ecsetelni, mily keserves dolog egy fiatal hercegnőre, mikor anyjával együtt Marokkóba hurcolják rabszolgaságba; elgondolhatjátok, mennyi megaláztatást kellett szenvednünk a kalóz hajóján. Anyám még nagyon szép volt, udvarhölgyeink, sőt egyszerű komornáink is oly bájosak voltak, hogy egész Afrikában nem lehetett hozzájuk foghatókat találni; ami engem illet, én elbájoló voltam a szépség és kellemesség teljes ragyogásában és - még érintetlen voltam: nem sokáig maradtam az; az ártatlanság e virágát, mely a massa-carrarai szép hercegnek nyílt, a kalóz kapitány szakította le: ez az utálatos néger még abban a szent hitben ringatta magát, hogy nagyon megtisztelve érezhetem magam. Mondhatom, hogy Palestrina hercegnőjének és nekem nagyon erőseknek kellett lennünk, hogy kibírjuk mindazt, ami Marokkóba való érkezésünkig reánk várt! de hagyjuk ezeket; olyan mindennapi dolgok ezek, hogy nem is érdemes

róluk beszélni. Marokkó vérben uszott, amikor mi odaérkeztünk: Muley-Ismaél császárnak ötven fia volt és mindegyiknek külön pártja; ennek eredményeképp ötven polgárháború ütött ki, melyben feketék feketék ellen, feketék a barnabőrűek ellen, barnabőrűek barnabőrűek ellen, mulattok mulattok ellen küzdöttek: szakadatlan mészárlás volt az egész birodalomban. Alighogy partra szálltunk, midőn egy, az én kalózzommal ellenséges fekete csapat el akarta ragadni zsákmányát. A gyémántok és aranyok után mi voltunk a legértékesebb holmi: oly ádáz küzdelemnek voltam szemtanúja, hogy erről nektek halvány sejtelmek sem lehet az európai klíma alatt. Az északi népeknek nincs elég forró vérök; és nem bolondulnak úgy a nőkért, mint Afrikában; úgy látszik, hogy az európaiaknak tej folyik az ereikben; az Atlasz hegység és a környező országok lakosainak pedig tűz és vitriol. Az oroszok, tigrisek és kigyók dühével harcoltak: így akarták eldönteni, kiknek jussunk a birtokába. Egy mór ragadta meg anyámat a jobb karjánál fogva, egyik hadnagyunk viszont a balkarjánál fogva tartotta; egy mór katona egyik, egy kalóz a másik lábát ragadta meg: csaknem valamennyi udvarhölgyünknek ez lett a sorsa, négy-négy katona húzta őket négy felé. Kapitányom engem maga mögé rejtett, tör volt kezében és mindenki halálfia lett, ki dühével szembe szállt: végül magam előtt kellett látnom összes udvarnőimet, anyámmal együtt széttépve, szerte szaggatva, elkínózva ama szörnyetegek által, kik mind maguknak követelték őket; a foglyok, társnőim, azok, akik elrabolták őket, katonák, matrózok, feketék, barnabőrűek, fehérek, mulattok s végül az én kapitányom is, mindnyájan ott pusztultak el és én a rémülettől félholtan maradtam ott a haldoklók testein. Közismert dolog, hogy hasonló jelenetek folytak le több mint háromszáz mértföldnyi távolságban, anélkül, hogy a Mohamed által elrendelt ötszöri imádságot elmulasztották volna. Nagy nehezen elvonszoltam magam a vérző tetemek tömegéből és egy közeli patak mellett álló narancsfá alá menekültem; ott a rémülettől, kimerültségtől, borzalomtól, kétségbeeséstől s éhségtől összeestem. Lassanként kábító álomba merültem, mely inkább ájulást hozott, mint pihenést. Az érzékenység és kábultság ily állapotában élet és halál közt lebegve egyszer csak érzem, hogy valami a testemhez ér; kinyitom szememet és egy jóképű, fehér embert látok magam előtt, ki fogai között mormogta: »O che sciagura d'essere senza cogli!³ ...«

³ »Óh, mint sajnálom, hogy nem vagyok igazi férfi!«

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Az öreg asszony tovább meséli viszontagságait.

»Elcsodálkoztam s egyben el is voltam ragadtatva anyanyelvem hallatára s nem kevésbé lévén meglepődve ezen ember szavai fölött, azt feleltem neki, hogy sokkal nagyobb szerencsétlenségek is vannak a világon, mint ami miatt ő panaszkodik; néhány szóval elmeséltem neki a kiállott borzalmakat és ismét elájultam. Elvitt egy szomszédos házba, ágyba tétetett, ennivalót hozatott számomra, kiszolgált, vigasztalt, hízelt, azt mondta, hogy soha életében nálam szebbet nem látott és soha életében nem sajnálta még ennyire azt, amit senki sem adhat neki többé vissza. »Nápolyban születtem, mesélte; ott évente két-háromezer gyermeket szoktak férfiasságuktól megfosztani: egyesek bele is halnak; némelyek még az asszonyoknál is szebb hangot nyerne; mások viszont az állam kormányzói lesznek. Rajtam kiváló sikerrel hajtották végre a műtétet és tagja lettem a palestrinai hercegnő templomi zenekarának. - Az én anyámnál! kiállottam. - A te anyádnál! kiállt fel ő zokogva; hogyan, hát te lennél az a fiatal hercegnő, akit én hatéves koráig neveltem s ki már akkor is elárulta, hogy oly gyönyörű lesz? - Én vagyok az, anyám négyszáz lépésnyire van innen, izekre szaggatva, egy rakás holttetem fölött...«

»Mindent elmondtam neki, ami velem történt, ő is elmesélte nekem kalandjait; elmondta, mikép küldte őt egy keresztény nagyhatalom Marokkó királyához, hogy szerződést kössön vele, mely szerint puskaport, ágyukat, hadihajókat adnak neki, hogy segítsen tönkretenni a többi keresztény államok kereskedelmét. »Megbízatásomnak eleget tettem, mondá a derék eunuch, most Ceutaban szállok hajóra és téged hazaviszlek Olaszországba: »Ma che sciagura d'essere senza cogli!...«

»Elérzékenyültem és sirva rebegettem neki köszönetet; ő pedig a helyett, hogy Olaszországba vitt volna, Algirba vitt és eladott a tartományi deynek; alighogy az eladás megtörtént, a pestis, mely végig nyargalt Afrikán, Ázsián és Európán, teljes erővel ütött ki Algirban. Te már láttál földrengést, kisasszonykám, de láttál-e valaha pestist? - Soha, felelt a bárónő. - Ha láttál volna, folytatá elbeszélését az öreg asszony, kénytelen lennél bevallani, hogy fölülmulja a földrengés borzalmait; Afrikában ez nagyon megszokott; én is megkaptam. Képzeld el, milyen helyzetbe jut egy pápának a leánya, aki tizenöt éves korában átment a szegénységen, rabszolgaságon, csaknem mindennap erőszakot követtek el rajta, végig kellett néznie, hogy anyját négyféle vágják, éhhalál fenyegette, háboru kinozta s végül pestisben halt meg Algirban... Igaz, hogy nem haltam bele, de eunuchom, a dey s csaknem az egész algiri hárem áldozatává lett. Midőn az iszonyu pestis első dühöngése véget ért, eladták a dey rabszolgáit. Engem egy kereskedő vett meg és elvitt Tuniszba; ott eladott egy másik kereskedőnek, ki újra eladott Tripoliban, onnan Alexandriába, innen Smyrnába, végül Konstantinápolyba kerültem, ahol egy janicsár aga tulajdonába jutottam, kit nemsokára azzal biztak meg, hogy Azofot védje az ostromló oroszok ellen. Az aga, ki nagyon lovagias ember volt, magával vitte egész háremét s elhelyezett valamennyiünket egy erődben az azovi tenger mellett, két fekete eunuchot és husz katonát adva őrizetünkre. Nagyszerűen öldösték az oroszokat, de ezek ugyancsak visszaadták a kölcsönt: Azofot tűzbe, vérbe borították és korra, nemre való tekintet nélkül mindenkit lekaszaboltak: csak a mi kis várunk volt még épségben; az ellenség ki akart bennünket éheztetni. A husz janicsár megesküdt, hogy sohasem adja meg magát; a végső éhinség folytán, mely fenyegette őket, kénytelenek voltak két eunuchot megenni, nehogy az esküjüket kelljen megszegniök: néhány nap múlva elhatározták, hogy megeszik az asszony-népet. Volt köztünk egy jámbor és résztvevő imám, ki megható beszédet mondott nekik s azt ajánlotta, hogy ne öljenek meg egyszerre. »Vágjátok ki - mondá - valamennyi nőnek egyik

farát s így jó lakomára teszteket szert s ha ismét rákerül a sor, néhány nap múlva ismét annyi áll a rendelkezésükre; az ég megáld benneteket ily kegyes cselekedetért és meg lesztek segítve.« Hatalmas ékesszólásával meggyőzte őket: a borzalmas operációt végrehajtották rajtuk: az imám ugyanazt a balzsamot használta sebeinknek behegesztésére, melyet körülmetéléseknél a gyermekekre szoktak alkalmazni: valamennyien a halál torkában voltunk. Alighogy a janicsárok elfogyasztották a lakomát, melyet mi szolgáltatunk nekik, midőn az oroszok megérkeztek hajóikkal; egyetlen janicsár sem menekült meg és az oroszok egyáltalában nem tekintettek keserves állapotunkra. Mindenütt akadnak azonban francia sebészek, egyikök, ki pedig nagyon ügyetlen volt, gondjaiba vett és ki is gyógyított bennünket: soha életemben nem fogom elfelejteni, hogy mikor sebeim begyógyultak, azonnal szerelmi ajánlatokkal állott elő: egyébként mindnyájunkat azzal vigasztalt, hogy már több században fordultak elő hasonló dolgok, mert ez háborús szokás. Mihelyt társnőim járni tudtak, Moszkvába küldte őket; én egy bojár birtokába jutottam, akinek a kertjét kellett gondoznom és aki naponta hússzor megkorbácsolt: ámde gazdám valami udvari intrika miatt két év múlva más harminc bojárral együtt kerékbe törték s én felhasználva ezen szerencsés véletlent, kereket oldottam; bejártam egész Oroszországot; hosszú ideig szolgáltam egy rigai korcsmában, majd Rostockban, Wismarban, Lipcsében, Casselben, Utrechtben, Leydenben, Hágában, Rotterdamban. Nyomorban és megalázásban öregedtem meg és bár csak fél ülepem volt, gyakran visszaemlékeztem arra, hogy egy pápa leánya vagyok: százszor is öngyilkos akartam lenni és mégis ragaszkodtam az élethez. Ez a nevetséges gyengeség talán egyike a leggyászosabb, velünk született hajlamoknak; mert van-e ostobább dolog, minthogy folytonosan viseljünk egy terhet, melyet szeretnénk földhöz vágni; melengetjük a kigyót, mely mardos bennünket, míg végre a szivünkbe eregeti mérgét. Azokban az országokban, melyekbe a sors juttatott s azokban a korcsmákban, melyekben szolgáltam, rengeteg oly embert láttam, aki torkig volt az étellel; de csak tizenkét olyan volt köztük, ki önként vált meg nyomorúságától: három néger, négy angol, négy svájci ember és egy Robeck nevű német professzor. Legutóbb Don Issacarnak lettem szolgálja: te melléd rendelt, bájos kis urnőm; azóta annyira hozzá nőttem a sorsodhoz, hogy sokkal jobban elfoglaltak a te viszontagságaid, mint a magaméi. Soha nem említettem volna szerencsétlenségemet, ha nem unszoltál volna rá és ha nem volna szokás, hogy a hajón unaloműzésből meséljen az ember. De száz szónak is egy a vége: kedves kisasszonykám, nekem bőséges tapasztalataim vannak, jól ismerem a világ sorát; szerezd meg magadnak azt az örömet, hogy minden utassal elmeséltetted a történetét; és ha csak egy olyanra is bukkansz, aki sohasem átkozta még életét, ki még sohasem mondta magáról, hogy ő a legszerencsétlenebb az összes teremtmények közül, akkor fejemmel előre lökj a tengerbe.«

TIZENHARMADIK FEJEZET.

Hogyan kellett Candide-nak elválnia a szép Kunigundától és az öreg asszonytól?

A szép Kunigunda, miután meghallgatta az öreg asszony történetét, oly tisztelettel viseltetett vele szemben, amilyen egy magasrangu és érdemekben gazdag személyt megillet. Ajánlatát elfogadta; az utasokkal, egyikkel a másik után elmeséltette élettörténetüket. Candide is, ő is belátta, hogy az öreg asszonynak igaza volt. »Bizony nagy kár, mondá Candide, hogy a bölcsek Panglosst, a bevett szokások ellenére felakasztották az eretnek-égetési ünnepélyen; mily épületes dolgokat mondana most nekünk a fizikai és erkölcsi bajokról, melyek a szárazföldet és tengert beborítják és én most már elég bátornak érezném magam, hogy feltevéseire néhány tiszteletteljes megjegyzést kockáztassak meg.«

Miközben valamennyien elmesélték élettörténetüket, a hajó előre haladt és Buenos-Ayreshez ért. Kunigunda, Candide kapitány és az öreg asszony egyenesen a kormányzóhoz: Don Fernando d' Ibaraa, y Figueora, y Mascarenes, y Lampourdos, y Souza-hoz mentek. Ennek az urnak büszkesége méltó volt az általa viselt rengeteg névhez: oly gőgös megvetéssel állt szóba az emberekkel, oly magasán hordta az orrát, oly könnyörtelenül rikácsolt a hangja, oly parancsoló modora volt s oly gőgös magatartása, hogy akik üdvözölték őt, szerették volna mindjárt fel is pofozni. A nőket örülten szerette s Kunigundánál - úgy tűnt - még sohasem látott szebb teremtetést. Az volt első kérdése, hogy nem felesége-e Kunigunda a kapitánynak. Olyan képpel kérdezte ezt, hogy Candide-nak arcába szökött a vér: nem merte azt mondani, hogy a felesége, mert hiszen nem is volt az; azt se merte mondani, hogy a nővére, mert nem volt az; és ámbár e hivatalos hazugság a régi világban is, az újban is kapóra jön, az ő lelke sokkal ártatlanabb volt, mintsem hogy füllenteni tudott volna. »Kunigunda kisasszony mondá, megtisztelt azzal, hogy hozzám jön feleségül s arra kérjük méltóságodat, hogy kegyeskedjék bennünket összeadatni.«

Don Fernando d' Ibaraa, y Figueora, y Mascarenes, y Lampourdos, y Souza bajuszát végig-simitva kajánul mosolygott s megparancsolta Candide kapitánynak, hogy azonnal menjen csapatszemplét tartani. Candide engedelmeskedett: a kormányzó egyedül maradt Kunigunda kisasszonnyal. Bevallotta neki szenvedélyes szerelmét és ünnepélyesen ígérte, hogy másnap örök hűséget esküszik neki a templomban vagy a templomon kívül, amint a leány jobban óhajtja. Kunigunda negyedórai gondolkozást időt kért, mert az öreg asszonytól akart tanácsot kérni, mielőtt határozna.

Az öreg asszony ezt mondta Kunigundának: »Kisasszonykám, hetvenkét előkelő őst tudsz összeszámolni, de nincs egy fabatkád sem; rajtad mulik, hogy felesége légy Dél Amerika legnagyobb urának, kinek még hozzá szép bajusza is van: vajon az-e a te rendeltetésed, hogy a hűség minden próbáját kiálljad? Már ugyanis megbecstelenítettek a bolgárok; egy zsidót és egy inkvizitort boldogítottál kegyeiddel: ennyi balszerencse bizonyos jogokat ad. Bevallom, hogy ha a helyedben volnék, minden lelkifurdalás nélkül feleségül mennék a kormányzóhoz, hogy így Candide kapitány szerencsését is megalapítsam.« Mialatt az öregasszony korához és tapasztaltságához méltó bölcseséggel így beszélt, egyszerre csak egy kis hajó ért a kikötőbe: egy bíró ült benne a darabontjaival; a dolog így történt:

Az öreg asszony nagyon jól sejtette, hogy egy csuhás barát lopta el Kunigunda pénzét és ékszereit. Badajoz városában, midőn a lány Candide-dal lóhalálában menekült. A barát néhány ékszert el akart adni egy ékszerésznek; az ékszerész felismerte bennök a nagy inkvizitor tulajdonait. A barát, hogy fel ne akasszák őt, bevallotta, hogy kiktől lopta azokat: megne-

vezte a személyeket s az utat, melyen elmenekültek. Kunigunda és Candide szökése közismert volt: Cadixig üldözték őket és haladék nélkül hajót küldtek további üldözésükre. A hajó már Buenos-Ayres kikötőjébe érkezett: elterjedt a hire, hogy egy spanyol bíró szándékozik kiszállni és hogy a nagy inkvizitor óméltóságának gyilkosait üldözik. Az öreg asszony az első pillanatban belátta, mi a tennivaló: »Te nem menekülhetsz, mondá Kunigundának, de nincs mitől félned: hiszen nem te ölted meg ő nagyméltóságát; különben is a kormányzó ur, ki imád téged, nem tűrné, hogy rosszul bánjanak veled: tehát maradj.« Ezután gyorsan Candide-hoz megy és: »Menekülj, mondja neki, mert különben egy óra múlva máglyán halsz meg.« Nem volt veszteni való idő; de hogyan válják el Kunigundától és hova meneküljön?

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

Hogyan fogadták Candide-ot és Cacambot Paraguayban a jezsuiták?

Candide magával vitt Cadixből egy lakájt, amilyent bőven találhat az ember Spanyolország partjain és a gyarmatokban: negyedrészen spanyol vér folyt ereiben, mesztic apától származott Tucumanban. Mindenféle foglalkozása volt már: minisztráns fiu, sekrestyés, matróz, barát, levélhordó, katona, lakáj; Cacambónak hívták, gazdáját nagyon szerette, mert ez felette jó volt hozzá. Egy-kettőre megnyergelte a két andaluziai paripát: »No most, gazdám, fogadjuk meg a vén asszony tanácsát; oldjunk kereket és ne is nézzünk hátra.« Candide nem tudta visszatartani könnyeit: »Ó drága Kunigundám, éppen akkor kell téged itt hagynom, midőn a kormányzó ur össze akar adni bennünket. Ó Kunigunda, ki oly messziről kerültél ide, mily sorsra fogsz jutni? - Azt fogja tenni, amit tehet, mondá Cacambo; az asszony nép sohasem jön zavarba, gondol rá a jó Isten; de most már meneküljünk! - Hova vezetsz? Hova megyünk? Mit csinálunk Kunigunda nélkül? sóhajtá Candide. - Compostellai Szent Jakabra mondom, felelé Cacambo, harcolni akartál a jezsuiták ellen: most harcoljunk az ő oldalukon: jól ismerem az utakat, az ő országukba foglak vezetni; el lesznek ragadtatva, hogy oly kapitányra tettek szert, ki érti a bolgár fegyvergyakorlatokat; szédületesen megalapítod szerencsédet: ha az ember nem nyeri meg a játszmat az egyik oldalon, elmegy a másikra; nagy öröm új dolgokat látni és cselekedni. - Te már voltál Paraguayban? kérdé Candide. - Persze, hogy voltam, mondá Cacambo; pedellus voltam az »Assomption« collegiumban és úgy ismerem a *los padres*⁴ kormányát, mint Madrid utcáit. Csodálatra méltó ez a kormányzat. A királyság már több mint háromszáz mértföld kiterjedésű és harminc tartományra oszlik; ott minden a *los padres* tulajdona és semmisem a népé: valóságos remeke ez a rendszer a józan észnek és igazságosságnak. A magam részéről semmit sem találok oly isteninek, mint a lelki atyák működését, kik itt háborút viselnek a spanyol és portugál királyok ellen s kik Európában ugyanezen uralkodókat gyóntatják, kik itt megölik a spanyolokat, de bezzeg Madridban a lelki üdvösségükről gondoskodnak: ez igazán elragadó; de törjünk a cél felé: te leszel a legboldogabb ember. Hogy meg fognak örülni a lelki atyák, ha megtudják, hogy oly kapitányra bukkantak, ki érti a bolgár fegyvergyakorlatokat!«

Mikor az első sorompóhoz értek, Cacambo tudtára adta az őrnek, hogy egy kapitány óhajtana beszélni a parancsnok úrral. Jelentést tesznek a főőrségen: egy paraguayi tiszt közli a parancsnokkal az ujságot. Candide-ot és Cacambot először is lefegyverezték; elvezették a két andaluziai lovat. A két idegent a katonák sorfala közt vezették be; a parancsnok a sorfal tulsó végén volt, fején háromszögletű süveg, palástja felhajtva, oldalán kard, kezében lándzsa; jelt ad; hirtelen huszonnégy katona állja körül az érkezetteket. Egy rendőr tudomásukra adja, hogy várniok kell, hogy a parancsnoknak nem szabad velük szóba állni, hogy a főtisztelendő provinciális nem engedi meg, hogy egy spanyol másképp, mint az ő jelenlétében, ki merje nyitni a száját és hogy a főtisztelendő ur három óra hosszat távol marad. »És hol van most a főtisztelendő tartományi főnök ur? kérdé Cacambo. - Hadi szemlén van a mise után, felelé az ő; és csak három óra leforgása után csókolhatjátok meg a sarkantyuját. - De - jegyezte meg Cacambo - a kapitány ur, ki velem együtt majd elszédül az éhségtől, nem spanyol, hanem német. Nem falatozhatnak addig, míg a főtisztelendő főnök ur megérkezik?«

Az őr azonnal beszámolt parancsnokának e beszélgetésről. »Legyen áldott Isten neve, mondá a parancsnok; ha német, szóba állok vele: vezessétek lugasomba.« Candide-ot tüstént egy lugasba vezették, mely gyönyörű zöld és arany márványoszlopokkal volt ékesítve és kalit-

⁴ Tisztelendő atyák.

kákkal, melyekben papagályok, kolibrik, légyamadarak, gyöngytyúk s más ritka madarak pompáztak. Pompás ennivaló volt arany edényekben feltálalva, míg a benszülöttek szabad ég alatt, fatálakból fogyasztották a kukoricát az izzó nap hevében. Később a főtisztelendő parancsnok atya belépett a lugasba.

A parancsnok szép fiatal ember volt, piros színű, telt arcú, fehér bőré, ívelt szemöldöke, piros füle, vérpiros ajka, büszke arckifejezése, de büszkesége nem vallott sem spanyolra, sem jezsuitára. Candide-nak és Cacambonak visszaadták fegyvereiket, miket elvettek volt tőlük s a két andaluziai lovat: Cacambo a lugas közelében zabot adatott nekik, de nem vette le róluk szemeit, mintha valami meglepetéstől tartott volna.

Candide először megcsókolta a parancsnok reverendájának szegélyét, aztán asztalhoz ültek. »Tehát német vagy? kérde a jezsuita németül. - Igenis, főtisztelendő atyám, mondá Candide.« Ekkor mindketten nagy meglepetéssel és nem palástolható megindulással néztek egymásra.

- »És Németországnak mely vidékéről való vagy? kérde a jezsuita. - Westphaliából, mondá Candide: a Thunder-ten-tronckh kastélyban születtem. - Óh egek! lehetséges ez? kiáltott fel a parancsnok. Miféle varázslat! - kiáltá Candide - Csakugyan te vagy az? kérde a parancsnok. - Lehetetlen! mondá Candide.« Mindketten meghökkennek, megölelik egymást és patakként megerednek a könnyeik. »Hogyan? te volnál az, tisztelendő atyám? te volnál a szép Kunigunda bátyja? téged öltek meg a bolgárok? téged, a báró ur fiát, téged, a paraguayi jezsuitát! be kell vallani, hogy megfoghatatlan dolgok történnek e világon. Ó Pangloss! Kedves Panglossom! milyen boldog lennél, ha nem akasztottak volna fel?«

A parancsnok eltávolította a néger és paraguayi szolgákat, kik kristályserlegekben szolgálták fel az italokat. Ezerszer is köszönetet mondott a jó Istennek és szent Ignácnak; a karjaiba zárta Candide-ot, mindkettőjük arcát könny áztatta. »Még jobban elcsodálkozol, elérzékenyülsz és nem tudsz hova lenni a meglepetéstől, ha elárulom, hogy Kunigunda a te édes testvéred, kiről azt hitted, hogy fölmetszették a hasát, - a legjobb egészségnek örvend. - Hol van? - Nem messze innen, Buenos-Ayres kormányzójánál, én pedig most azért jöttem, hogy a jezsuiták oldalán harcoljak.« Minden szó, melyet egymásnak mondtak, csodát csodára halmozott: mintha egész lelkök a nyelvök hegyén lett volna, mintha lelkök fülelt volna egymás szavaira és csillogott volna szemökben. Mivelhogy németek voltak, sokáig ültek az asztal mellett, várva a főtisztelendő tartományfőnök urat; és a parancsnok így beszélt az ő kedves Candide-jához.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

Hogyan ölte meg Candide a kedves Kunigunda bátyját?

»Sohasem felejttem el azt a rettenetes napot, melyben atyámat és anyámat megölték és húgomat megbecstelenítették. Mikor a bulgárok visszavonultak, nem tudtuk többé fellelni drága testvéreimet és atyámat, anyámat, engem, két szolgálónkat, három megfojtott kis gyermeket szekérre tettek, hogy a jezsuiták kápolnájába temessenek bennünket, mely két mértföldnyire volt őseim kastélyától. Egy jezsuita szentelt vízzel öntött le bennünket, mely borzasztóan sós volt; néhány csepp a szemembe folyt: a jezsuita észrevette, hogy szempillám megrezdült, kezét szívemre tette s érezte annak dobogását. Meggyógyított és néhány hét múlva már egészen jól éreztem magam. Tudod jól, kedves Candide-om, hogy mily szép voltam; nos, ezután még szebb lettem; még a főtisztelendő Croust atya is, a ház főnöke, a leggyöngédebb figyelemmel volt irántam: noviciusi ruhába bujtatott; rövid idő múlva Rómába küldött. A rendfőnök urnak fiatal német jezsuitákra volt szüksége. A paraguai főnökök nem szívesen látják a spanyol jezsuitákat; jobban szeretik az idegeneket, mert azt gondolják, hogy ezekkel könnyebben rendelkezhetnek. A főtisztelendő rendfőnök úr által alkalmasnak ítéltettem arra, hogy az Urnak e szőlőjében dolgozzam: tehát utra keltünk hárman: egy lengyel, egy tyroli és én. Megérkezésem után aldiakonná és hadnaggyá nevezték ki: ma ezredes és pap vagyok. Bátran szembeszállunk a spanyol király csapataival, jótállok érte, hogy kiátkozzuk és leverjük őket. Téged maga a Gondviselés küldött segítségünkre. De az én kedves Kunigundám csakugyan a szomszédságban van Buenos-Ayres kormányzójánál?«

Candide esküvel bizonyította, hogy szent igaz, amit a leányról állított. Erre újra megeredtek a könnyei. A báró egyre ölelgette Candide-ot, testvéreinek, megmentőjének nevezte. »Ó - mondá a báró - kedves Candide-om, bárcsak együtt vonulnánk be, mint győztesek, a városba és kiszabadítanánk Kunigunda hugomat. - Én is csak ezt kívánom, mondá Candide; mert az volt a szándékom, hogy feleségül veszem őt és még nem adtam fel a reményt. - Szemtelen! - felelt a báró - elég szemérmetlen volnál hozzá, hogy feleségül vedd az én hugomat, ki hetvenkét össel dicsekedhetik! Nagyon szemtelen vagy, ha nem átallsz előttem ily vakmerő szándékról beszélni!« Candide csaknem kővé meredt e beszéd hallatára és így válaszolt: »Tisztelendő atyám, a világ minden ősei nem érnek egy fabatkát sem: húgodat én szabadítottam ki egy zsidónak és egy inkvizitornak karjaiból; ő nagyon is hálásnak kell hogy érezze magát és feleségem akar lenni; Pangloss mester mindég azt bizonyította, hogy az emberek egyenlők és én kétséggelkül feleségül fogom venni Kunigundát. - Majd meglátjuk, te gazember, mondá Thunder-ten-tronckh, a jezsuita báró.« És ezt mondván, kardlapjával Candide arcába vágott. Candide is egy szempillantás alatt kardot ránt és markolatig mártja azt a jezsuita-báró hasába; de amidőn visszarántja a vértől gőzölgő kardot, sirásra fakad. »Istenem, édes Istenem! - sóhajtja - megöltem a régi gazdámat, barátomat, sógoromat; én vagyok a világ legszelidebb embere és ime, már három embert küldtem a másvilágra; és a három közül kettő pap.«

Cacambo, ki a sorompó ajtajánál örködött, hirtelen ott termett. »Most már drágán adjuk el az életünket, mondá gazdája, kétséggelkül bejönnek a lugasba és kell, hogy karddal a kezünkben haljunk meg.« Cacambo, ki már más alkalommal is jutott ilyen hinárba, nem jött zavarba: levette a jezsuita-reverendát, melyet a báró viselt, feladta Candide-ra, ráadta a megboldogult háromszögletű süvegét is és lóra ültette; mindez egy szempillantás alatt történt meg. »Vágtasunk el, uram; mindenki azt fogja gondolni, hogy jezsuita pap vagy, ki rendeleteket meggyosztogatni és mielőtt még utolérhetnének, túl leszünk a határon.« Alighogy kimondta e szókat, már futott is előre és spanyol nyelven kiáltotta: »Helyet a főtisztelendő ezredes urnak!«

TIZENHATODIK FEJEZET.

Milyen kalandjuk volt utasainknak két leánnyal, két majommal és az Oreillons-nevezetű vademberekkel?

Candide és lakája már tul voltak a sorompókon; a táborban még senki sem vette észre a német jezsuita meggyilkolását. A szemfüles Cacambonak volt rá gondja, hogy kenyérrel, csokoládéval, sonkával, gyümölcscsel és egy kis borocskával rakja tele tarisznyáját: az andalúziai paripákon egy ismeretlen országba vágattak, hol egyetlen úton sem tudtak eligazodni; végre egy gyönyörű mezőség tárult szemök elé, melyet patakok szeltek át; utasaink itt meglegeltették lovaikat; Cacambo biztatja gazdáját, hogy egyék s ő maga jó példával jár elől: »Hogyan kívánhatod, mondá Candide, hogy sonkát egyem, mikor megöltem a báró ur fiát s arra vagyok kárhoztatva, hogy soha életemben ne lássam többet a szép Kunigundát? Mire jó, hogy meghosszabbítsam nyomorult életemet, ha egyszer tőle távol kell élnem, lelkipurdalástól és kétségbeeséstől gyötörve s mit szól a dologról a trevoux-i hirlap?«

Amig ezeket mondta, szakadatlanul evett. A nap lenyugvóban volt, a két eltévedt utas apró sikoltásokat hallott s úgy gondolták, hogy ezek asszonyoktól erednek: de nem lehetett megállapítani, vajjon az öröm vagy fájdalom sikoltásai-e; hirtelen felugráltak, oly nyugtalansággal és izgatottsággal, amilyent az ismeretlen vidék kelt fel az emberben: a kiáltások két anyaszült meztelen leány ajkáról hangzottak el; könnyedén szökdécseltek a rét szélén, két majom pedig utánuk szaladt és farukat harapdálta; Candide-nak megesett a szíve a lányokon; a bolgároknál jól megtanult löni s képes lett volna egy mogyorót lelőni anélkül, hogy a bokrot megsértette volna; előrántja kétlövetű spanyol pisztolyát, céloz és leteríti a két majmot. »Áldva legyen az úr neve, kedves Cacambóm, nagy veszélytől szabadítottam meg ezt a két szegény teremtest; ha bűnt követtem el azáltal, hogy megöltem egy inkvizitort és jezsuitát, helyre hoztam bűnömet azzal, hogy megmentettem e két leány életét: ezek biztosan előkelő családból való leányok s ennek a kalandnak még sok hasznát vehetjük ebben az országban.«

Folytatni akarta a beszédet; ám egyszerre torkán akadt a szó, midőn látta, hogy a két leány gyöngéden átöleli a két majmot, könnyezve borul holttesteikre és fájdalmasan kezd jajveszékelni: »El se tudtam képzelni ily lelki jószágot« mondá Cacambonak; ez viszont így válaszolt: »No kedves gazdám, te ugyan gyönyörű dolgot műveltél: megölted a két kisasszony szeretőit. - A szeretőit? Lehetséges volna? tréfát üzöl velem, Cacambo; nem tudom elhinni! - Kedves gazdám, vette fel a szót Cacambo, te mindenben csodálkozol: miért találod oly különösnek, hogy némely országban a majmok részesülnek a hölgyek kegyeiben? ők negyedrészen emberek épp úgy, mint ahogy én negyedrészen spanyol vagyok. - Teringettél! mondá Candide, most jut eszembe, hányszor beszélt arról Pangloss mester, hogy régente is fordultak elő ily különös esetek és hogy az ily keveredések hozták létre a pánokat, faunokat, szatirokat, hogy az ó-kor több előkelő embere személyesen látta őket; de én mindezt mesének gondoltam. Most meggyőződhetél róla, mondá Cacambo, hogy ez tiszta igazság; s láthatod azt is, mily baklövéseket követnek el az emberek, kik nem részesültek kellő nevelésben: mert már csak attól tartok, hogy ezek a hölgyek borsot törnek az orrunk alá.« Ezek a bölcs elmélkedések arra birták Candide-ot, hogy elhagyja a rétet és elbujjék az erdő mélyén. Cacamboval együtt megvacsorált; és mindketten, miután megátkozták a portugál főinkvizitort, Buenos-Ayres kormányzóját és a bárót, a pázsiton elaludtak. Mikor felébredtek, érezték, hogy meg se tudnak moccanni: a dolog magyarázata az volt, hogy az éjszaka folyamán az Oreillonok, e vidék őslakói, kiknek a két hölgy feljelentette őket, faháncsból készült kötelekkel kötözték össze tagjaikat; körülbelül ötven Oreillon vette körül őket, valamennyien meztelenek voltak nyilakkal, dorongokkal, kőbaltákkal felfegyverkezve; egyesek vizet forraltak egy nagy üstben,

mások nyársakat készítettek és valamennyien kiáltozták: »Jezsuita! Jezsuita! bosszut állunk rajta és jó lakománk is lesz; együnk jezsuitát, együnk jezsuitát! - Ugye kedves gazdám, megjósoltam, hogy az a két leány borsot tör az orrunk alá.« Candide amint meglátta az üstöt és a nyársokat, panaszosan kiáltott fel: »Nyilvánvaló, hogy megsütnek vagy megfőznek bennünket; ó, mit szólna hozzá Pangloss mester, ha látná, milyen az eredeti emberi természet? Minden jól van!? Ám legyen, de bevallom, hogy mégis csak kegyetlen dolog, hogy miután elvesztettem Kunigundát, nyársra tűznek az Oreillonok.« Cacambo most sem vesztette el lélekjelenlétét: »Még nem kell kétségbeesni, mondá az elszomorodott Candide-nak; értem egy kissé e nép nyelvét, majd beszélek a fejökkel. - Magyarázd meg nekik, kérte Candide, hogy iszonyu kegyetlenség az embereket megfőzni s hogy ez ellenkezik a keresztényi szellemmel.« »Uraim, mondá Cacambo, ti arra számítottok, hogy ma egy jezsuitát esztek meg; nagyon helyes, nincs igazságosabb, mint így bánni az ellenséggel: valóban a természetjog arra tanít bennünket, hogy öljük meg felebarátainkat és ennek értelmében járnak el az egész világon; ha mi nem élünk azzal a jogunkkal, hogy megegyük őket, az csak azért van, mert nekünk más ennivalónk is akad; de nektek nem áll rendelkezésetekre annyi forrás mint nekünk fehéreknek. Bizonyára helyesebb, ha mi magunk faljuk fel az ellenséget, mintha a hollóknak és varjaknak dobjuk oda győzelmünk gyümölcsét: ámde uraim, biztosan nem kívánjátok megenni barátaitokat; ti abban a jámbor hitben ringatjátok magatokat, hogy egy jezsuitát tüztök a nyársra, holott a ti védelmezőtök, ellenségeiteknek ellensége az, kit megsütni szándékoztok. Ami engem illet, én ebben az országban születtem, ez az úr, kit itt láttok, az én gazdám; és nagyon távol van attól, hogy jezsuita legyen, sőt ellenkezőleg: ő ölt meg tegnap egy jezsuitát; annak a letépett csuhájában van; és most ilyen emberen akartok ti bosszut állni: ha meg akartok róla győződni, hogy igazat mondok-e, vegyétek a reverendáját, vigyétek a jezsuita atyák országának első sorompójához s kérdezzétek meg: nem ölt-e meg gazdám csakugyan egy jezsuitát; nem sok idő kell hozzá, hogy azt megtegyétek: aztán még mindig módotokban lesz bennünket felfalni, ha arról győződtek meg, hogy hazudtam; de ha igazat mondtam, akkor jól ismerően a nemzetközi jogszokásokat, biztosan meg fogtok kegyelmezni.«

Az Oreillonok nagyon okosnak találták e beszédet; azonnal elküldték követségbe két tekintélyes férfit, hogy postakocsin elrobogva szerezzenek információkat; a követek okosan teljesítették megbízásukat és csakhamar jó hírrel tértek vissza: az Oreillonok azonnal leoldották a köteleket foglyaikról, minden módon kedveskedtek nekik, leányokat bocsátottak rendelkezésükre, frissítőkkal látták el őket s országuk határáig kísérve őket ujjongva kiáltozták: »Nem jezsuita, nem jezsuita!«

Candide alig tudott magához jönni a csodálkozástól különös megszabadulások felett: »Milyen különös nép! mondá, milyen emberek! milyen szokások! Ha a véletlen szerencse folytán nem szurtam volna keresztül kedves Kunigundám bátyját, irgalom nélkül megettek volna. De mindeneket összevetve, az emberi természet alapján véve jó, mert ezek az emberek, ahelyett hogy megettek volna, ezerféle módon kedveskedtek, mihelyt megtudták, hogy nem vagytok jezsuita.«

TIZENHETEDIK FEJEZET.

Candide és lakája Eldorádóba érkeznek; mit látnak ott?

Midőn az Oreillonok országának határaihoz értek, így szólt Cacambo Candide-hoz: »Most már láthatod, hogy a földgömbnek ez a része se ér többet, mint a másik; hallgass rám, térjünk vissza Európába a lehető legrövidebb uton. - Hogyan térjünk vissza, mondá Candide, és hova menjünk? Hazámba menjünk? hiszen ott a bulgárok és arabok mindent vérbe fojtanak; ha Portugáliába megyek, ott elégetnek; ha itt maradunk, minden pillanatban ki vagyunk téve annak a kockázatnak, hogy nyársra húznak bennünket. És hogyan is nyugodjam bele, hogy elhagyom azt a világrészt, melyen Kunigunda lakik? - Menjünk Cayenne felé, mondá Cacambo; ott találhatunk franciákat, kik a világ minden tája felé mennek; ők majd segítségünkre lesznek: Isten szánakozni fog rajtunk.«

Nem volt nagyon könnyű Cayenne felé menni; sejtelmők sem volt, hogy mely irányba menjenek; hegyek, folyók, meredélyek, utonállók, vademberek mindég legyőzhetetlen akadályokat gördítettek eléjük: lovaik felfordultak az éhség miatt, élelmiszerök fogytán volt; egy egész hónapon keresztül vad gyümölcsökkel éltek s végül egy kis patakhoz értek, melynek partját kókusz-pálmák szegélyezték; így tengették napról-napra életüket és élesztgették reményeiket.

Ekkor Cacambo, ki éppen olyan okos volt, mint az öreg asszony; azt mondá Candide-nak: »Most már nem mehetünk tovább: eleget gyalogoltunk; látod azt az üres csónakot a parton, lássuk el magunkat kókuszdióval, ülünk a kis csónakba és bizzuk magunkat a víz folyására; egy folyó rendszerint lakott helyre vezet s ha nem is bukkanunk kellemes dolgokra, legalább ujakat ismerünk meg. - Jól van, mondá Candide; bizzuk magunkat a Gondviselésre.«

Néhány mértföldnyire hajókáztak virágos és kopár, sík és meredek partok között; a folyó egyre jobban kiszélesedett; majd félelmetes, egetverő sziklák boltozatában veszett el. Utasaink elszántan bízták magukat a hullámokra a sziklaboltozatok alatt; a folyó, a sziklák miatt összeszorulva, iszonyu gyorsasággal és félelmetes zajjal ragadta őket tova: huszonnégy óra múlva napvilágot láttak; de csónakuk folyton beleütődött a sziklafalakba: egy teljes mértföldnyi távolságon keresztül alig birták magukat sziklától szikláig vonszolni; végre egy végtelen nagy síkság terült el szemök előtt, áthághatatlan hegyektől szegélyezve; a föld az emberek gyönyörűségére és szükségleteinek kielégítésére volt megművelve; a hasznos mindenütt a kellemessel társult: az utakat gyönyörű formájú, ragyogó kocsik lepték el, melyeken feltűnő szépségű férfiak és asszonyok ültek; nagy vörös kosok húzták a kocsikat és gyorsaságban még az andalúziai, tetuani és mequinezai paripákon is tultettek.

»No lám, mondá Candide, ez tán még Wesztpháliánál is többet ér.« Cacamboval együtt az első faluban, mely utjukba esett, szárazföldre lépett. Néhány falubeli gyermek golyózott a várkapu előtt, eltépett, arannyal átszőtt selyemruha volt rajtuk; a mi, másvilágból ideszakadt utasaink gyönyörködve nézték őket: golyóik nagy, kerek, sárga, piros vagy zöld, különös ragyogásu anyagból voltak: embereinknek kedvök kerekedett néhányat kézbe venni: látták, hogy aranyból, smaragdból, rubinból vannak s közülök a legkisebb is nagy ékességére szolgált volna Mogul trónjának. »Ezek a gyermekek, mondá Cacambo, akik itt golyóznak, kétségkívül az ország királyának a fiai.« Ekkor ott termett a község tanítója s behívta a gyermekeket az iskolába.

»Biztosan a királyi család nevelője,« gondolta Candide. A kis nebulók rögtön ott hagyták a játékot, golyóikat és minden játékszerüket. Candide felkapja őket, a tanítóhoz fut és illedelmesen átadja neki azokat, jelekkel adván tudtára, hogy a fenséges királyi gyermekek ott felejtet-

ték aranyaikat és drága köveiket; a község tanítója mosolyogva dobta el azokat, csodálkozva nézett végig Candide-on és tovább ment.

Utasaink természetesen sietve szedték fel az aranyat, rubintot és a smaragdokat. »Hol vagyunk hát? kiáltott fel Candide; úgy látom, hogy jól vannak nevelve ezek a királyi gyermekek, mert arra tanítják őket, hogy semmire se becsüljék az aranyat és drága köveket.«

Cacambo épp úgy meg volt lepve, mint Candide. Végül a falu első házához közeledtek; európai palotához hasonlóan volt felépítve; rengeteg ember tolongott a kapuban, még többen bent a házban, kellemes zenének ritmusát lehetett hallani és pompás ételek illata terjengett a levegőben. Amint Cacambo a kapuhoz közeledett, meghallotta, hogy perui nyelven beszélnek. Ez volt az ő anyanyelve, hiszen mindenki tudja, hogy Cacambo Tucumanban született, olyan községben, ahol kizárólag e nyelven beszéltek.

»Majd én tolmácsollak téged, mondá Candide-nak; ez itt egy vendéglő, menjünk be.« Két pincérfiu és két pincérleány, arannyal átszőtt selyem ruhába öltözve és hajukban szalagokkal, leülteti őket az asztalhoz, négyféle levest szolgáltat fel, mindegyikben két papagály, egy sült saskeselyű, mely kétszáz fontot nyomott, két pompásizü sült majmot, egy tálcan háromszáz kolibrit, egy másikon hatszáz légyamadarat, kitűnő pecsenyéket és izletes kalácsokat; mindezeket tiszta kristályból készült tálakon szolgálták fel: a pincérek és pincérleányok cukornádból készült likőröket öntögettek számukra.

A vendégek jórészt kereskedők és kocsisok voltak, rendkívül udvarias emberek, kik Cacambohoz néhány igen tapintatos és illedelmes kérdést intéztek s viszont az ő kérdéseire is kielégítő módon válaszoltak. Mikor az ebédnek vége volt, Cacambo és Candide úgy gondolták, hogy eléggé meg lesz fizetve étkezésök, ha az asztalra dobnak két nagy darabot a földről felszedett aranyakból; a vendéglős és felesége elkezdtek kacagni s az oldalukat fogták nevetgélésben; majd, mikor lecsillapodtak, így szólt a vendéglős: »Uraim, jól látjuk, hogy idegenek vagytok; igaz, hogy nem vagyunk idegenekhez szokva: ne vegyétek rossz néven, hogy elneveltük magunkat, mikor az utcáinkon bőven heverő kavicsokkal akartok fizetni: nektek biztosan nincs olyan pénzetek, melyet itt használunk; de nincs is arra szükségetek azért, hogy itt ebédelhessetek: az összes vendéglőket, melyek a kereskedelem kényelmessé tételére vannak felállítva, maga a kormányzat fizeti: itt nem a legjobban jártatok, mert ez szegényes falu; de minden más helyen érdemeitekhez méltón fogadnak benneteket.«

Cacambo tolmácsolta Candide-nak a vendéglős beszédét és Candide ugyanoly csodálkozással és meghatottsággal hallgatta azt meg, mint ahogy Cacambo elmondta. »Miféle ország lehet ez, kérdé egyik a másiktól, melyről az egész világon nem tudnak semmit s melyben az emberi természet annyira különbözik a mi országunk szokásaitól! Biztosan ez az az ország, hol minden jól van; mert feltétlenül szükséges, hogy legyen egy ilyen ország: és bármit mondott is e tárgyról Pangloss mester, mégis gyakran észrevettem, hogy Westpháliában minden rosszul van.«

TIZENNYOLCADIK FEJEZET.

Mit láttak Eldorádóban?

Cacambo nagy kíváncsiságát nem palástolta el a vendéglős előtt. Az utóbbi ezt mondta neki: »Én nagyon tudatlan vagyok és ilyen állapotban nagyon jól érzem magam; de az udvarunkban lakik egy aggastyán, országunk legtudósabb és legközlékenyebb embere.« És Cacambot azonnal elvezette az aggastyánhoz. Candide e pillanattól kezdve csak mellékes szerepet játszott s szolgáját mindenhova kísérte: egy nagyon egyszerű házikóba léptek, mert a kapu csak ezüstből, a szobák falai pedig csak aranyból készültek, ám ez oly izléses volt, hogy még a legdusabb aranyozások sem igen multák felül; az előszobát tényleg csak rubint és smaragd diszítették, de a mód, ahogyan minden el volt itt rendezve, ugyancsak ellensúlyozta a feltűnő egyszerűséget.

Az aggastyán egy kolibri pehellyel töltött kereveten fogadta a két utast, likőröket hozatott számukra gyémánt poharakban; aztán hogy kívánságukat kielégítse, így beszélt hozzájuk: »Százhetvenkét éves vagyok s megboldogult atyámtól, a király lovásától hallottam a csodálatos perui forradalmakról, melyeknek ő tanuja volt. Az az ország, melyben mi vagyunk, az inkák ősi hazája, kik elég balgán itt hagyták ezt, hogy a világ egyrészét hatalmukba kerítsék s kiket végül a spanyolok igáztak le. A család ama fejedelmei, kik megmaradtak az ősi földön, okosabbak voltak; a nemzet többségének helyeslése mellett elrendelték, hogy kis országunkat egyetlen egy lakosnak sem szabad elhagynia: így tudtuk megőrizni ártatlanságunkat és boldogságunkat. A spanyolok homályosan ismerték ezt az országot és Eldorádónak nevezték és egy Raleigh nevű angol lovag körülbelül száz évvel ezelőtt megközelítette; ámde mivel megközelíthetetlen kőszirtek és meredek sziklák vesznek körül, eddig meg tudtunk menekülni Európa népeinek ragadozó hajlamaitól, kik megfoghatatlan szenvedéllyel ragaszkodnak földünk kavicsaihoz és sarához és akik ezekért mind egy szálíg leöldösnének bennünket.«

Hosszúra nyult a beszélgetés, szóba kerültek: a kormányforma, az erkölcsök, az asszonyok, a nyilvános mulatságok, művészetek, végül Candide, kinek mindég nagy hajlama volt a metafizikai kérdések iránt, megkérdezte Cacambo által, vajjon van-e vallás ebben az országban?

Az aggastyán kissé elpirulva így szólt: »Hogyan kételkedhettek ebben? Azt hiszitek, hogy mi hálátlanok vagyunk?« Cacambo tiszteletteljesen megkérdezte, milyen vallás van Eldorádóban. Az aggastyán újra elpirult és így szólt: »Hát talán kétféle vallás is lehet? Én azt hiszem, hogy a mi vallásunk az egész világ vallása; estétől reggelig imádjuk az Istent. - Csak egy Istent imádtok? kérde Cacambo, ki Candide kételyeit tolmácsolta. - Természetes, mondá az aggastyán, hogy nincs két Isten, sem három, sem négy: mondhatom, hogy mint más világból ide-szakadt emberek, nagyon különös kérdéseket teszték.«

Ám Candide fáradhatatlanul tovább kérdezte az öreget; kíváncsi volt rá, hogyan imádják az Istent Eldorádóban? »Sehogysen imádjuk, mondá a jóságos és tiszteletre méltó bölcs, nincs mit kérni tőle, mindennel elárasztott, amire szükségünk van; folytonosan köszönetet mondunk neki.«

Candide égett a kíváncsiságtól, hogy papokat lásson; megkérdezte, hol találhatók? A jó öreg mosolyogva felelt: »Barátaim, mi valamennyien papok vagyunk; a király és az összes családfők minden reggel ünnepi zsoltosmákat énekelnek, öt-hatezer zenész játékától kísérve. - Hogyan, nektek nincsenek barátaitok, kik tanítanak, vitatkoznak, kormányoznak, bűvészkednek és akik megégetik az embereket, ha más véleményen vannak? - Azt hiszed, hogy bolondok vagyunk, mondá az aggastyán; mi valamennyien egy véleményen vagyunk és egyáltalában nem értjük, mit akartok a ti barátaitokkal.«

Candide egészen extázisba jött e beszélgetés alatt és ezt mondogatta magában: »Ez az állapot ugyancsak különbözik a westphaliai és a báró ur kastélyában uralkodó állapotoktól; ha Pangloss barátunk látta volna Eldoradót, bezzeg nem mondta volna, hogy a Thunder-ten-tronckh kastély a legszebb a világon; bizony jó, ha utazgat az ember.«

Ez után a hosszú beszélgetés után hat kost fogatott be egy hintóba, tizenkét szolgát rendelt az utasok mellé és az udvarba vitette őket. »Bocsássatok meg, mondá, hogy öreg korom miatt nem szerezhetem meg magamnak azt az örömet, hogy elkísérjelek benneteket: a király biztosan oly előzékenységgel fogad benneteket, hogy nagyon meg lesztek vele elégedve és biztosan meg fogjátok bocsátani, hogy ez ország némely szokása nem nyerte meg tetszéséteket.«

Candide és Cacambo kocsiba ültek, röpiült velök a hat kos és négy óra sem pergett le, már a királyi palotában voltak, mely a főváros tulsó részén feküdt. A bejárat kétszázhusz lépés magas és száz lépés széles volt; lehetetlen leírni, hogy milyen anyagból készült. Világos, hogy nagyon is fölötte állt annak a kavicsnak és homoknak, melyet mi aranynak és drágaköveknek hívunk. Husz gyönyörű leány a testőrségből fogadta Candide-ot és Cacambot, amint a kocsiból kiszálltak, fürdőbe vezették s kolibri-tollból szőtt ruhába öltöztették őket, ezután az udvar első tárnokmesterei és tárnokmesternői őfelsége lakosztályához vezették őket s mindkét oldalon ezer-ezer muzsikus állt nekik sorfalat. Mikor a trónterem felé közeledtek, Cacambo megkérdezte egy magasrangu udvarnoktól, hogy térdre kell-e borulni vagy hasra kell-e esni őfelsége előtt; kezöket a fejökre vagy az ülepükre kell-e tenni? fel kell-e nyalni a szoba porát, szóval: milyen a szokásos szertartás? »Az a szokás, felelte a magasrangu udvarnok, hogy megölelik a királyt s mindkét arcát megcsókolják.«

Candide és Cacambo őfelsége nyakába borultak, ki az elképzelhető legnagyobb szivességgel fogadta és barátságosan meghívta őket ebédre. Ezután megmutatták nekik a várost, a felhőkbe nyuló nyilvános épületeket, az ezernyi oszloppal diszitett lépcsőzeteket, tiszta víz-forrásokat és a rózsavizet kisugárzó szökőkutakat; és azokat, melyekben folytonosan cukornádból készült édes italok csobogtak a különös kövezettel kirakott piactéren, mely ibolya- és fahéj-illatot árasztott; Candide szerette volna a törvényszéki palotát megnézni és az országházat: de azt mondták neki, hogy ezek nem találhatók itt, mert ök sohasem perlekednek: a börtönök iránt is érdeklődött, de ezek sem voltak. Annál jobban meglepte és megörvendezettte a tudományos akadémia, melyben egy kétezzer lépés magas karzat volt, tele matematikai és fizikai eszközökkel.

Miután a délután folyama alatt a város ezredrészét bejárták, visszavezették utasainkat a királyhoz. Candide helyet foglalt az asztalnál őfelsége, Cacambo és több előkelő nő társaságában: sohasem volt még pompásabb lakoma és sohasem lehetett annyi szellemességet hallani, mint őfelségétől lakoma közben. Cacambo tolmácsolta Candide-nak, a király szellemességeit, melyek más nyelvre fordítva is megtartották eredeti zamatjukat. A sok csodálatos dolog között ez is mély csodálatba ejtette Candide-ot.

Egy hónap telt el a vendégeskedésben; ám Candide egyre ezt hajtogatta Cacambonak: »Mondhatom, barátom, hogy az a kastély, melyben én születtem, nem ér fel azzal az országgal, hova most kerültünk; de Kunigundám nincs itt és biztosan neked is van szeretőd Európában; ha mi itt maradunk, nekünk is csak az lesz a sorsunk, mint a többi itt lakónak; míg ellenben ha visszatérünk a mi világrészünkbe, és csupán tizenkét kost viszünk magunkkal Eldorado kavicsaival megterhelve, gazdagabbak leszünk, mint az összes királyok együttvéve, nem kell majd félnünk az inkvizitoroktól és kiszabadíthatjuk a drága Kunigundát.«

Cacambonak megnyerte tetszését ez az okoskodás: szívesen járja be az ember a világot, aztán eldicsekszik övéi között és fitogtatja tapasztalatait; két jámbor utasunk megelégette a boldogságot és elhatározta, hogy engedélyt kér őfelségétől a távozásra. »Bolondságot mivelték, mondá a király; jól tudom, hogy országom nem sokat ér, de legjobb, ha ott marad az ember,

ahol türhetően megy a dolga. Nekem természetesen nincs jogom idegeneket visszatartani; ez oly zsarnokság volna, mely az erkölcsökkel is, az írott törvényekkel is ellenkeznék; minden ember szabad, amikor kedvetek tartja, elutazhattok; de a visszatérés nem lesz könnyű dolog; azon a rohanó folyón, melyen csodás módon idejöttetek és amely a hatalmas sziklaboltozatok közt halad el, lehetetlen visszatérni; az országomat környező hegységek tizezer méter magasak és oly meredek, mint a fal és mindegyikük tíz mértföld széles; csak teljesen meredek utakon lehetne leszállni. De ha mindenáron el akartok menni, parancsot adok mérnökeimnek, hogy készítsenek egy oly gépet, mely kényelmesen átszállít benneteket. Ha elszállítanak benneteket a hegységek határaihoz, tovább senki sem megy veletek; alattvalóim ugyanis megfogadták, hogy sohasem lépnek át a határon és nem bolondok, hogy megszegjék e fogadalmat; egyébként kérjétek tőlem bármit, amit csak megkívántok. - Semmi mást nem kérünk felségedtől, mondá Cacambo, csak néhány kost, mely élelmiszerral s országod kavicsaival és sarával legyen megterhelve.« A király mosolygott e kívánságon. »Nem tudom megérteni, mondá, miért viseltetek oly különös előszeretettel ti európaiak a mi sárga sarunk iránt; vigyetek el belőle annyit, amennyi jól esik, ha ez oly nagy boldogságot szerez nektek.«

Azonnal rendeletet adott mérnökeinek, hogy készítsenek egy gépet, melyen ezt a két különös utast átsegítsék az országon; háromezer jó fizikus dolgozott rajta; tizenöt nap alatt kész lett és nem került többbe, mint husz millió font sterlingbe; mert ezt a pénznemet használták az országban. Candide-ot és Cacambot feltették a gépre; feltettek két nagy piros juhot felnyergelve és felkantározva, hogy azokra üljenek, ha majd tul lesznek a hegyeken, azonkívül husz kos élelmiszerekkel volt megrakva, harmincat az ország legértékesebb kincseivel terheltek meg, ötvenet arannyal, drágakövekkel és gyémántokkal. A király gyöngéden átölelte a két világjárót.

Nagyszerű látvány volt elutazásuk és az a szellemes módszer, mellyel a hegyek magasságába emelkedtek; a fizikusok, biztos helyre juttatva őket, bucsut vettek tőlük; és Candide-nak semmi más kívánsága nem volt már, csak hogy mielőbb megmutathassa a kosokat Kunigunda kisasszonynak.

»Most már, mondá Candide, van miből kifizetni Buenos-Ayres kormányzóját, ha netalán eladásra kerülne Kunigunda kisasszony; menjünk Cayenne felé, szálljunk hajóra s aztán meglátjuk, mely országot vásároljuk meg.«

TIZENKILENCEDIK FEJEZET.

Mi történt velök Surinamban s hogyan kötött Candide ismeretséget Martinnal?

Utasaink első napjai elég kellemesen teltek el. Felbátorította őket az a tudat, hogy több kincs volt birtokukban, mint amennyit Ázsia, Európa és Afrika együtt felmutathatnak. Candide egészen oda volt az örömtől és ezerszer felkarcolta a fákra Kunigunda nevét. A második napon a juhok közül kettő a mocsárba süppedt és a rárakott kincsekkel együtt belefulladt; két nappal ezután két másik kos dőglött meg a fáradtságtól; hét vagy nyolc az éhségtől pusztult el egy sivatagban, mások egy meredek szikláról fordultak le néhány nap múlva; végül, száz napi ut után csak két kosuk maradt. Candide így szólt ekkor Cacambohoz: »Látod-e, barátom, milyen veszendők a földi kincsek; semmi sem állandó a világon, csak az erény és az a boldogság, mely Kunigunda viszontlátására fog eltölteni. Nekem is ez a nézetem, mondá Cacambo; de azért még mindég van két kosunk s azon több kincs, mint amennyi a spanyol királynak valaha csak lesz; távolról egy várost látok, úgy sejtem, hogy Surinam, hollandiai várost. Fáradtságunk végét ér és boldogságunk kezdetéhez jutottunk.«

Amint a város felé közeledtek, egy négert láttak a földön elterülve, kinek csak fél-ruhája volt, azaz egy kék vászon alsónadrágja; a bal lába és a jobb keze hiányzott e szerencsétlen embernek.

»Édes Istenem, mondá Candide holland nyelven, mit csinálsz itt ebben a nyomoruságos állapotban? - Gazdámat várom, Vanderdendur urat, a világhírű kereskedőt, felelé a néger. - Vanderdendur ur bánt el veled ily kegyetlenül, kérdezte Candide. Igenis uram, válaszolta a néger; az a szokás nálunk, hogy évenként kétszer egy vászon-alsónadrágot adnak öltözetül; és ha a cukorültetvényen dolgozván a malom elkapja egy ujjunkat, akkor levágják büntetésből az egész karunkat; ha kereket akarunk oldani, levágják a lábunkat; ez a két eset jutott nekem is osztályrészül: ilyen áron eszitek ti a cukrot Európában. Pedig édesanyám, mikor a guineai parton tíz patagon tallérért eladott, ezt mondta nekem: »Drága gyermekem, áldd meg fetiseinket, imádd őket szünet nélkül; boldoggá fognak tenni; ime az a megtiszteltetés ért, hogy fehér uraink rabszolgájává lehetsz s ez által alapítod meg a magadéval együtt apád és anyád szerencséjét«... Jaj! nem tudom, megalapítottam-e az ő szerencséjüket, de ők nem teremtették meg az enyémet; a kutyák, majmok és papagályok ezerszerre boldogabbak nálunk; a hollandiai fetisek, kik a keresztény hitre térítettek, minden vasárnap azt prédikálják, hogy valamennyien, fehérek és feketék, Ádám gyermekei vagyunk. Nem vagyok járatos a származástanban, de ha a prédikátorok igazat mondanak, akkor valamennyien testvérek vagyunk: nos, el kell ismernetek, hogy vérrokonokkal még nem bántak el kegyetlenebbül. - Ó Pangloss! kiáltott fel Candide, ha te megérted volna ezt a szörnyűséget! Annyi bizonyos, hogy hitelét veszti előttem a te nagy optimizmusod. - Mi az az optimizmus? kérde Cacambo. - Ó jaj! mondá Candide, valami olyan örület, mely azt mondatja velünk, hogy minden jól van, midőn minden rosszul van.«

És patakként hulltak a könnyei, amint a négerre tekintett és sirva értek Surinamba. Legelsősorban aziránt érdeklődtek, vajjon nem időzik a kikötőben egy hajó, melyet Buenos-Ayresbe lehetne küldeni. Az a személy, akihez fordultak, éppen egy spanyol hajóskapitány volt, ki fogadkozott, hogy tisztességesen megfelel a kívánságuknak; találkát adott nekik egy korcsmában; Candide és Cacambo bevárták őt a megbeszélt helyen a kosokkal. Candide, kinek minden a száján is volt, ami a szívéen, elmesélte a spanyolnak minden kalandját és bevallotta neki azt is, hogy Kunigunda kisasszonyt szeretné megszöktetni.

»Isten őrizzen attól, hogy Buenos-Ayresbe hajózzam, mondá a hajóskapitány, biztosan engem is felakasztának vele együtt: a szép Kunigunda legbecézettebb szeretője a kormányzó urnak.«

Ez a hír villámcapásként hatott Candide-ra; sokáig zokogott, majd félre hívta Cacambot és ezt mondta neki: »Hallgass rám, kedves barátom, mi lesz a tenni valód: mindegyikünknek zsebében öt-hat milliónyi értékű gyémánt van; te ügyesebb vagy mint én, eredj és hozd vissza Kunigundát Buenos-Ayresből. Ha a kormányzó habozni fog, adj neki egy milliót; ha erre sem akarja visszaadni, adj neki két milliót: te nem öltél inkvizitort, a te életed nincs veszélyben. Én egy másik hajót szereltetek fel és Velencében foglak bevárni; ez szabad ország, ahol nem kell félni sem a bolgároktól, sem az araboktól, sem a zsidóktól, sem az inkvizitoroktól.«

Cacambonak megtetszett a bölcs tanács, ámbár nagyon elszomorította, hogy el kell válnia jó gazdájától, ki benső barátjának tekintette őt; de az öröm, hogy segíthet rajta, felülmúlta a fájdalmat. Könnyhullatások között ölelték meg egymást; Candide a lelkére kötötte, hogy a jóságos öreg asszonyról se feledkezzen meg. Cacambo még e napon utrakelt; derék fickó volt ez a Cacambo.

Candide még néhány napon Liszabonban maradt és egy másik hajóskapitányra várt, aki elvinné őt Olaszországba, a két megmaradt kossal együtt. Szolgákat fogadott és mindent bevásárolt, ami egy hosszú utazásra szükséges; végre Vanderdendur ur, egy nagy hajó tulajdonosa, jelentkezett nála. »Mennyiért visz el Velencébe, kérdezte meg ezt az embert, engem, szolgálomat, málháimat és ezt a kóst?« A hajótulajdonos tizezer piasztért kért. Candide nem alkudott. »Ó, mondá magában a ravasz Vanderdendur, ez az idegen egyszerre megadja a tizezer piasztért?! úgy látom, nagyon gazdag.« Egy pillanat múlva visszatért és kijelentette, hogy húszezer alul nem szállítja át őket. »Megadom! mondá Candide. - Hm! Hm! mondá magában a kufár, ez az ember húszezer piasztért épp oly könnyen megad, mint tizezret!« Ismét visszacsomolygott és tudtára adta Candide-nak, hogy harmincezer piaszteren alul nem szállíthatja őket Velencébe. »Legyen tehát harmincezer, felelte Candide. - Haj! haj! mormogta a kereskedő holland nyelven, harmincezer piaszter nem is számít előtte, biztosan megmérhetetlen kincsekkel van a két kos megrakva; most már ne fészítsük tovább a hurt: hadd fizesse meg először a harmincezer piasztért, - aztán... majd meglátjuk...«

Candide eladott két kis darab gyémántot, melyek közül a kisebb is többet ért, mint az egész összeg, melyet a hajótulajdonos követelt: előre ki is fizette. Először a két kóst tették hajóra: Candide is arra csónakázott, hogy a révnél maga is hajóra szálljon. A hajótulajdonos időt nyer, kifeszíti a vitorlákat, felszedi a horgonyt; a szél is kedvez neki; Candide kábultan, csaknem esztét veszve néz utána s a hajó lassanként eltűnik a szeme elől.

»Ó, jaj! kiáltott fel, ez a gázság igazán az ó-koriakhoz méltó.« Fájdalomba merülve evezett vissza a partra; nem csoda: hisz annyi kincset vesztett el, amennyivel husz uralkodó szerencséjét meg lehetne alapítani.

Elment a holland bíróhoz; és mivel egy kissé fel volt izgatva, hevesen kopogott az ajtón; belépett, elmondta kalandját és egy kissé hangosabban beszélt, mint illetet volna. A bíró azzal kezdte, hogy tizezer piasztért fizettetett vele, amiért oly nagy zajt csapott: azután türelmesen végighallgatta, megigértte, hogy mihelyt a kereskedő visszatér, megvizsgálja ügyét és ekkor még tizezer piasztért fizettet vele a kihallgatásért.

Ilyen előzmények nagyon elkeserítették Candide-ot; hiszen igaz, hogy ezer, sokkal fájdalmasabb szerencsétlenségen is ment már keresztül; de a bírónak és annak a hajótulajdonosnak hidegvére, ki megrabolta őt, felforralt a mérgét és a legsötétebb melankóliába merítette: az emberi gonoszság teljes csúfságában megjelent lelki szemei előtt; sötét gondolatok ejtették őt hatalmába. Végül egy francia hajóra bukkant, mely éppen Bordeauxba volt indulóban; miután

már nem voltak gyémánttal megrakott kosai, kabint bérelt egy hajón tisztességes áron és kidoboltatta a városban, hogy hajlandó volna utiköltségét, ételmezését fizetni s azonkívül még kétezer piasztart adni egy oly tisztességes embernek, ki kész volna vele együtt utazni - de csak oly feltétel alatt, ha ez az ember a környék legszerencsétlenebb embere.

A pályázók oly tömege jelentkezett, hogy egy hadihajón sem fért volna el. Candide a legőszintébbet szerette volna választani, tehát húsz olyan személyt választott ki, kik valamennyien elég ügyes, társaságbeli emberek voltak s valamennyien versengtek az elsőségért: összegyűjtötte őket a korcsmában, megvacsoráztatta őket oly feltétellel, hogy mindegyik megesküszik rá, hogy hiven beszéli el élettörténetét s megígérte, hogy azt viszi magával, akit legszálnalomraméltóbbnak és legszerencsétlenebbnek talál és hogy a többieknek kárpótlást ad.

A tanácskozás egészen hajnali négy óráig tartott. Amint Candide végighallgatta ügyes-bajos dolgaikat, eszébe jutott mindaz, amit az öreg asszony mondott, midőn Buenos-Ayres felé hajóztak s eszébe jutott a fogadása, hogy egy ember sem található a hajón, akit nem értek nagy szerencsétlenségek: Panglossra gondolt mindég, valahányszor újabb szerencsétlenséget meséltek el neki. »Pangloss, mondta magában, ugyancsak zavarba jönne, ha rendszerét be kellene bizonyítania; bárcsak itt lehetne. Az biztos, hogy csak Eldorádban folynak jól a dolgok, és sehol másutt a világon.«

Végül egy szegény tudós javára döntötte el a dolgot, ki tíz esztendeig dolgozott az amszterdami könyvkereskedések részére. Ugy találta, hogy nincs a világon oly mesterség, melytől jobban meg lehetne undorodni.

Ezt a tudóst, ki egyébként jámbor férfiú volt, felesége meglopta, fia elverte, leánya elhagyta és megszökött egy portugállal, legujabban egy szerény kis hivataltól is megfosztották, melyből életét tengette és Surinam prédikátorai üldözték őt, mert azt hitték róla, hogy szociniánus.⁵ Igaz, hogy a többiek is legalább is ilyen szerencsétlenek lehettek, mint emez; de Candide azt gondolta magában, hogy a tudós legalább szórakoztatni fogja az utazás alatt. A vetélytársak mind úgy érezték, hogy Candide nagy igazságtalanságot követett el velök szemben; Candide azonban mindegyiknek száz piasztart adott s ezzel megnyugtatta őket.

⁵ Socinus, az unitárius vallás megalapítója.

HUSZADIK FEJEZET.

Mi történt Candide-dal és Martinnal a tengeren?

Az agg tudós tehát, kinek Martin volt a neve, Bordeaux felé hajózott Candide társaságában. Mindketten sokat tapasztaltak már és sok szenvedésen mentek keresztül és ha a hajónak Surinamtól Japánig kellett volna vitorlázni a Jóreménység fokán át, egész utazásuk alatt tudtak volna mit beszélni az erkölcsi és fizikai bajokról.

Candide-nak azonban nagy előnye volt Martinnal szemben; még nem adta fel a reményt, hogy viszontláthassa Kunigunda kisasszonyt, Martin ellenben semmit sem remélt; sőt Candide-nak még aranyai és gyémántjai is voltak; és ha el is vesztette azt a száz vörös kost, mely a világ legnagyobb kincseivel volt megrakva és bár még mindig elkészerítette lelkét a holland hajóskapitány gazsága, mégis ha megmaradt kincsére gondolt és midőn különösen a jó ebédek után Kunigundáról beszélt, akkor nagyon is hajlott Pangloss rendszere felé. »És te, Martin mester, mondá a tudós, mit gondolsz minderről? mi a véleményed az erkölcsi és fizikai rosszról? - Uram, felelé Martin, papjaim azzal vádoltak, hogy szociniánus vagyok, holott igazság szerint manicheus vagyok. - Tréfálsz velem, mondá Candide, hiszen már az egész világon nincsenek manicheusok. - Egyedül én vagyok az, mondá Martin; hiába, nem tudok másképp gondolkozni. - Biztosan az ördög bujt beléd, mondá Candide. - Annyira beleavatkozik e világ dolgába, mondá Martin, hogy épp úgy rejtőzködhetik az én testemben, mint máshol; azonban mondhatom, hogy ha tekintetemet erre a földre vagy helyesebben: sárgolyóra vetem, azt kell gondolnom, hogy Isten - Eldorádó kivételével - az egészet valami kártevő lénynek adta át. Még nem láttam olyan várost, mely ne kívánta volna a szomszéd város pusztulását, sem olyan családot, mely ne akart volna egy másik családot megsemmisíteni. A gyöngék mindenütt átkot szórnak a hatalmasokra, kik előtt csusznak-másznak, a hatalmasok pedig mindig úgy bánnak velők, mint a nyájakkal, melyeknek gyapját és husát áruba bocsátják. Egy millió, katonailag kiképzett gyilkos, Európa egyik szélétől a másikig száguldvá gyakorolja teljes fegyelmességgel a gyilkolás és rablás mesterségét, hogy betevő falatját megkeresse, mert nincs becsületesebb tennivalója; és azokban a városokban, melyek a békének látszanak örven-den, és ahol a művészetek virágznak, az embereket irigység emészti, gondok és nyugtalan-ság gyötrik őket és boldogtalanabbaknak érzik magukat, mintha egy ostromlott városban lennének. A titkos fájdalmak még a nyilvánvaló nyomorúságnál is retentőbbek... Egy szóval: én annyit láttam és tapasztaltam, hogy manicheus lettem. - De azért mindenütt lehet találni valami jót, jegyezte meg Candide. - Lehet, mondá Martin, de én kétkedem benne.«

Vitatkozás közben egyszerre ágyudőrejt hallottak, és percről-percre nagyobb zaj ütötte meg fülüket. Mindenki messzelátójához nyult. Két hajót pillantottak meg, mely körülbelül három mértföldnyi távolságból támadt egymásra: a szél mindkettőt olyan közel sodorta a francia hajóhoz, hogy kényelmesen végig lehetett nézni a harc kimenetelét. Végül az egyik hajó a másiknak oly hatalmas sortüzet adott, hogy az utóbbi léket kapott a fenekén. Candide és Martin világosan láthatták, hogy vagy száz ember van a süllyedő hajó fedélzetén; valamennyi-en égre emelték kezeiket és félelmetes kiáltásban törtek ki: aztán egyszerre minden lángba borult.

»No, látod, mondá Martin, hogy bánnak az emberek egymással. - Bizony valami ördögi van a dologban« mondá Candide. E közben valami vörösen fénylő jóságot vett észre, mely hajója felé uszott: a tengerre eresztettek egy kis csónakot, mert látni akarták, mi lehet az? Egyike volt a kosoknak. Candide jobban megörült annak, hogy ezt az egy kost megtalálta, mint amennyire lesujtotta, hogy százat elvesztett, mely Eldorádó drága gyémántjaival volt megrakva.

A francia kapitány rögtön észrevette, hogy a győztes hajó parancsnoka spanyol nemzetségű volt, az elmerülté pedig egy holland kalóz: az, amelyik megrabolta Candide-ot. A végtelen gazdagság, melyet ez a gazember megkaparitott, vele együtt a tengerbe veszett és csak az az egyetlen kos menekült meg.

»Láthatod, mondá Candide Martinhoz fordulva, hogy a bűnnek néha büntetés jár nyomában: ez a gaz holland hajós olyan véget ért, amilyenre rászolgált. - Igaz, mondá Martin; de miért kellett a hajóján utazó utasoknak is elpusztulniuk? Isten megbüntette ezt a gazfickót, a többi az ördög fojtotta a tengerbe.« A francia hajó is, meg a spanyol is folytatták útjukat és Candide is folytatá beszélgetését Martinnal. Tizenöt napig szakadatlanul vitatkoztak és a tizenötödik napon is csak odáig jutottak, ameddig az első napon: de fődolog, hogy mégis beszélgettek, eszmecserét folytattak és ezzel vigasztalták egymást. Candide gyöngéden megcirogatta kosát s azt mondta: »Ha téged megtalálalak, biztosan megtalálom Kunigundát is.«

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

Candide és Martin Franciaország partjai felé közelednek és folytatják az eszmecserét.

Végre meglátták Franciaország partjait. »Voltál már valaha Franciaországban? kérde Candide. - Igen, felelé Martin; több tartományát bejártam; van olyan, melyben a lakosok fele bolond, máshol igen ravasz, némely helyen igen szelid és buta, egyes helyeken szellemeskednek; valamennyi helyen a szerelem a főfoglalkozás, második a pletykálkodás, a harmadik mindenféle ostobaságok fecsegése. - Hát Párist láttad-e már? - Igen, láttam Párist; ez mind az elsorolt tulajdonságokat magában foglalja: valóságos káosz, olyan mint egy nyüzsgő tömeg, melyben mindenki az örömet hajszolja, de senki sem találja meg, legalább az én véleményem szerint. Kevés ideig tartózkodtam ott; mindjárt megérkezésemkor megloptak, mindentől megfosztottak a gazfickók a saint-germaini vásáron, sőt engem is zsiványnak néztek és nyolc napra elzártak; azután korrektor lettem egy nyomdában s így annyit kerestem, hogy gyalog visszatérhettem Hollandiába. Módom volt megismerni az írósőcseléket, a szemfényvesztő és őrjöngő csőcseléket, különben azt mondják, hogy nagyon finom emberek laknak e városban; nem kételkedem benne. - Ami engem illet, mondá Candide, nem vagyok kíváncsi Franciaországra; elgondolhatod, hogy miután az ember egy hónapot töltött Eldorádóban, másra nem vágyik többé az ember, csak arra, hogy Kunigundát meglássa: Velencében fogom őt bevárni, Franciaországon keresztül Olaszországba megyünk; velünk tartasz? - Nagyon szívesen, mondá Martin; azt mondják, hogy Velencében csak az előkelő velenceiek érzik jól magukat, de azért az idegeneket is szívesen látják, ha sok pénzök van; nekem nincs pénzem, te gazdag vagy: mindenhova követni foglak. - De hogy el ne felejtsem: te is azt hiszed, hogy a föld eredetileg tenger volt, mint ahogy a hajóskapitány vastag könyvében meg van írva? - Semmit sem hiszek el belőle, mondá Martin, valamint a többi ábrándos föltevésekből sem, amiket egy idő óta terjesztenek. - De végre is mi célból lett teremtvé a világ? kérde Candide. - Hogy megbolonduljunk, válaszolá Martin. - Nem csodálkozol-e szerfelett, folytatta a kérdezősködést Candide, ama két leánynak a majmok iránt érzett szerelmén az Oreillonok országában, a kikkel való kalandomat elmeséltem? - Egy cseppet sem csodálkozom rajta, mondá Martin; nem látom ezt a szenvedélyt különösnek; hiszen annyi rendkívüli dolgot láttam már! - Mit gondolsz, kérde Candide, vajjon az emberek mindég így mészárolták egymást, mint manapság? mindig ily hazugok, gazemberek, álnokok, hálátlanok, rablók, csélcsapok, gyávák, irigyek, inyencek, részegesek, kapzsiak, dicsvágyók, vérengzők, rágalmazók, tobzódók, fanatikusok, képmutatók és ostobák voltak? - Mit gondolsz, felelé Martin, vajjon a sólymok mindég megették a galambokat, ha rájuk bukkantak? - Kétségkívül, mondá Candide. - Nos, mondá Martin, ha a sólymoknak mindég egyforma volt a természetük, miért tételezed fel, hogy az emberek természete változott? - Ó, mondá Candide, az egészen más... mert a szabad akarat...«

Ilyen okoskodások közben értek Bordeauxba.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

Mi történt Candide-dal és Martinnal Franciaországban?

Candide csak annyi időre állapotodott meg, amennyire szüksége volt, hogy néhány darab eldorádói kavicsot eladjon és egy kétüléssel postakocsit béreljen, mert Martint nem tudta többé nélkülözni; csak az fájt neki, hogy meg kellett válnia a kostól, melyet a bordeauxi tudományos Akadémiának hagyott, mely ez évben arra tűzött ki pályadíjat, hogy fejtsék meg, miért volt vörös e kos és a díjat egy északi országbeli tudósnaak ítelték oda, ki ezzel a képlettel: $(A+B-C):Z$, bebizonyította, hogy a kosnak vörösnek kellett lennie és himlőben kell majd elpusztulnia.

Azonban az utasok, kikkel Candide az utsalíli korcsmákban találkozott, valamennyien azt mondták: »Megyünk Párisba« Látva ezt az általános buzgóságot, Candide-nak is kedve kerekedett a fővárosba menni: azért még nem kell nagy kitérőt tenni Velencétől.

A Saint-Marceani külvároson keresztül hajtott be a városba és úgy érezte, mintha Westphaliának legrutabb falujában lenne. Alighogy Candide szállására ért, midőn a kimerültség folytán valami könnyű betegségbe esett; mivelhogy ujján hatalmas gyémánt gyűrű volt és csomagjai között egy súlyos ékszerdobozt vettek észre, hivatlanul is rögtön két orvos termett mellette, néhány meghitt barát, ki nem akart mellőle távozni és két apáca, ki levest főzött neki. Martin megjegyezte:

»Emlékszem, hogy én is beteg voltam Párisban első ittlétem alkalmával, de mivel szegény voltam, nem voltak mellettem se barátok, se apácák, sem orvosok és - mégis meggyógyultam.«

Azonban a sok orvosi beavatkozás, érvágás következtében Candide betegsége egyre komolyabb lett. A kerület segédlelkésze nyájasan kért tőle egy utalványt, amiért kegyes lesz őt a másvilágra prédikálni. Candide hallani sem akart erről; az apácák azt hajtogatták, hogy ez itt a legujabb divat; Candide azt felelte, hogy ő nem hódol a divatnak; Martin az ablakon át akarta kidobni a lelkészt; a lelkész esküdözött, hogy nem fogja eltemetni Candide-ot; Martin viszont fenyegetőzött, hogy eltemeti a papot, ha tovább is alkalmatlankodik. A civakodás elmérgesedett s Martin megragadta a papot vállánál fogva és irgalmatlanul kidobta; ebből nagy botrány lett, melyről jegyzőkönyvet is vettek fel.

Candide végre meggyógyult; lábadozása alatt egy előkelő társaság telepedett le nála és nagyban kártyáztak. Candide elcsodálkozott rajta, hogy soha sem volt disznója, de Martin nem csodálkozott ezen.

Azok között, kik a városból nála tisztelegtek, volt egy kis termetű perigordi apát, ki azokhoz a tulbuzgó, mindég fürge, szolgálatkész, szemtelen, hizelgő, alkalmazkodó emberekhez volt hasonló, kik utaznak az idegenekre, elmesélik nekik a városban történt botrányokat s minden áron élvezetekbe hajszolják őket. Ez az úr első sorban színházba vitte Candide-ot és Martint: éppen egy új tragédiát játszottak; Candide néhány irodalmár mellett foglalt helyet; ez azonban nem akadályozta meg őt abban, hogy ne könnyezzen a tökéletesen megjátszott jelenetek láttára. Ámde egy gáncsokodó, aki mellette ült, így szolt hozzá felvonásközben:

»Semmi okod nincs rá, hogy könnyezzel, ez egy nagyon hitvány színésznő, a színész, ki vele együtt játszik, még hitványabb; a szindarab még a színészeknél is silányabb; a szerző egy szót sem tud arabul és a darab mégis Arábiában játszik s ami a legjellemzőbb: a szerző nem hisz a velünk született eszmékben: holnap húsz röpiratot is mutathatok, mely lecsépeli őt. - Tiszteendő uram, kérdé Candide az apáttól, körülbelül hány szindarabja van Franciaországnak? -

Öt vagy hatezer, feleli az apát. - Ez sok, jegyezte meg Candide, és hány jó van köztük? - Tizenöt vagy tizenhat, válaszolt a másik. - Ez sok, mondá Martin.«

Candide-nak nagyon megnyerte tetszését egy színésznő, ki Erzsébet királynét játszotta egy meglehetősen silány tragédiában, melyet gyakran szoktak játszani. »Ez a színésznő, mondá Martinnak, nagyon tetszik nekem, csalódásig hasonlít Kunigunda kisasszonyhoz; szeretnék vele megismerkedni.«

A perigordi apát készséggel vállalkozott rá, hogy bemutatja neki Candide-ot, ki Németországban nevelkedett, kérdezősködött, hogy milyen itt az etiquette s hogyan viselkednek Franciaországban az angol királynőkkel szemben. »Az a vidékektől függ, mondá az apát; vidéken a korcsmába viszi őket az ember; Párisban megbecsülik őket, míg szépek s ha meghaltak, a szemétdombra jutnak. - A királynők a szemétdombon! kiáltott fel Candide. - Igen, valóban úgy van, mondá Martin; az apátnak igaza van; éppen Párisban voltam, midőn Monime kisasszony, amint mondani szokás, a másvilágra költözött, megtagadták tőle azt, amit az emberek végtisztességnek neveznek, vagyis azt, hogy a város többi koldusaival együtt porladjon egy temetőben; társaságától elkülönítve temették el, a Bourgogne-utca végén; ez végtelen fájdalmat okozhatott neki, mert igen nemes lélek volt. - Ez igen nagy udvariatlanság, mondá Candide. - Mit csodálkozol ezen, mondá Martin, ilyen emberek ezek: képzeld el a legnagyobb ellenmondásokat, az elgondolható legnagyobb képtelenségeket s meg fogod azt látni ennek a különös népnek kormányzatában, biróságában, templomaiban, színházaiban. - Igaz, hogy Párisban mindig kacagnak? kérdé Candide. - Igen, de néha dühükben nevetnek, mondá az apát; mert mindenért hangos kacagással panaszkodnak; és a legutálatosabb dolgot is kacagva hajtják végre. - Kicsoda az a disznó, kérdé tovább Candide, aki annyi rosszat mondott a szindarabról, mely úgy megrikatott s a színészekről, kik nekem oly sok gyönyörűséget okoztak? - Egy rosszmájú ember, válaszolt az apát, ki abból él, hogy epésen gáncsol minden szindarabot és minden könyvet; gyűlöl mindenkit, akinek sikere van, mint ahogy az eunuchok gyűlölik azokat, akik élvezik az életet: olyan mint egy irodalmi kigyó, ki szennyel, méreggel táplálkozik; valóságos zug-irodalmár. - Mi az a zug-irodalmár, érdeklődött Candide. - Egy könyvgyártó, egy Fréron, válaszolt az apát.«

Ily eszmecserét folytattak Candide, Martin és a perigordi apát a kijárat mellett, miközben nézték a színházból kitóduló közönséget. - Ámbár égek a vágytól, mondá Candide, hogy viszontlássam Kunigunda kisasszonyt, mégis nagyon szeretnék Clairon kisasszonnyal együtt vacsorálni, mert bámulója lettem!

Az apát nem volt abban a helyzetben, hogy Clairon kisasszonnyal találkozzék, mert az utóbbi csak előkelő társaságokat látott magánál. »Ma estére eligérkezett valahova, mondta az apát; de élvezetlek egy előkelő nőhöz, akinél úgy megismerheted Párist, mintha már négy év óta itt lennél.«

Candide, ki természeténél fogva kíváncsi volt, elkísértette magát a párisi dámához, ki a Saint-Honoré külvárosban lakott: ott éppen fáraóztak; tizenkét szomorú játékos ült az asztalnál, kezökben egy-egy csomó kártya, szerencsétlen végzetőknek kopott jelvényei. Mély csend volt a szobában, sápadtság ült ki a játékosok arcára, nyugtalanságot árult el a bankár; a ház urnője, a kérlelhetetlen bankár mögött ülve észrevette hiúz-szemeivel, amint a társaság játékosai a tétek megsokszorozásakor megjegyezték a kártyákat; szigorú figyelemmel de udvariasan távolította el a jegyeket, de nem mutatott haragot, nehogy elrémitse a háztól látogatóit. A hölgy Parolignac márkinőnek szólíttatta magát; leánya egy tizenötéves teremtes, a játékosok közt ült és egy szempillantással tudtul adta a szegény ördögök ravaszkodásait, melyekkel a sors kegyetlenségét szerették volna reparálni. A perigordi apát, Candide és Martin beléptek; senki nem állt fel, nem is fogadták a köszöntésüket, rájuk se néztek; valamennyien kártyáikba mélyedtek. »Thunder-ten-tronckh bárónő udvariasabb volt« mondta magában Candide.

Az apát azonban a márkinőhöz közeledve sugott valamit a fülébe, az félig felemelkedett, elbájoló mosollyal nézett Candide-ra és előkelő fejbiccentéssel Martinra; leültette Candide-ot és kártyát adatott neki; Candide két játszma alatt ötvenezer frankot vesztett; azután vidám hangulatban megvacsoráztak és mindenki csodálkozott rajta, hogy Candide-ot nem izgatta a veszteség. A lakájok a maguk nyelvén mondogatták egymásnak: Ez alighanem valami angol milord.

A vacsora olyan volt, mint amilyenek a vacsorák szoktak lenni Párisban; először csendben voltak, aztán szavak zürzavara hallatszott, melyben alig lehetett eligazodni, aztán többnyire izetlen tréfálgatások, álokoskodások, egy kis politizálás és sok pletykaság; még az új könyvekről is beszélgettek. »Olvastad-e, kérdé a perigordi apát, Gauchat urnak, a theologia doktorának könyvét? - Igen, felelte az egyik vendég, de nem voltam képes bevégezni; mert bár rengeteg szemérmetlen irodalmi fércmunkánk van, de egyik sem közelíti meg Gauchat urnak, a theologia doktorának arcátlanságát; annyira megundorodtam ezektől az utálatos könyvektől, melyek valósággal elárasztanak már bennünket, hogy kénytelen voltam ráadni a fejem a fáraó játékra. - És mit szól Trublet esperes ur Vegyes irataihoz, kérdé az apát. - Ó, szólalt meg Polignac asszony, az az unalmas halandó! milyen naivul elmond mindent, amit az egész világ tud! milyen fontoskodással mond el olyan dolgot, melyekről nem is érdemes megemlékezni! és szellemesség hiányában hogy sajátítja ki mások szellemességeit! s hogy elrontja, amit más íróktól kiolló! ó mint utálok!... De többet már nem fog bosszantani; teljesen elég, ha néhány lapot elolvastunk az esperes ur írásaiból.«

Volt az asztalnál egy tudós és választékos izlésű ember, ki mindenben megerősítette azt, amit a márkinő állított. Aztán a tragédiákról beszéltek, a hölgy azt a kérdést vetette fel, hogy miért voltak olyan tragédiák, melyeket néhányszor eljátszottak, de amelyeket lehetetlen elolvasni. A választékos izlésű ember nagyon világosan kifejtette, hogy egy szindarab nagyon érdekes lehet anélkül, hogy értékes lenne; kevés szóval megmagyarázta, hogy nem elég egy vagy két olyan helyzetet teremteni, melyet minden regényben fel lehet találni s melyek mindig elbűvölik a szemlélőt; de újnak kell lenni, anélkül, hogy bizarr lenne az ember, gyakran kell fenségesnek lenni és mindig természetesnek: ismerni kell az emberi szívet és meg kell tudni szólaltatni; nagy költőnek kell lenni, de a darabban szereplő személyek egyike se tűnjék fel poétának; tökéletesen kell ismerni a nyelvet, tisztán kell beszélni azt, zavartalan harmóniával, de úgy, hogy a rím sohase legyen rovására az értelemnek.

»Ha valaki, tette hozzá, nem veszi figyelembe mind e szabályokat, írhat ugyan egy-két olyan darabot, melyet a színházban megtapsolnak, de sohasem lesz igazán jó író. Kevés, igazán jó tragédia van, némelyikök nem egyéb, mint csengőn rimelő és jól megírt idyll párbeszédes formában: némelyek politikai okoskodások, melyek elaltatnak vagy szóhalmazások, melyek visszataszítanak; van olyan, mely nem más mint barbár stílusban megírt hagymázos álom, az istenekhez intézett szakadozott mondatokban, mert telve hamis tételekkel, dagályos köz-helyekkel, nem képes az emberekhez szólani.«

Candide nagy figyelemmel hallgatta ezt az okoskodást és nagyon jó véleménnyel volt a fejtegetőről; és mivel a márkinőnek gondja volt rá, hogy maga mellé ültesse, Candide a füléhez hajolt és bátorkodott megkérdezni, ki volt az az ember, ki oly okosan beszélt.

Ez egy tudós, mondá a hölgy, ki sohasem játszik és akit az apát úr néha idehoz vacsorára; tökéletesen járatos a tragédiák és könyvek megítélésében és ő maga is írt egy tragédiát, melyet kifütyültek s könyvet is írt, melyből a könyvkereskedő kirakatán kívül csak azt az egy példányt látták meg, melyet nekem adott tiszteletpéldányként. »- Mily nagy ember! kiáltott fel Candide, valóságos Pangloss.« Ezután a tudós felé fordulva így szólt: »Uram, te kétségkívül azt hiszed, hogy minden a legjobb a világon, úgy fizikai, mint erkölcsi tekintetben és hogy semmisem lehetne másképen? - Én!? válaszolta a tudós, egyáltalában nem hiszem ezt,

ellenkezőleg úgy találom, hogy minden ferdén megy, hogy senki sincs tisztában azzal, hol van a helye, mi a feladata, sem azzal, amit tesz, sem azzal, amit tennie kellene és eltekintve a vacsoráktól, melyek elég kedélyesek s ahol látszólag egyetértés van, az idő többi része arcátlan veszekedések közt folyik le; a jansenisták a molinisták ellen áskálódnak, a politikusok az egyházak ellen, irodalmárok egymás ellen, udvaroncok a többi udvaroncok ellen, a pénzemberek a nép ellen, feleségek a férjek ellen, rokonok rokonok ellen; szakadatlan háborúság ez.« Candide ezt válaszolta neki: »Láttam én már rosszabbat is, ámde egy bölcs ember, kit azóta szerencsétlenségre felakasztottak, bebizonyította, hogy mindez csodálatra méltó dolog s a baj csak árnyék a szép festményen. - A te akasztott embered fittyet hányt az egész világnak, mondá Martin, az ő árnyékai pedig rettentő szennyfoltok. - E szennyfoltokat maguk az emberek okozzák, jegyezte meg Candide, és nem képesek azt elkerülni. - Akkor hát nem az ő hibájok,« mondá Martin. A játékosok nagy része nem értette ezt az okoskodást és ivott; Martin vitatkozott a tudóssal, Candide elmesélte néhány kalandját a ház úrnőjének. Vacsora után a márkinő bevezette Candide-ot kis szobájába s leültette egy diványra.

»Nos - így szólt hozzá - még mindig örülten szereted Thunder-ten-tronckh Kunigunda kisasszonyt? - Igenis, asszonyom, felelte Candide.« A márkinő gyöngéd mosollyal mondta neki: »Ugy felelsz, mint egy westphaliai ifjuhoz méltó; egy francia így szólt volna: Igaz, hogy szerettem Kunigunda kisasszonyt, de mióta önt megláttam, úgy érzem, hogy már nem szeretem őt. - Ó asszonyom, sóhajtott Candide, ezután úgy felelek, amint te óhajtod. - Iránta való szerelmed azzal kezdődött, hogy felemelted a zsebkendőjét, én azt akarom, hogy emeld fel a harisnyakötőmet. - A legszivesebben, mondá Candide és felemelte azt. - De azt is akarom, hogy kösd azt a harisnyámra,« kacérkodott az asszony.

És Candide rákötötte. »Látod, mondá az asszony, te idegen vagy; párisi imádóim sokszor két hétig is epednek utánam, de neked már az első éjszaka átengedem magam, mert neked, mint westphaliai ifjunak meg akarom adni a hazádhoz méltó megtiszteltetést.«

A bájos nő, ki két hatalmas gyémántgyűrűt vett észre az idegen ifju ujjain, olyannyira szívből dicsérte azokat, hogy Candide kezéről csakhamar az övére vándoroltak át. Candide, mikor a perigordi apát társaságában visszatért, bizonyos önvádat érzett, amiért hűtlen lett Kunigunda kisasszonyhoz. Az apát úr is bosszúságot érzett, mert csak csekély részesedése volt abból az ötvenezer lirából, amit Candide a kártyán elvesztett és a félig adott, félig kicsikart gyémántok értékéből; az volt szándéka, hogy amennyire lehet kihasználja a Candide-dal való ismeretség előnyeit. Sokat emlegette előtte Kunigundát és Candide fogadkozott, hogy ha Velencében meglátja, hűtlenségéért bocsánatot kér a szép leánytól.

A perigordi udvariassága és figyelmessége fokozódott és egyre gyöngédebben kezdett érdeklődni minden iránt, amit Candide tett vagy tenni szándékozott. »Találkád van Velencében?« kérdezte tőle. - Igen, apát úr, mondá Candide; okvetlenül meg kell találnom Kunigunda kisasszonyt. - És ekkor, mivel gyönyörűségére szolgált, hogy szerelme tárgyáról beszélgesse, szokása szerint elmesélte kalandjainak egy részét a kiváló westphaliai nővel. - Úgy gondolom, jegyezte meg az apát, hogy Kunigunda kisasszony igen szellemes és igen bájos leveleket ír. - Sohasem kaptam tőle levelet, válaszolá Candide, mert - képzelje csak - mióta az iránta érzett szenvedélyes szerelmem miatt kirugtak a kastélyból, azóta nem írhattam neki; aztán azt hallottam, hogy meghalt, majd újra feltaláltam, de ismét elvesztettem s azóta kétezeröt száz mértföldnyire küldtem neki üzenetet, melyre még a választ várom.«

Az apát figyelmesen hallgatta őt és elgondolkozni látszott; csakhamar bucsut vett az idegektől, gyengéden átölelve őket. Másnap Candide, mikor felébredt, a következő levelet kapta:

»Drága kedvesem, már nyolcadik napja fekszem betegen a városban; értesültem róla, hogy te is itt vagy; ha meg tudnék moccanni, a karjaidba repülnék, Bordeauxi utadról hallottam, ott hagytam a hűséges Cacambot és az öreget, kiknek nem sokára utánam kell jönniök. A buenos-

ayresi kormányzó mindent elrabolt tőlem, csak a te szived maradt meg nekem! Jöjj! Jelenléted visszaadja az életemet vagy belehalok a boldogságomba.«

Ez a bájos, váratlanul jött levél kimondhatatlan boldogsággal árasztotta el Candide-ot, habár kedves Kunigundájának betegsége fájdalommal gyötörte is lelkét. Ily ellentétes érzelmek hatása alatt magához veszi aranyait és gyémántjait s Martinnal együtt elvezetteti magát Kunigunda kisasszony szállására; a meghatottságtól remegve lép be, szíve dobog, hangja zokogásba fullad; szét akarja bontani az ágy függőnyeit, ki akarja a szobát világíttatni.

»Óvatosság! kiáltja a szolgáló a függőnyöket összehuzva, mert a világosság megöli őt. - Drága Kunigundám, mondá Candide siránkozva, hogyan érzed magad? Ha már nem láthatsz, legalább szólj hozzám! - Nem tud beszélni, vágott közbe a szolgáló.«

Ekkor a beteg nő kihuzván kövér kezét az ágyból, Candide-nak nyújtá, ki hosszú ideig könnyeivel öntözte azt, majd gyémántokkal rakta tele; az arannyal telt zsákja pedig a pamlagon hevert.

Lelki háborgásai közepette egyszer csak megérkezik egy rendőr, a perigordi apát és néhány porkoláb kíséretében. »Ime, mondá az apát, itt vannak a gyanus idegenek.«

Azonnal parancsot ad, hogy ragadják meg őket a pribékek és hurcolják tömlöcbe. »Eldorádóban nem így bánnak az utasokkal, jegyezte meg Candide. - Most már sokkal határozottabban manicheus vagyok, mint eddig, mondá Martin. - Hová vitetsz bennünket? kérde Candide. - Egy földalatti tömlöcbe, nyugtatta meg a rendőr.«

Martin összeszedve hidegvérét, rögtön belátta, hogy az a hölgy, aki Kunigundának adta ki magát, közönséges szélhámosnő s a perigordi apát viszont egy szélhámos, aki visszaélt Candide hiszékenységevel s a rendőr egy harmadik szélhámos, akitől könnyű volna megszabadulni.

Candide nem akarván kitenni magát a vizsgálati eljárással járó bosszuságoknak s hallgatva lakájának tanácsára s egyébként is égve a vágtyól, hogy megláthassa az igazi Kunigundát, felajánlott a rendőrtisztnek három kis darab gyémántot, melynek mindegyike háromezer frankot ért.

»Ó, uram, mondá az elefántcsont-botos ember, ha minden elgondolható bűnt is követtél volna el, mégis te volnál a világ legtisztességesebb embere; három gyémánt s mindegyike három ezer frank, uram, meghalnék érted inkább, mintsem hogy téged tömlöcbe dobjalak, minden idegent elfognak mostanában, de bizd csak rám a dolgot; fivérem Normandiában van, Dieppe városában, oda vezetek téged; és ha van még az ő számára is néhány darab gyémántod, ő is éppen úgy kegyeibe vesz, mint én. - És miért fogják el az idegeneket? kérde Candide.«

Ekkor a perigordi apát szólalt meg: »Azért, mert egy atrébatiai semmirekellő valami bolondságot hallott beszélni; ennek hatása alatt király-gyilkosságot követett el, nem olyant, mint 1610 májusában történt, hanem olyant, mely 1594 december havában, olyasfélét, amilyeneket más években s más hónapokban gyakran követtek el más semmirekellők, kik valami bolondságot hallottak mesélni.«

A rendőrtiszt ekkor megmagyarázta, miről van szó. »Ó, a szörnyetegek, kiáltott fel Candide; hát ily iszonyatosságok történhetnek egy népnél, mely kedveli a táncot és éneket. Bár mielőbb kiszabadulhatnék ebből az országból, hol majmok bosszantják a tigriseket. Az országomban medvéket láttam, csak Eldorádóban láttam embereket... Az Isten szerelmére kérlek, vezess engem Velencébe, hogy találkozhatssam Kunigundával. - Csak Alsó-Normandiába vezethetlek,« mondá a rendőrtiszt.

És tüstént levéteti kezéről a bilincseket, elmondja, hogy félreértette a dolgot, elküldi a poroszlókat, Dieppe városába viteti Candide-ot meg Martint és bátyja oltalmába helyezi őket. Éppen egy kis hollandi hajó horgonyozott a kikötőben. A normandiai, ki másik három darab gyémánt segítségével fölöttébb szolgáltrakész emberré vált, feltette Candide-ot és embereit az angolországi Portsmouth-ba induló hajóra. Igaz, hogy ez az ut nem Velencébe vitt, de Candide úgy érezte, hogy a pokol kinjából szabadul meg, és arra számított, hogy az első kínálkozó alkalommal Velencébe hajózik.

HUSZONHARMADIK FEJEZET.

Candide és Martin angol partokhoz érkeznek; mit látnak ott?

»Ó, Pangloss, drága Panglossom! Ó, Martin, Martin! Ó, én kedves Kunigundám, milyen is ez a világ?« sóhajtozott Candide a holland hajón.

»Valami nagyon ostoba és utálatos dolog, mondá Martin. - Ismered Angliát? Ott is olyan bolondok az emberek, mint Franciaországban? - Ez valami másfajta bolondság, mondá Martin; tudod, hogy e két nemzet örökös harcban van egymással Canada néhány holdnyi hóborította földjéért s e háborúra több pénzt elfecsérelnek, mint amennyit egész Canada ér. Szerény képességgemmel nem tudom pontosan megállapítani, hogy egyik vagy másik országban lehet-e több kötözni való bolondra bukkanni, csak annyit tudok, hogy azok az emberek, akiket meglátogatunk, nagyon epések.«

Ily csevegés közben értek Portsmouth kikötőjébe: sűrű néptömeg lepte el a partot és nagy izgalommal figyelt egy térdeplő helyzetben levő, tagbaszakadt emberre; szemei be voltak kötve és egy hajó fedélzetére volt elhelyezve; négy katona állt vele szemben és az elképzelhető legnagyobb nyugalommal irányzott mindegyik három golyót a koponyájába; ezután az egész tömeg a legnagyobb meglepéssel vonult haza.

»Mi történik itt? mondá Candide, micsoda gonosz szellem érezteti mindenütt hatalmát?« Megkérdezte, ki volt az a hatalmas természetű ember, kit oly ünnepies szertartással küldtek a másvilágra. »Egy tábornok, mondták. - S miért ölnek meg egy tábornokot? - Mert nem öletett meg elég embert; háboruskodott egy francia generálissal és azt találták, hogy nem közelítette meg eléggé. - De hiszen, jegyezte meg Candide, a francia generális ép oly közel volt az angol generálishoz, mint az utóbbi az előbbihez. - Ez kétségbevonhatatlan, válaszolták neki; de ebben az országban az a jó szokás kapott lábra, hogy időről-időre megölnék egy generálist, mert a többieket ezzel bátorítják.«

Candide úgy elkábult és megrendült attól, amit látott és hallott, hogy nem is akarta lábát a partra tenni és egyezséget kötött a holland hajóskapitánnyal, még ha meg is rabolja, mint a surinami, hogy vigye vissza Velencébe.

A kapitány hajlandó volt ezt két nap múlva megtenni. Ezután elhajóztak Franciaország mellett, Lissabon körvonalai is szemök elé tárultak és Candide remegett az emlékek hatása alatt; a Földközi tengerbe értek, végre kikötöttek Velencében.

»Dicsértessék az ur neve! mondá Candide Martint átölelve; itt fogom meglátni a szép Kunigundát. Cacambot is biztosan itt találom. Minden nagyon jól van, pompásan folynak a dolgok, a lehető legjobban folynak a dolgok.«

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET.

Raquette és Giroflée barát története.

Mikor Velencébe ért, azonnal Cacambot kerestette; minden csapszékben, kávéházban; az örömlányok tanyáján is kerestette őt, de nem tudta megtalálni; minden nap kinyomoztatta az érkező hajókat és csónakokat: s mégsem kapott hírt Cacambóról.

»Most már mit tegyek, mondá Martinnak, nekem elég időm volt rá, hogy Surinamból Bordeauxba, innen Párisba, Párisból Dieppebe, Diepeből Portsmouthba hajózzam, hogy elevezzem Portugália és Spanyolország partjai mellett, átkeljek a földközi tengeren és néhány hónapot Velencében töltsék és a szép Kunigunda még mindig nem érkezett ide s helyette egy vén boszorkánnyal és egy perigordi apáttal találkoztam. Kunigunda biztosan meghalt; most már nekem sincs más hátra, mint elpusztulnom. Ó, mennyivel jobb lett volna az eldorádói paradicsomban maradni, ahelyett hogy visszatérjek ebbe az átkozott Európába. Igazad van, kedves Martinom, hogy minden csak illúzió és nyomoruság.«

Sötét melankólia vett erőt rajta és se a divatos színházakba nem járt, sem a farsang egyéb mulatságaiban nem vett részt, még a nők sem tudták őt kísértésbe hozni. Martin így szólt hozzá:

»Valóban igen együgyű vagy, ha azt képzeled, hogy egy metis szolga, kinek öt vagy hat millió nyomja a zsebét, elmegy a világ végéig, hogy szeretődöt megkeresse s elhozza neked Velencébe; ha megtalálja, megtartja magának; ha nem bukkan rá, keres magának más szeretőt; azt tanácsolom neked, hogy feledd el Cacambo lakójodat és Kunigunda kedvesedet.«

Martin szavai nem nagyon bátorítók voltak. Candide búskomorsága egyre növekedett, Martin pedig fáradhatlanul bizonyitgatta neki, hogy nincs a földön erény és boldogság, kivéve talán Eldorádót, de oda viszont senki sem tud eljutni.

Amíg e fontos tárgyról beszélgetnek és várják Kunigunda megjelenését, Candide a Szent-Márk téren egy fiatal theatinus barátot pillantott meg, ki karonfogva vezetett egy fiatal leányt; a barát üdének és erőteljesnek látszott; szeme csillogott, fejét magasan hordta, arckifejezése önérvényesítést árult el, járása büszke volt; a leány szép volt és egyre énekelt; szerelmesen pillantott a barátára s időnként megcsipkedte kövér orcáit.

»De azt már csak elismered, mondá Candide Martinnak, hogy ezek boldog emberek. Igaz, hogy e pillanatig, Eldorádót kivéve, az egész emberlakta földön csak szerencsétlen embereket találtam, de fogadni mernék, hogy ez a lány meg ez a szerzetes boldog teremtmények. - És fogadni mernék, hogy nem azok, mondta Martin. - Meghívjuk őket ebédre és meglátod, hogy nem csalatkozom, szólt Candide.«

Azonnal hozzájuk lép, meghajlik előttük és barátságosan meghívja őket szállására egy kis makarónira, lombardiai fogolyra, tokhal ikrájára, monte-pulcianoi borra, lacrymae-christi, cyprusi és számoszi borocskára. A leány elpirul, a szerzetes kapva-kap a meghíváson s a leány, szemében a meglepetés és zavar kifejezésével, követi Candide-ot; néhány könnycsepp is csillogott a szemében. Alighogy belépett Candide szobájába, így szólt hozzá:

»Nos, Candide uram, nem ismeresz rá Paquette-re?«

E szavakra Candide, ki eddig nem méltatta figyelemre a leányt, mert folyton Kunigunda járt az eszében, így kiáltott fel:

»Ó, szegény leánykám, hát te juttattad Pangloss doktort abba a gyönyörű állapotba, melyben rábukkantam? - Fájdalom, én voltam az, mondá Paquette, és úgy látom, hogy már mindenről

értésültél; hallottam azt is, mily rettentő csapások zúdultak a báróné ő méltósága házára és a bájos Kunigundára; esküszöm, hogy az én sorsom sem volt rózsásabb. Mikor te engem megismertél, akkor még ártatlan leányka voltam; egy ferencrendi barát, ki gyóntatóm volt, könnyű szerrel elcsábított; ennek borzasztó következményei lettek és kénytelen voltam otthagyni a kastélyt, nem sokkal azután, hogy a báró ur szapora farbarugásokkal elkergetett téged. Ha egy híres orvos nem vett volna gondjaiba, nem kerülhettem volna el a halált. Egy időre, hálából, szeretőjévé lettem ennek az orvosnak; felesége, ki a bolondulásig féltékeny volt, napról napra kegyetlenül elvert; valóságos fúria volt ez a nő; az orvos a legcsúfabb ember volt, én a legszerencsétlenebb teremtmény az egész világon, akinek napról napra ütlegetek kellett elszenvednem egy emberért, akit nem szerettem... Jól tudhatod uram, milyen veszedelmes dolog egy szeszélyes asszonyra nézve, ha egy orvosnak a felesége; az orvos, mivel felesége eljárása felmérgette, egy napon, hogy jelentéktelen kis nátháját kigyógyítsa, olyan hathatós orvosságot talált neki adni, hogy két óra múlva iszonyu görcsök közt kiszenvedett; az asszony szülei bűnvádi eljárást indítottak gazdám ellen; ő kerekét oldott, én fogságba jutottam. Ártatlanságom nem mentett volna meg, ha nem találtak volna szépnek. A bíró oly feltétellel szabadditott ki, hogy az orvos után ő lesz a szeretőm; ámde nemsokára vetélytársnőm akadt, minden kárpótlás nélkül kidobott s én kénytelen voltam ezt az utálatos mesterséget folytatni, mely annyira tetszik nektek férfiaknak, és ami reánk nézve nem egyéb, mint a nyomor átkozott forrása. Velencébe mentem ezt a mesterséget gyakorolni. Ó uram, ha el tudnád képzelni, mit jelent az, mikor kénytelenek vagyunk egyformán becézni egy vén kufárt, egy ügyvédet, egy barátot, egy sajkást vagy egy apátot; kitéve lenni mindenfajta bántalomnak és gyalázatnak, gyakran jutni abba a kényszerhelyzetbe, hogy egy szoknyát kérjünk kölcsön, melyet az első jött-ment gazember leszaggat rólunk, hogy az egyik elrabolja azt, amit a másiktól nyertünk, folyton utjában lenni az igazságszolgáltatás embereinek és az egyetlen kilátás, mi előttünk van: rettentő öregség, kórház vagy szemétdomb - elgondolhatod, hogy én vagyok a világ legboldogtalanabb teremtménye.«

Igy önté ki Paquette szívének keserüségét a jóságos Candide előtt, egy kis szobácskában, Martin jelenlétében, ki ezek hallatára így szólt Candide-hoz: »Látod, hogy már félig megnyerem a fogadást?«

Giroflée barát az étteremben maradt és iddógált, várva az ebédre. »De hiszen, mondá Candide Paquette-nek, oly vidámnak, megelégedettnak látszotál, amikor megpillantottalak, énekeltél és jókedvűen simogattad a barátodat, épp oly boldognak látszotál, mint amilyen szerencsétlennek mondod magad. - Ó, uram, felelte Paquette, ez is egyike a mi mesterségünkkel járó nyomorúságoknak. Tegnap meglopott és elvert egy katonatiszt s ma már jókedvűnek kell látszanom, hogy megnyerjem a tetszését ennek a barátnak.«

Candide nem akart többet hallani; be kellett vallania, hogy Martinnak igaza volt; asztalhoz ültek Paquette-tal és a szerzetessel; az ebéd elég kedélyesen folyt és később már kissé bizalmasabban beszélgettek.

»Tisztelendő atyám, mondá Candide a szerzetesnek, úgy látszik, te oly helyzetben vagy melyet az egész világ irigyel téled, arcod duzzad az egészségtől, arcvonásaid boldogságtól sugároznak, szép szeretőd van s úgy látom, hogy szerzetesi sorsoddal is nagyon meg vagy elégedve. - Esküszöm uram, hogy minden theatinust a tenger fenekére kívánnék, százszor is kisértésbe jöttem, hogy lángba borítom a zárdát és a törökökhöz pártolok. Szüleim kényszerítettek 15 éves koromban, hogy ezt az utálatos ruhát felöltsem, hogy idősebb fivéremnek több vagyon jusson, sülljessze el az Isten. Féltékenységek, egyenetlenség, örület uralkodnak a kolostorban. Igaz, hogy elmondtam néhány hitvány beszédet, mely hozott valamit a konyhára s melynek felét a perjel vágja zsebre, ami megmarad, azt a lányokra költöm, de mikor este

visszatérek a kolostorba, kedvem volna fejemet a hálóterem falába verni s valamennyi szerzetestársam így gondolkozik.«

Martin a megszokott hidegvérrel fordult Candide-hoz és ezt mondá neki: »Nos, ugye már egészen megnyertem a fogadást?« Candide kétezer piasztert adott Paquette-nek és ezret Giroflée barátinak. »Jót állok érte, hogy ezzel a pénzzel boldogok lesznek. - Én egyáltalában nem vagyok e nézetben, mondá Martin, ezzel a pénzzel talán még szerencsétlenebbekké teszed őket. - Lesz, ami lesz, mondá Candide, de egy dolog mégis vigasztalásomra szolgál; látom, hogy sokszor találkozik az ember olyan személyekkel, akikkel már sohasem remélt találkozni; ha feltaláltam a vörös kost és Paquette-et, lehetséges, hogy még Kunigundát is feltalálom. - Kivánom, hogy légy boldog vele, de erősen kételkedem benne. - Nagyon durva vagy, mondá Candide. - Mert vannak már tapasztalataim, felelé Martin. - De nézz csak e gondolatokra, szólt Candide; nem énekelnek-e szünet nélkül? - Még nem láttad őket családi körükben, feleségeikkel és piszkos porontyaikkal, viszonzá Martin; a dogénak is meg van a maga bánata, a gondolatoknak is. Igaz, hogy mindent össze vetve, egy gondolásnak a sorsa különb mint egy dogénak; de úgy hiszem: annyira jelentéktelen a különbség, hogy összehasonlításra sem érdemes. - Sokat beszélnek, mondá Candide, Pococuranté szenátorról, ki a Brenta mellett abban a szép palotában lakik s akinek házában sok idegen fordul meg; azt erősítgetik, hogy ennek az embernek még sohasem volt bánata. - Szeretném látni ezt a ritka példányt,« mondá Martin. Candide tüstént kérte Pococuranté önmagyméltóságát: engedje meg, hogy másnap tiszteletüket tegyék nála.

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET.

Látogatás Pococuranté önagyméltóságánál, a velencei nemesnél.

Candide és Martin gondolára szálltak a Brentán és így értek a nemes Pococuranté palotájához. A kertek gyönyörűen gondozottak voltak és szép márványszobrok ékesítették azokat; a palota pompásan volt megépítve; a ház ura, körülbelül hatvan éves, dús gazdag ember, nagyon udvariasan fogadta a két kíváncsi utast, de nem tulságos szivességgel, ami kissé lehangolta Candide-ot, de annál jobban inyére volt Martinnak.

Először két csinos és szépen öltözött lány szolgált fel csokoládét tejszinhabbal. Candide nem állta meg, hogy meg ne dicsérje szépségöket, bájos modorukat és ügyességöket.

»Elég jó teremtések, mondá Pococuranté szenátor; néha-néha az ágyamba fektetem őket, mert már beleuntam a városi hölgyek kacérságába, féltékenységebe, panaszkodásába, szeszélyébe, alacsonyságába, gögjébe és ostobaságába s beleuntam a szonettekbe, melyeket csinálni vagy rendelni kellett részökre; de ami azt illeti, már a leányok is kezdenek untatni.«

Candide-ot, amint reggeli után egy nagy képtárban sétált, nagyon meglepte a képek szépsége: megkérdezte, ki festette az első kettőt.

»Raphael, válaszolá a szenátor; hogy hiuságomat kielégítsem, jó drágán vettem meg néhány évvel ezelőtt; állítólag ezek a legszebbek egész Olaszországban; nekem azonban egyáltalában nem tetszenek, színezésük tulságosan sötét, az alakok nem elég kerekdedek s nem érvényesülnek eléggé, ruházatuk semmiféle szövethöz nem hasonlít; de száz szónak is egy a vége, bármit mondjanak róluk, nem utánozzák hiven a természetet; én csak akkor szeretek egy képet, ha az az illúzióm van, hogy magát a természetet látom, de ebből a fajtából egy sincs. Sok képem van, de már rájok se nézek.«

Ebéd előtt Pococuranté hangversenyt rendeztetett. Candide pompásnak találta a zenét. »Ez a lárma, mondá Pococuranté, mulattat egy félóra hosszat; de ha tovább tart, mindenkit elfáraszt, bár senki sem meri azt bevallani. A zene ma nem egyéb, mint a nehézségek elhárításának művészete és az, ami csupán nehéz, nem tetszhetik sokáig. Sokkal jobban szeretném a dalművet, ha nem találták volna fel a titkát annak, hogy ebből is vérlázító szörnyűségeket alakítsanak. Nézze meg, akinek kedve van, a zenés tragédiákat, hol a jelenetek csak azért vannak, hogy kénytelen-kelletlen két-három nevetséges dalt mutassanak be, melyekkel a színésznő torka meg tud birkózni; ám ájuljon el az élvezettől, aki akar és aki képes rá, látván, hogyan trillázza egy herélt a Caesar és Cato szerepét s közben esetlenül sétál a színpadon; én a magam részéről rég lemondtam ezekről a szegényes élvezetekről, melyek ma dicsőségét alkotják Olaszországnak s melyeket a fejedelmek drágán fizetnek meg.«

Candide vitatkozott kissé, de csak bizonyos óvatossággal; Martin teljesen a szenátor véleményét osztotta.

Asztalhoz ültek; a pompás ebéd után könyvházba léptek. Candide megpillantván egy pompásan bekötött Homerost, dicsérte ő nagy méltóságát kiváló izléséért.

»Lám, ez a könyv volt a nagy Panglossnak, Németország legkiválóbb filozófusának legnagyobb gyönyörűsége. - Nekem nem sok örömet okoz, mondá hidegen Pococuranté; valamikor elhitették velem, hogy nagy gyönyörűség Homerost olvasni; de az egymáshoz hasonló harcok szakadatlan sorozata, az istenek, kik mindenbe beleavatkoznak, de semmi határozottat nem tesznek, Helena, ki a háboru okozója, de alig játszik szerepet a költeményben, Trója, melyet folyton ostromolnak, de sohasem vesznek be - mindez halálosan unat; nehányszor megkérdeztem a tudósokat, vajjon ők is ugy unatkoznak-e, mint én, ezek olvasásakor; az őszintéb-

bek mind bevallották, hogy a könyv az unalom folytán ki szokott esni a kezökből, de mindég be kell szerezni könyvtárunk számára, mint az ókornak egyik emlékét, mint a rozsdás érmekeket, melyeknek nem lehet hasznukat venni. - De Vergiliusról másképp gondolkozik Nagyméltóságod? kérde Candide. - Megengedem, mondá Pococuranté, hogy az Aeneis második, negyedik és hatodik könyve kitűnő, de ami a jámbor Aeneast, az erős Cloanthes, a hűséges Achatest, a kis Ascaniust, a hülye Latinust, az együgyű Arnatát, a buta Laviniát illeti, nem hiszem, hogy valaki ridegebb és kellemetlenebb részleteket olvasott volna. Többre becsülöm nála Tassot és Ariosto dajkameséit. - Szabad megkérdezni Nagyméltóságodat - kérde Candide, hogy nagy gyönyörűsége telik-e Horatius olvasásában? - Vannak benne szellemes mondások, mondá Pococuranté, melyeknek a társaságban forgolódó ember hasznát veheti s amelyek, mivel erőteljes versekben jutnak kifejezésre, könnyen megmaradnak az ember emlékezetében; de mit törődöm én az ő brindisiumi utazásával, az ő hitvány lakomájának leírásával és valami Rupiliusnak a kocsisokkal történt civakodásával, kik közül egyiknek a szavai gennyesek, a másikéi boreceteseek voltak. Undorral tudtam csak olvasni durva verseit az öregasszonyok és boszorkányok ellen; s nem tudom felfogni, mily érdem azt mondani Mecaenas barátjának, hogy a csillagokig ér dicsőségtől övezett feje, ha barátja a lírai költők közé számítja őt. Az ostobák mindent megbámulnak egy híres költőben; én csak a magam kedvéért olvasok, én csak azt szeretem, mely az én izlésemnek felel meg.«

Candide, ki úgy nevelkedett, hogy magától nem tudott ítéletet mondani, nagyon elcsodálkozott a hallottakon; Martin azonban nagyon okosnak találta Pococuranté gondolkodásmódját.

»Ni, itt meg egy Cicero, kiáltott fel Candide, ennek a nagy embernek a műveit biztosan szereted olvasni. - Sohasem olvastam, mondá a velencei, mit érdekel engem, hogyan védte Rabiriust, vagy Cluentiust. Ugyis elég perem van, amelyben ítélkezni kell; filozófiai műveit még inkább kedveltem volna, de mikor rájöttem, hogy mindenben kételkedik, arra a következtetésre jutottam, hogy én éppen annyit tudok mint ő és senkinek a segítségére nincs szükségem, hogy megbizonyosodjam tudatlanságom felől. - Ime, egy tudományos akadémiának nyolcvan kötet kiadványa, kiáltott fel Martin, ezek közt bizonyára akadnak értékes dolgok. - Kellene akadniuk, mondá Pococuranté, ha ezen fércmunkák szerzői közül csak egy is feltalálta volna, hogyan kell egy gombostűt elkészíteni, de csak hiu rendszereket halmoznak fel mind e könyvek és semmi hasznos dolog nincs egyikben sem. - Mennyi olasz, spanyol és francia szindarabot látok itt, jegyezte meg Candide. - Igen, mondá a szenátor, de alig van három tucat jó; ami a beszédgyűjteményeket illeti, mindezek együttevén nem érnek fel Seneca egyetlen lapjával s ami ezeket a vaskos theologiai műveket illeti, higgyétek el, hogy sohasem nyitom fel őket, sem én, sem senki.«

Martin észrevette, hogy az egyik polc angol könyvekkel van tele. »Az a véleményem, mondá, hogy egy köztársasági érzelmű ember nagy gyönyörűségét lelheti ezekben a szabad szellemben megírt könyvekben. - Igen, válaszolta Pococuranté, nagyon szép dolog megírni, amit az ember gondol, ez az ember privilégiuma. Ámde a mi egész Olaszországunkban azt írják meg, amit nem gondolnak; azok az emberek, kik a Caesarok, Antoniusok hazájában laknak, még gondolkozni sem mernek a jakobinusok engedelme nélkül. Nagyon örvendenék annak a szabadságnak, mely az angol lángelmék műveiből kiárad, ha a pártoskodás szelleme nem rontana meg mindent, ami becses e szabadságban.«

Candide észrevette Milton műveit és bátorkodott megkérdezni, vajjon ezt az író nem tekinti-e nagy embernek. »Ugyan! Ezt a barbárt, ki hosszú kommentárt tákolt össze tíz döcögős énekben a Genézis első fejezetéhez, a görögöknek ezt az otromba utánzóját, ki megcsufolja a teremtetést és aki, mig Mózes az örökkévaló egyetlen szavával teremtteti meg a világot, Messiással egy nagy körzöt ragadtat ki az ég szekrényéből, hogy körvonalozza művét. Én becsüljem valamire azt az író, ki tönkre tette a Tasso által megalkotott poklot és ördögöt, ki

Lucifert majd varangyos békává, majd törpévé változtatja, ki százszor is elmondta vele egy beszédet, sőt még theologiai vitákba is belekényszeríti, ki tudakosan utánozva Ariosto komikus találmányát a lőfegyverekről, az égben az ördögökkel ágyut süttet el! Sem én, sem senki Olaszországban nem tudott gyönyörűséget találni ezekben a szomorkás különlegességekben. A Bűnnek és Halálnak házassága; a viperák, melyeknek a Bűn életet ad, minden jobb izlésű ember szemében utálatosak; s egy kórháznak hosszadalmas leírásában legfeljebb a sirások lelik gyönyörűségeket. Ezt az értelmetlen, bizarr és izléstelen művet már megjelenésekor is gáncsolták, én is csak annyira becsülöm, amennyire annak idején a kortársak becsülték. Egyébként én azt mondom, amit gondolok és nagyon keveset adok rá, hogy mások hogyan gondolkoznak.«

Candide-ot elszomorította ez a beszéd; ő ugyanis sokra becsülte Homerost és Miltont is kedvelte.

»Istenem! sóhajtottá Candide Martin felé fordulva, attól tartok, hogy ez a férfiú még a mi német költőink iránt is fenséges megvetéssel viseltetik. - Nem lenne oly nagy baj, sugta vissza Martin. - Ó, mily felsőrendű ember! mormogta Candide a fogai közt, mily kiváló szellemű ember ez a Pococuranté, semmi sem tudja tetszését megnyerni.«

Miután ilyen beszélgetések közt végigszemlélték az egész könyvtárt, lementek a kertbe; Candide el volt ragadtatva a kert szépségétől. »El sem tudok képzelni izléstelenebbet, mondá a házi ur, csupa gizgaz az egész; de holnap egész más izlés szerint kezdem átalakíttatni.«

Mikor a két kíváncsi elbucsuzott ő nagyméltóságától, Candide így szólt Martinhoz: »Ugye elhiszed, hogy ez az ember minden emberek közt a legeslegboldogabb, mert mindenfelől emelkedik, amivel rendelkezik. - Nem veszed észre, veté ellen Martin, hogy mindenbe beleunt, ami van. Régen megmondta Platon, hogy nem azok a jó gyomrok, melyek minden tápláléktól irtóznak. - De nem nagy gyönyörűség-e, mondá Candide, mindent fölényesen megbírálni s abban is megérezni a hibákat, amiben mások csak szépségeket látnak? - Szóval nagy gyönyörűség, folytatta Martin, hogy semmiben sem tudunk gyönyörködni. - Akkor tehát egyedül én vagyok boldog, mondá Candide, feltéve, hogy viszontlátom Kunigundát. - Mindég jó, míg reménykedni tud az ember, felelte Martin.«

Napok, hetek multak el és Cacambo még mindig nem jött vissza; Candide annyira elmerült fájdalomában, hogy észébe sem jutott, hogy Paquette és Giroflée elfeledtek neki jószágáért köszönetet mondani.

HUSZONHATODIK FEJEZET.

Candide és Martin együtt vacsorálnak hat idegennel; kik ezek az idegenek?

Midőn Candide egy este Martin kíséretében asztalhoz ült azokkal az idegenekkel együtt, kik ugyanabban a vendégfogadóban laktak, egy koromfekete arcu ember megbökte hátulról és karonfogva őt, ezt sugta fülébe:

»Légy készen, hogy velünk együtt utazzál innen, ne késlekedjél.« Visszaforog és Cacambot látja szeme előtt; csak Kunigunda látásának tudott volna még ennyire megörülni; majdnem esztét vesztette a nagy örömtől, átölelte kedves barátját: »Ugy-e Kunigunda is itt van? Hol találhatom? Vezess hozzá, hogy meghaljak az örömtől vele együtt. - Kunigunda nincs itt, mondá Cacambo, Konstantinápolyban van. - Nagy ég! Konstantinápolyban. De ha mindjárt Chinában lenne is, utána repülök... Utazzunk. - Vacsora után utazunk, válaszolt Cacambo: most nem mondhatok többet, szolga vagyok itt; gazdám vár reám; sietnem kell a felszolgálással; egy szót se szólj; vacsorálj és tartsd magad készenlétben.«

Candide az öröm és fájdalom érzései közt lebegve, örvendve, hogy viszontlátta hűséges szolgáját s elcsodálkozva azon, hogy rabszolga lett belőle, eltelve izgalommal, hogy nemsokára viszontlátja szeretőjét, dobogó szívvel, elfogódott lélekkel ült asztalhoz Martinnal együtt, ki hidegvérrel nézte a kalandos eseményeket és azzal a hat idegennel, ki Velencébe jött farsangot ünnepelni. Cacambo, ki bort öntött az egyik idegen poharába, vacsora után gazdája füléhez hajolt és ezt sugta neki: »Felség! a hajó készen áll, akkor indulhat, amikor óhajt.«

E szavak után eltávozott. A vendégek csodálkozva néztek egymásra anélkül, hogy egy szó is elkerülte volna figyelmöket. Egyszerre egy másik szolga is közeledik s urához hajolva ezt sugja neki:

»Felséged hintaja Páduában van s a hajó is készen áll.«

A gazdája intett s a szolga eltávozott. Megint egymásra tekintettek a vendégek s az általános meglepetés fokozódott. Egy harmadik lakáj egy harmadik idegenhez közeledve ezt sugta neki: »Felségednek nem kell tovább itt maradnia, bizzék bennem én mindent elintézek.«

Aztán hirtelen távozott. Candide és Martin biztosra vették, hogy ez egy farsangi álarcos komédia volt. A negyedik szolga így szólt a negyedik urhoz: »Felséged akkor utazhat, amikor kedve tartja« és ép úgy elszűnt, mint a többi. Az ötödik lakáj is ugyanezt mondja az ötödik gazdának; ámde a hatodik lakáj másképp beszélt a hatodik idegenhez, ki Candide mellett foglalt helyet: »Lelkemre mondom, Felség, nem akarnak többet hitelezni sem Felségednek sem nekem; ma éjjel könnyen lecsukhatnak bennünket; megyek a dolgaimat elrendezni, Isten veled!«

Miután valamennyi lakáj eltávozott, a hat idegen, Candide és Martin mély hallgatásba merültek. Végre Candide törte meg a csendet: »Uraim, mily különös tréfája ez a sorsnak! miért vagytok ti valamennyien királyok? Ami minket illet, bevallom hogy sem én, sem Martin nem vagyunk királyok.«

Cacambo gazdája vette át a szót és olasz nyelven így kezdett beszélni: »Egyáltalán nem tréfálok, az én nevem III. Achmet; több éven keresztül én voltam a nagy szultán, fivéremet elűztem a trónról, engem meg az öcsém üzött el; fővezéreimnek kitekérték a nyakát s én a régi szerájban vagyok kénytelen bevégezni életemet; öcsém, a jelenlegi nagy Mahomet szultán, kegyesen megengedi, hogy egészségem helyreállítása céljából néha utazásokat tegyek; így kerültem farsangra Velencébe.«

Ezután egy fiatalember szólalt meg, ki Achmet mellett ült: »Engem Ivánnak hívnak, én voltam az összes oroszok cárja, engemet még a bölcsőben detronizáltak; apámat és anyámat elzárták, engem a börtönben neveltek fel, néha nekem is megengedik, hogy őreim kíséretében utazzam, így kerültem farsangra Velencébe.«

A harmadik így beszélt: »Én Károly-Eduárd vagyok, Angolország királya; atyám nekem engedte át az uralkodás jogát; én harcoltam jogaim érvényesítéseért, nyolcszáz hivemnek kitépték a szivét és az arcukhoz csapdosták; engem börtönbe dobtak; most pedig Rómába megyek, hogy ott meglátogassam királyi atyámat, ki ép úgy meg van fosztva a tróntól, mint én; így kerültem farsangra Velencébe.«

Azután a negyedik kezdett beszélni: »Én a lengyelek királya vagyok, a háboru sikertelensége fosztott meg örökös tartományaimtól; atyámat ugyanily balsors érte; mostmár én is a Gondviselésre bízom magam, mint Achmet szultán, Iván cár, és Károly-Eduárd király, kiket az Isten hosszú élettel áldjon meg; én is Velencébe jöttem a farsangot eltölteni.«

Az ötödik így beszélt: »Én is lengyel király vagyok, kétszer is elvesztettem birodalmamat, de a Gondviselés adott helyébe egy másik országot, melyben több jót teszek, mint az összes szarmata királyok együttvéve, a Visztula partján... Én is a Gondviselésre bízom magam és én is Velencébe jöttem eltölteni a farsangot.«

És a hatodik uralkodó is megszólalt: »Uraim, én nem vagyok oly hatalmas uralkodó, mint ti vagytok; de azért én is épp úgy király voltam, mint akárki más; Tivadar vagyok, Korzikának választott királya; ezelőtt *Felségednek* szólitottak, most be kell érnem az *Uram* megszólítással is; ezelőtt pénzt verettem s most nincs egy árva dénárom se; azelőtt két államtitkárom volt, most alig telik egy lakájra; sokáig volt részem az uralkodásban és sokáig kellett feküdnöm a londoni tömlőcben szalmán; s attól félek, hogy itt is hasonlóképen járok, holott én is a farsangért jöttem Velencébe, mint felségtek.«

Az öt másik uralkodó nemes részvétellel hallgatta a beszédet: mindegyikük husz aranyat adott Tivadar királynak, hogy vegyen magának ruhát és inget, Candide egy kétezer aranyat érő gyémántot ajándékozott neki. »Ki lehet az az egyszerű ember, kérdezték egymástól a királyok, ki oly fényes helyzetben van, hogy százszor annyit adhat, mint mi és aki igazán annyit is ad?«

Abban a pillanatban, mikor felkeltek az asztal mellől, négy más előkelő felség érkezett a vendégfogadóba; ezek is elvesztették országaikat a háboru esélyei folytán és ezek is azért jöttek Velencébe, hogy itt töltsék a farsang hátralévő részét; de Candide nem sok ügyet vetett az újonnan érkező vendégekre; teljesen átadta magát annak a gondolatnak, hogy elmegy Konstantinápolyba Kunigundát felkeresni.

HUSZONHETEDIK FEJEZET.

Candide Konstantinápolyba utazik.

A hűséges Cacambo megkérte török gazdáját, ki Achmet szultánt készült Konstantinápolyba szállítani, hogy Candide-ot és Martint is vegye fel a hajóra. Miután szegény ő felsége előtt térdre borultak, mindketten hajóra szálltak. Candide utközben így szólt Martinhoz:

»Milyen különös, hogy hat, trónjától megfosztott királlyal együtt vacsoráltunk és még a hat közt is akadt egy olyan, akinek én adtam ajándékot. Talán még sok más, szerencsétlenebb fejedelem is van. Ami engem illet, én csak száz kost vesztettem s most Kunigunda karjaiba rohanok; kedves Martinom, ismételten mondom neked, hogy igaza volt Panglossnak; minden jól van. - Bár úgy lenne, mondá Martin. - Hát nem hihetetlen kaland ez, amelyben Velencében volt részünk, ki látott vagy hallott még olyat, hogy hat, trónjától megfosztott király együtt vacsorázzék egy fogadóban. - Ez sem rendkívülibb, mint egyéb dolog, melyben részünk volt, mondá Martin. Mindennapi dolog, hogy a királyok elvesztik trónjukat; és ami a nagy megtiszteltetést illeti, hogy velük együtt ettünk, ez oly jelentéktelen dolog, ami szóra sem érdemes.«

Alighogy a hajóra lépett Candide, nyakába borult régi szolgájának és kedves barátjának Cacambonak. »Nos, kérdezte őt, mit csinál Kunigunda, még mindig oly csodálatosan szép? még mindig szeret? hogyan érzi magát? Ugy-e vettél neki egy palotát Konstantinápolyban? - Kedves gazdám, válaszolt Cacambo, Kunigunda az edényeket mossa a Propontis partján egy fejedelemnél, akinek nagyon kevés edénye van, rabszolganő lett egy Rákóczi nevű volt fejedelem házában, akinek a török szultán naponta három aranyat ad menedékhelyén; de ami a legszomorubb dolog: szépségét elvesztette, iszonyuan megcsunyult. - Ó, akár szép, akár csunya, sóhajtott Candide, én tisztességes ember vagyok s az a kötelességem, hogy örökké szeressem. De hogyan juthatott ily utálatos állapotba, holott te öt-hat milliót hoztál magaddal. - Persze! mondá Cacambo, nem kellett-e kettőt odaadnom don Fernando d' Ibaraa y Figueora y Mascarenes y Lampourdos y Souzának, Buenos-Ayres kormányzójának, hogy kiválthassam Kunigundát? és egy tengeri rabló nem lopta-e el vakmerően a többit? S ez a rabló nem vitt-e el bennünket a Matapan fokra, Miloba, Nicariába, Samosba, Petrába, a Dardanellákba, a Marmora partjaira és Scutariba? Kunigunda és az öreg asszony annál a fejedelemnél szolgálnak, akiről beszéltem, én pedig a trónjától megfosztott szultán lakája vagyok. - Mily rettentő szerencsétlenségek kapcsolódnak egymásba, mondá Candide; de mindegy: van még néhány gyémántom, ezért könnyen kiválthatom Kunigundát. De igazán kár, hogy oly csunya lett. Ezután Martinhoz fordulva ezt kérdezte tőle: - Mit gondolsz, ki a legszázalomraméltóbb: Achmet szultán, Iván cár, Károly Eduárd király, vagy én? - Mit tudom én, mondá Martin, csak úgy tudnám ezt, ha a szívetekbe bujnék. - Ó, bárcsak itt volna Pangloss, ő biztosan tudná és felvilágosítana bennünket. - Nem tudom elképzelni, jegyezte meg Martin, milyen mértékkel tudta volna a te Panglossod mérlegelni az emberek szerencsétlenségeit és értékelni fájdalmaikat. Azt minden esetre állítom, hogy millió meg millió ember él a földön, ki százszor olyan százalomraméltó, mint Károly Eduárd király, Iván cár és Achmet szultán. - Lehetséges, mondá Candide.«

Néhány nap alatt a Fekete tenger egyik csatornájába jutottak; Candide első sorban Cacambot váltotta ki jó drágán; nem akart időt vesztegetni s társaival együtt hamar gályára szállt, hogy a Propontis partjára evezzen, hol megtalálhatja Kunigundáját, akármilyen csunya is lett azóta. Volt a hajón két gályarab; nagyon rosszul eveztek és a hajóskapitány időnként bikacsökkal vágott meztelen vállukra. Candide természetes részvétől sarkalva figyelmesebben megnézte őket, mint a többi utasok és százalommal eltelve közeledett hozzájuk. Eltorzult arcuk egyes

vonásai kis hasonlóságot mutattak Panglossnak és Kunigunda bátyjának, a szerencsétlen jezsuita bárónak vonásaihoz. Ez a gondolat megindította és elszomorította őt s erre még figyelmesebben kezdte nézni őket.

»Szavamra mondom, így szólt Cacambohoz, ha nem láttam volna felakasztva Pangloss mestert s ha szerencsétlenségre nem önkezemmel öltem volna meg a bárót, úgy azt hinném, hogy ők eveznek e gályán.«

A báró és a Pangloss név hallatára a két gályarab hirtelen felkiáltott, felugrott a padról és kiejtette kezéből az evezőket. A hajóskapitány nekik rohant és ugyancsak hulltak rájuk a bikacsök-tütések.

»Hagyd abba! Hagyd abba! kiáltott Candide, annyi pénzt kapsz, amennyit kívánsz. - Hogyan?! Ez Candide?! - kiáltották a gályarabok. - Álmodom vagy ébren vagyok? csodálkozott Candide. Csakugyan ezen a gályán vagyok? Ez az a báró, akit én megöltem? És ez itt igazán Pangloss, akit függni láttam? - Mi vagyunk, mi vagyunk, felelték azok. - Teringettét, kérde Martin, hát ez az a híres filozófus? - No, hajóskapitány uram, kérdezte Candide, mennyi pénzt akarsz Thunder-ten-tronckh urnak, a birodalom első bárójának és Panglossnak, Németország legalaposabb filozófusának kiváltásáért? - Keresztény kutya, mondá a hajóskapitány, mivel-hogy e keresztény gályarabok egyike báró, másika filozófus s mivel mindkettő nagy méltóság lehet a ti hazátokban, ötvenezer aranyat fizetsz értök. - Megkapod uram, csak hajózzál velünk villámgyorsasággal Konstantinápolyba és ott azonnal kifizetlek, vagy, ami még helyesebb lesz, vezess Kunigunda kisasszonyhoz.«

A hajóskapitány Candide első ajánlatára a város felé irányította a hajót és gyorsabban evezett, mint amilyen gyorsasággal egy madár képes a levegőt hasítani. Candide százszor is átölelte a bárót és Pangloss.

»De hogy is történhetett az, hogy nem öltelek meg téged, kedves báróm? És te, drága Panglossom, hogyan lehetsz életben, holott felakasztva láttalak és hogyan kerültök mindketten erre a török gályára? - Igaz, hogy kedves hugom ebben az országban van? kérde a báró. - Igenis, felelte Cacambo. - Tehát ismét viszontláthatom az én kedves Candide-omat, ujjongott Pangloss.«

Candide bemutatta nekik Martint és Cacambot, mindnyájan megölelték egymást; valamennyinek megeredt a beszédje és mindnyájan egyszerre beszéltek; repült a hajó, már a kikötőben voltak. Keritettek egy zsidót, kinek Candide ötvenezer aranyért eladott egy százezer arany értékű gyémántot, de aki Ábrahámra esküdözött, hogy nem adhat többet érte. Candide tüstént kifizette a báróért meg Panglossért a váltságdíjat, az utóbbi kiszabadítója lábai elé borult és a hála könnyeivel árasztotta el; a báró csak egy fejbiccentéssel mondott neki köszönetet s biztosította, hogy az első alkalommal visszafizeti a váltságdíjat.

»De igazán lehetséges, hogy a hugom Törökországban van? tette hozzá. - Egészen biztos ez, felelte Cacambo, mert hiszen egy erdélyi fejedelemnek mosogatja az edényeit.«

Ismét két zsidót keritettek elő, Candide újra eladott néhány darab gyémántot s mind az öten utrakeltek egy gályán, hogy kiszabadítsák Kunigundát.

HUSZONNYOLCADIK FEJEZET.

Mi történt Candide-dal, Kunigundával, Panglossal, Martinnal és a többivel?

»Ujra meg újra bocsánatot kérek tőled, mondá Candide a bárónak, kedves tisztelendő atyám, hogy kardomat oly mélyen beléd döftem. - Szóra se érdemes; elismerem, hogy kissé heves voltam, mondá a báró. De mivel kíváncsi vagy rá, mily véletlen vezérelt a gályára, hadd mesélem el, hogy miután szerzetünk gyógyszerésze kigyógyított sebemből, megtámadott és foglyul ejtett egy spanyol horda; éppen abban az időben börtönöztek be Buenos Ayresben, mikor hugom elutazott onnan. Az volt a kérésem, hogy Rómába térhessek vissza a rendfőnök urhoz, azonban Franciaország követének papjává neveztek ki Konstantinápolyban. Körülbelül nyolc napja volt már, hogy állásomat elfoglaltam, midőn egy este a követségnek egy szép termetű ifju apródjával találkoztam; rekkenő hőség volt; a fiatalembernek kedve támadt megfürdeni; én felhasználtam az alkalmat, hogy magam is megfürödjem. Sejtelmem sem volt arról, milyen főbenjáró bűn egy keresztényre nézve, ha meztelenül találják együtt egy fiatal muzulmánval. Egy kádi százat veretett a talpamra és gályarabságra ítél, azt hiszem, sose követtek még el égbekiáltóbb igazságtalanságot... De igazán nagyon kíváncsi vagyok rá, hogy került hugom a törökökhöz menekült erdélyi fejedelem konyhájába. - Hát az hogyan lehetséges, mondá Candide, hogy téged, kedves Panglossom, viszontláthatlak? - Igaz, felelte Pangloss, hogy felakasztva láttál; természetesen a máglyán kellett volna meghalnom; de talán emlékezel rá, hogyan szakadt az eső, mikor meg akartak égetni; úgy tombolt a vihar, hogy hiábavalónak tartották tüzet gyújtani; miután okosabbat nem tudtak velem csinálni, felakasztottak; egy chirurgus megvette »holttestemet«, hazavitt és felboncolt. Először egy keresztvágást adott a köldökömtől le a kulcscsontig. Lehetetlen lett volna valakit ügyetlenebbül felakasztani, mint ahogy engem akasztottak fel; a szent inkvizíció magas rendelteinek végrehajtója, ki alesperes volt, valóban csodálatosan értett az égetéshez, de nem értett az akasztáshoz; a kötél nedves volt és nem csuszott és össze is bogozódott, szóval: életben maradtam. A keresztvágásra oly élelet sikoltottam, hogy a chirurgus hanyatt esett s félelmében, hogy magát az ördögöt vágta ketté, halálos rémülettel szaladt el és a lépcsőn újra hanyatt esett futtában. Felesége a szomszéd szobából kiszaladt e zajra s ott látott, amint testemen a keresztvágással az asztalon feküdtem; ő még a férjénél is jobban megijedt, utána szaladt és ráesett. Mikor egy kissé eszméletre jöttem, hallottam, amint az asszony mondta az urának: Te jó lélek, hogy is gondolhattál arra, hogy egy eretneket boncolsz fel? nem tudod, hogy az ilyen emberekben mindég az ördög rejtőzködik? azonnal keresek egy papot, aki elűzi majd belőle az ördögöt. E szándék megrémített, összeszedtem kevés erőmet és felkiáltottam: »Könyörüljete rajtam!« Végre a portugál borbély nekibátorodott, összevarrta a bőrömet; felesége elgondozott s két hét alatt talpra álltam. A borbély még állást is keresett számomra: lakája lettem egy Velencébe készülő máltai lovagnak; de gazdámnak nem volt pénze, hogy fizessen s én egy velencei kalmár szolgálatába kerültem s elmentem vele Konstantinápolyba. Egy napon az a szeszélyem támadt, hogy belépek egy mecsetbe, csak egy öreg imám volt ott s egy fiatal, nagyon bájos, ájtatos leányka, ki imáját morzsolta; keble teljesen fedetlen volt; mellbimbói közt gyönyörű csokra volt tulipánból, rózsából, kökörcsinből, boglárkából, jácintból és kankalinból; a leányka leejtette a csokrát, mire én felemeltem s a legtiszteletteljesebb udvariassággal visszatűztem a helyére... Ez oly sokáig tartott, hogy az öreg imám haragra gerjedt s látva, hogy keresztény vagyok, segítségért kiabált. A kádi elé vezettek, aki százat veretett a talpamra és gályára küldött: véletlenségből ugyanazon a gályán, ugyanahoz a padhoz kötöttek engem is, meg a báró urat is. Volt még e gályán négy marseillei fiatalember, öt nápolyi pap, két korfui barát, kik azzal vigasztaltak bennünket, hogy ilyen kalandok napról-

napra érhetik az embert. A báró ur azt állította, hogy vele sokkal nagyobb igazságtalanság történt, mint velem; én viszont azt erősítettem, hogy inkább megengedhető, hogy egy csokrot visszatüzzünk egy nőnek a keblére, mintsem hogy meztelenül lássák meg az embert egy török apróddal; szünet nélkül vitatkoztunk ezen és naponként husz bikacsök-ütés volt a jutalmunk, míg a világesemények összekapcsolódása ide nem hozott titeket a gályára és ki nem váltottatok bennünket. - Mondd meg kedves Panglossom, kérde kíváncsian Candide, mikor fel voltál akasztva, mikor keresztvágást kaptál, ütlegekkel halmoztak el, a gályán kellett evezned, mindég azt gondoltad, hogy minden a legjobban van? - Én mindég az első nézetem mellett maradok, felelte Pangloss; végre is én filozófus vagyok, nem volna méltó hozzám, hogy ellenkezésbe jöjjek önmagammal; Leibniz ugyanis nem tévedhetett, az előre megállapított harmónia a legszebb dolog a világon, ép oly szép, akár csak a nyers anyagi és a magasabbrendű szellemi lényeg összhangja.«

HUSZONKILENCEDIK FEJEZET.

Hogyan talált a meg Candide Kunigundát és az öreg asszonyt?

Mialatt Candide, a báró, Pangloss, Martin és Cacambo a kalandjaikat mesélték, amíg a világ dolgainak összekapcsolódásáról vagy össze nem kapcsolódásáról beszélgettek, míg az okokról és okozatokról vitatkoztak, valamint az erkölcsi és fizikai bajokról, a szabadságról és szükségességről, a vigasztaló érzésekről, melyek eltölthetik az embert, midőn török gályára hurcolják, azalatt a Propontisz partjához értek és az erdélyi fejedelem házához jutottak. Kunigunda és az öregasszony kerültek legelőször a szemök elé amint a törülközőket a szárító kötélre teregették.

A báró elsápadt ennek láttára. Candide a gyöngéd szerető, amint szép Kunigundáját megbámulva, fénytelen szemekkel, hervadó kebelrel, ráncos arccal, vörös, eldurvult kezekkel megpillantotta, megborzadván három lépésnyire visszatántorodott, aztán jobb érzésének engedve mégis előre lépett. A leány megölelte Candide-ot és bátyját; az öreg asszonyt is megölelték; Candide mindkettőjüket kiváltotta.

A szomszédságban egy kis majorság volt; az öreg asszony rábirta Candide-ot, hogy vegye meg azt s ott várják be, míg jobb sorsuk lesz. Kunigundának sejtelve sem volt róla, mennyire megcsunyult, senki se figyelmeztette rá; Candide-ot oly energikus hangon emlékeztette ígéretére, hogy a jámbor ifjú nem merte visszautasítani. Közölte a báróval, hogy hugát feleségül szándékozik venni.

»Sohase fogok belenyugodni, mondá a báró, ily alacsonyságba az ő részéről és sohase bocsátom meg a te szemtelenségedet; ilyen gyalázatot sohasem fognak a szememre vetni, hugom gyermekei sohase léphetnének be a német káptalanokba; más, mint birodalmi báró nem veheti feleségül a hugomat.«

Kunigunda bátyja lába elé vetette magát és megeredtek a könnyei; a báró azonban hajthatatlan maradt.

»Te balga ember, mondá Candide, megszabadítottalak a gályától, kifizettem a váltságdíjat, kiváltottam hugodat is; mosogató leány volt itt és megcsunyult; én olyan jó vagyok, hogy mégis feleségül akarom venni és te még meg akarod hiusítani szándékomat! ha dühömre hallgatnék, még egyszer keresztül döfnék! - Ölj meg még egyszer, mondá rendithetetlenül a báró, de amig én élek, nem veszed feleségül a hugomat.«

HARMINCADIK FEJEZET.

Befejezés.

Candide lelke mélyén nem nagyon vágyott feleségül venni Kunigundát; de a báró arcátlan-sága folytán elhatározta, hogy azért is megkötí a házasságot és Kunigunda is oly hevesen sürgette, hogy nem lehetett a dolog elől kitérni. Panglossal, Martinnal és a hűséges Cacambo-val tanácskozott. Pangloss egy pompás értekezéssel bizonyította be, hogy a bárónak semmi joga nincs hűga sorsába avatkozni és a birodalom összes törvényei szerint Kunigundának joga van balkézről is feleségül menni Candide-hoz; Martin arra a gondolatra jutott, hogy legjobb volna a bárót a tengerbe dobni; Cacambonak meg az volt a véleménye, hogy legjobb lenne őt a hajóskapitánynak visszaadni és újra a gályára juttatni; azután az első hajón Rómába küldhetnék a rendfőnökéhez. Az ötlet nagyon megtetszett, az öregasszony is helyeselte; a hűgának nem tettek a dologról említést; nem sok pénzökbe került, hogy a dolgot végrehajtsák és megvolt az örömük, hogy kijátszottak egy jezsuitát és megbüntették egy német báró gögösségét.

Mikor végre annyi baleset után Candide feleségül vette kedvesét s együtt élt a filozófus Panglossal, a bölcs Martinnal, a ravasz Cacamboval és az öregasszonnyal, s miután az Inkák régi hazájából annyi gyémántot hozott magával, azt lehetne hinni, hogy nagyon boldogan éltek: ámde a zsidók annyira tuljártak az eszén, hogy a majorságán kívül alig maradt egyebe; felesége napról-napra csunyább, szeszélyesebb és kiállhatatlanabb lett; az öregasszony gyöngélkedett és még Kunigundánál is házsártosabb lett; Cacambo, ki kertészkedett és Konstantinápolyba hordta a veteményeket eladni, kimerült a sok munkától és átkozódott sorsa ellen; Pangloss vigasztalhatatlan volt, amiért nem ragyogtathatta tudományát valamelyik német egyetemen; ami Martint illeti, ő meg volt róla győződve, hogy mindenütt egyformán rossz, tehát türelmesen viselte sorsát. Candide, Martin és Pangloss néha-néha metafizikai és erkölcsi kérdésekről vitatkoztak. Gyakran látták a major ablakaiból, hogy hajók vonultak el effendikkel, basákkal, kádikkal megtöltve, kiket Erzerumba, Lemnoszba, vagy Mitylénébe küldtek számkivetésbe; aztán más kádikat, más effendiket és más basákat láttak, kik a száműzöttek helyét elfoglalták és akik aztán ismét száműzésre jutottak, mikor végzetők úgy rendelte; azonkívül szalmába gondosan begöngyölt fejeket is láttak, melyeket a magas portának kellett bemutatni. Ilyen látványosságok hatása alatt még hevesebb vitatkozásba kezdtek és amidőn nem vitatkoztak, olyan unalom vett erőt rajtuk, hogy az öregasszony egyszer bátor-kodott így szólni:

»Szeretném tudni vajjon mi a rosszabb: ha az embert százszor megbecstelenítik a néger kalózok, ha az embernek levágják az egyik farát, ha megvesszőzik a bulgárok, ha megkorbácsolják és felakasztják egy halottégetési ünnepen, ha keresztbevágják az embert vagy gályarabságra hurcolják, egyszóval minden nyomoruságon átmenni, a mennyit mi kiálltunk - vagy pedig ily tétlenségben itt maradni? - Nagy kérdés ez,« gondolta magában Candide.

Ez a beszéd újabb vitákra adott alkalmat és Martin azt állította, hogy az ember arra született, hogy vagy kintzó nyugtalanság gyötörje vagy a lélekölő unalom ejtse hatalmába. Candide nem volt ezen a véleményen, de biztos megállapodásra nem tudott jutni. Pangloss bevallotta, hogy mindég nagyon szenvedett; mivel azonban eddig azt bizonyította, hogy minden csodálatosan jól van, megmaradt e felfogása mellett, bár már ő maga sem hitte.

Egy bekövetkező esemény megszilárdította Martint utálatos nézeteiben, megrendítette Candide-ot és még Panglosst is zavarba hozta; egy napon ugyanis Paquette-et és Giroflée barátot látták kikötni majorságuk mellett; a legégbekiáltóbb nyomorban voltak; hamarosan megették háromezer piaszterüket, faképnél hagyták egymást, majd ismét kibékültek, aztán

megint összevesztek, tömlőcbe jutottak s onnan megszöktek; Giroflée barát végre törökké lett, Paquette régi mesterségét folytatta, de már nem ment vele semmire.

»Előre tudtam, mondá Martin Candide-nak, hogy adományodat csakhamar elherdálják s még nagyobb nyomorba jutnak; millió meg millió piaszternek hágtatok a nyakára te meg Cacambo és ti sem vagytok boldogabbak mint Giroflée és Paquette. - Ó, ó! - mondá Pangloss Paquette-nek, az ég ide vezérelt most benneteket. Szegény leánykám, tudod-e, hogy az orrom hegyébe, egyik szemembe és egyik fülembe került a szerelmed? De te is hogy tönkre mentél. Ó, milyen is ez a világ!«

Ez az új kaland megint okul szolgált rá, hogy többet vitatkozzanak, mint valaha. Szomszédságukban élt egy nagyon híres dervis, kit Törökország legnagyobb bölcselőjének tartottak; hozzá mentek, hogy tanácsot kérjenek tőle. Pangloss szólította meg őt eképen: »Mester, arra kérünk téged, nyilatkozzál: mi célra teremődött az a különös állat, melyet embernek neveznek? - Miért avatkozol ilyesmibe? - kérde a dervis, - a te dolgod ez? - De tisztelendő atyám, tette hozzá Candide, rettentően sok baj van e földön. - Mi közöd hozzá, mondá a dervis, hogy jószág vagy gonoszság van-e a földön? Mikor a szultán ő magassága egy hajót küld Egyiptomba, törődik-e vele, hogy a hajón tartózkodó egerek jól érzik-e magukat vagy nem? - Tehát mit kell tennünk, kérde Pangloss. - Hallgass! felelé a dervis. - Azzal a gondolattal hizelegtem magamnak, mondá Pangloss, hogy eszmecserét folytathatok veled az okokról és okozatokról, a lehető legjobb világról, a gonoszság eredetéről, az emberi lélek természetéről és az előre megállapított összhangról.«

E szavakra a dervis becsapta orruk előtt az ajtót. Amíg az előbbi társalgás lefolyt, az a hír terjedt el a városban, hogy Konstantinápolyban lefejezték a muftit meg két vezírt s barátaik közül többet karóba huztak: ennek a szerencsétlenségnek a híre néhány óra hosszat nagy port vert fel. Amint Candide, Pangloss és Martin a majorságba visszatértek, egy aggastyánnal találkoztak, ki kapujában egy narancsfá lombozata alatt szivta a friss levegőt. Candide, aki épp oly kíváncsi volt, mint amennyire okoskodni szeretett, megkérde tőle: mi volt a neve annak a muftinak, akit kivégeztek?

»Nem tudok róla semmit, felelte a jámbor férfiu, és sohase is tudtam a nevét egyetlenegy muftinak vagy vezírnak sem. Nem is tudom, miféle szerencsétlenségről beszélsz, de úgy gondolom, hogy akik közügyekkel foglalkoznak, gyakran nyomorultul pusztulnak el és hogy azt meg is érdemlik; de hogy Konstantinápolyban mi történik, az engem nem érdekel, megelégszem azzal, hogy odaküldöm eladni a gyümölcsöket, miket a kertben termeszték.«

E szavak után az idegeneket behívta házába; két leánya meg két fia mindenféle maguk-készítette sörbetet, befőtt cédrus héjával fűszerezett kalácsot, narancsot citromot, ananászt, limonádét, cukros mandulákat s olyan mokkakávét szolgált fel, mely egy cseppet sem volt keverve a hitvány batáviai vagy más szigeti kávéval; ezután a jámbor muzulmán két leánya illatszerekkel öntözte le Candide, Pangloss és Martin szakállát.

»Hatalmas és pompás földbirtokod lehet, mondá Candide a töröknek. - Csak husz holdnyi, felelt a török; a gyermekeimmel művelem; a munka távoltart tőlünk három nagy szerencsétlenséget: az unalmat, a bünt és a nélkülözést.«

Mikor a majorba visszamentek, Candide nagyon elgondolkozott a török beszédén és ezt mondta Panglossnak és Martinnak:

»Ugy látom, hogy ez a jámbor aggastyán jobban megkovácsolta a szerencsáját, mint az a hat király, akivel együtt vacsoráltunk. - A nagyság, mondá Pangloss, a filozófusok véleménye szerint, nagy veszedelmet rejt magában; Eglont, a moabiták királyát, Aod gyilkolta meg; Absolont a hajánál fogva akaszták fel és három dárdával szurták át; Nadab királyt, Jeroboam fiát, Baza ölte meg; Ela királyt Zambri, Ochosiast Jehu, Attaliát Jojade küldte a másvilágra;

Joachim, Jekonias, Sedecias királyok rabszolgaságra jutottak... Nagyon jól tudod, hogyan pusztult el Krózus, Astyages, Darius, Syrakusai Dionisos, Pyrrhus, Perseus, Hannibal, Jugurtha, Ariovistus, Cézár, Pompeius, Nero, Otto, Vitellius, Domitianus, II. Richard, Angol-ország uralkodója, II. Eduárd, VI. Henrik, III. Richard, Stuart Mária, I. Károly, a három Henrik Franciaországban, IV. Henrik császár... Hiszen jól tudod... - De azt is tudom, mondá Candide, hogy művelni kell kertünket. - Igazad van, mondá Pangloss, mert midőn az ember az Éden kertjébe bocsáttatott, azért bocsáttatott be oda, *hogy művelje azt* (ut operaretur eum) hogy dolgozzék s ez azt bizonyítja, hogy az ember nem tétlenségre született. - Dolgozzunk minden okoskodás nélkül, mondá Martin, ez az egyetlen mód, mellyel az életet elfogadhatóvá tehetjük.«

A kis társaság minden tagjának megtetszett ez a dicséretre méltó indítvány; mindenki a maga tehetségét kezdte gyakorolni; a kis föld sok hasznot hajtott. Kunigunda ugyan valóban nagyon csunya lett, de kitűnő szakácsnő vált belőle; Paquette hímezett, az öregasszony gondozta a fehérműveket. Még Giroflée barátnak is hasznát lehetett venni, kitűnő asztalos és tisztességes ember lett belőle. Pangloss ezután is gyakran elmondta Candide-nak: »A lehető legjobb világban az események mindég szorosan kapcsolódnak egymásba, mert végre is ha Kunigunda iránt érzett szerelmed miatt nem üztek volna el a kastélyból sűrű farbarugások között, ha nem kerültél volna az inkvizíció kezébe, ha nem jártad volna be fél Amerikát, ha nem döfted volna át a bárót, ha nem vesztetted volna el Eldorádóból, ebből a kitűnő országból hozott összes kosodat, akkor nem ehetnél itt befőtt cédrust és cukros mandulát. - Igazad van, mondá Candide, de most fogjunk munkához: műveljük kertünket.«